A JELLEMNEVELÉS

IRTA GILLET MÁRTON DR.
DOMONKOSRENDI TANÁR.

MAGYARRA FORDÍTOTTA
A FRIBOURGI „HUNGARIA“.

— ELŐSZÓVAL ELLÁTTA —
KISS JÁNOS DR. P. PREL.
A BUDAPESTI MAGY. KIR.
TUDOMÁNYEGYETEM
1912—1913. ÉVI
REKTORA.

BUDAPEST, 1913
„ÉLET“ IRODALMI ÉS NYOMDA RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

A
JELLEMNEVELÉS

IRTA GILLET MÁRTON DR.
DOMONKOSRENDI TANÁR.
MAGYARRA FORDITOTTA
A FRIBOURGI „HUNGARIA".
— ELŐSZÓVAL ELLÁTTA —
KISS JÁNOS DR. P. PREL.
A BUDAPESTI MAGY. KIR.
TUDOMÁNYEGYETEM
1912—1913. ÉVI
REKTORA.

BUDAPEST, 1913
„ÉLET" IRODALMI ÉS NYOMDA RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

Nihil obstat.

Dr. Ferdinandus Rott,
censor dioecesanus.

Nr. 4966.

Imprimatur.
Strigonii, die 13. Septembris 1913.

Ludovicus Rajner,
episcopus, vicarius generalis.

VÉDNÖKEINKNEK:

Nagyméltóságú

GRÓF DR. MAJLÁTH GUSZTÁV KÁROLY

v. b. t. t., erdélyi megyéspüspök úrnak,

Nagyméltóságú

LÓSKAY GÁBOR

cs. és kir. altábornagy úrnak.

DÍSZTAGUNKNAK:

Méltóságos

DR. KISS JÁNOS

p. p., c. apát, a budapesti magy. kir. tudományegyetem
1912—13. évi Rector Magnificus-ának

legmélyebb hódolattal

A FRIBOURGI „HUNGARIA"

ELŐSZÓ.

Nagy örömömre van, hogy a természeti szépségekben gazdag s az emberi műveltség alkotásaival ékes svájci Fribourgban fennálló Magyar Irodalmi Egyesületet a magyar közönségnek bemutathatom s első kiadványát a magyar könyvpiacra meleg ajánlással bevezethetem.

A papjelöltek irodalmi egyesületei általában nagyfontosságúak, mert azokban az Ur szolgálatára készülők alkalmasakká lesznek arra, hogy a legszükségesebb és legszentebb igazságokat a kor igényeinek megfelelően irodalmilag is fel tudják dolgozni. És különös jelentősége van ily intézménynek azoknál, akik az életre idegenben készülnek, mert ezek maguk keresik az utat-módot a magyar vonatkozások megtanulására s az édes magyar haza bűvös-bájos nyelvének gyakorlására. Ilyképpen bízhatnak ők s biztatnak minket, hogy tanulmányaik befejeztével nemcsak tudománnyal és erénnyel bővelkedve, hanem egyúttal az irodalmi magyar nyelv kezelésére is elkészülten térnek vissza életfeladatuk színhelyére.

Dícsérnem kell a fribourgi magyar ifjak választását, mert első megjelenésükhöz nem választhattak volna megfelelőbb művet Gillet domonkosrendi atya „L'éducation du Caractère" című jeles munkájánál. Ennek közzétételével a magyar ifjaknak: egyháziaknak és világiaknak vezérkönyvet küldenek haza, mely a jellem mibenlétéről és megszerzési módjáról tájékoztat s annak kialakítására ösztönöz. Korunk úgyis általában szegény a jellemekben s bővelkedik a jellem kifejlődését gátló mozzanatokban, pedig a jellem adja meg az egyén értékét s nemes és szilárd jellemek biztosítják valamely nemzet boldogulását, előhaladását s a veszedelmekkel szemben ellenállását.

Gillet atya, miután mesteri vonásokkal ecsetelte a jellem mibenlétét s kimutatta annak szükségességét, megismertet a legtökéletesebb jellemmel, melyben az ember természetes képességeinek összehangzó kiműveléséhez a természetfölötti célra való törekvés s a keresztény erények gyakorlása járul. Aki természetes erőit hivatásának megfelelően kifejti s ebben a munkálkodásában a kinyilatkoztatás világosságát és az Isten-ember példáját követi, az fogja magában kialakítani a legigazibb, legszilárdabb és legteljesebb jellemet. A természetes erények újabb szilárd alapot, hatalmasabb ösztönzést és nagyszerű befejezést nyernek a természetfeletti

világrendben. A természetes és egyúttal keresztény alapokon nyugvó jellem mindent egyesít, ami szépet és nagyot az erkölcsi emberben kívánhatunk. Ez az igazi humanizmus, az ember teljes kifejlesztése s az emberiség testvéries összekapcsolása. Ez az igazi demokrácia, amelyben a legnagyobb tökéletesség a legszerényebb állással megfér. Ez az igazi arisztokrácia, ahol mindenkinek magasba kell törnie, mert eredete, kötelessége és célja egyaránt isten-emberi. Ez biztosítja leginkább az igazi, szeplőtelen becsületességét, mely nem formák megtartása, hanem gyengéd lelkiismeret. Ez adja meg nőnek és férfinak, kicsinynek és nagynak a meg nem hajlítható lelkierősséget, mert az akarat természetes erejéhez Isten segítő malasztját is megnyeri.

Ezt a szilárd és ragyogó gyémánt jellemet s megszerzésének módját ismerteti szt. Domonkos rendjének ragyogó napja Aquinói sz. Tamás a Summa Theologica második részében és a hitéletre vonatkozó irataiban. Ezt igyekeznek kialakítani a sz. domonkosrendi atyák a mi ifjainkban ott a szép egyetemi városban Fribourgban. S mert az ifjak lelke az üdvös hatást befogadta, azért kívánják hazánkban is elterjeszteni Gillet atya művét, mely a keresztény jellem megszerzésének mesterségére szépséges utasításokat ad.

Menj utadra, kis könyvecske derék ifjaink

magyar lelkének és keresztény katholikus buzgóságának tanusága, juss el tanári, tanítói és ifjúsági könyvtárakba, Máriakongregációkba, sz. Imréről és b. Margitról nevezett és egyéb hasonló körökbe és kollégiumokba, valamint főiskolai és középiskolai ifjak százaihoz és ezreihez, munkáld azt, amit címedben kínálsz, segítsd hazánkban nevelni az ország talpkövét, ékességét és büszkeségét: az igazi emberi és keresztényi jellemet.

Budapest, 1913. Aquinoi sz. Tamás napján.

Dr. Kiss János
a budapesti kir. magyar
tudomány-egyetem rektora

ELSŐ RÉSZ.

AZ ESZMÉNYKÉP ÉS A JELLEM.

I. FEJEZET.

Az akarat.

I. §.

Mi a *jellem?*

Az olyan emberről szoktuk mondani, hogy *jellemes*, aki ragaszkodik meggyőződéséhez és kitartással párosult erős akarattal törekszik arra, hogy eme meggyőződéséhez szabja gyakorlati életét.

Ennek éppen ellentéte a *jellemtelen* ember. Olyan, mint a szélkakas. Gyakorlati életében az eseményektől irányíttatja magát, ahelyett, hogy ő irányítaná azokat és uralkodnék felettük.

Ha így fogjuk fel a jellemet, nem egyéb, mint az erős akarat jele. Vagy szabatosabban: az akarat adja meg a jellemnek erkölcsi jellegét.

Nincs jellem akarat nélkül. És megfordítva, nincs akarat jellem nélkül. Tulajdonképpen mi is az akarat? Vannak, kik azt tartják, hogy az akarat a léleknek lényege, más szóval lel-

künk tevékenységének összessége. Mások ezzel szemben csak közvetítőt látnak benne, mely egybefűzi az összes többi értelmi és érzéki tehetségeket.

Ez azonban olyannyira elméleti kérdés, hogy egyelőre átengedem a lélektan és metafizika tanárainak. Kizárólag az erkölcstan szempontjából akarom most az akaratot meghatározni. Eszerint pedig nem egyéb az akarat, mint az emberi tevékenység fensőbb, legtökéletesebb megnyilvánulása, azaz értelmi alapra, gondolkodásra épített cselekvés, ellentétben a pusztán ösztönszerű, öntudatlan, szükségszerűvel. Más szóval azon tehetségünk, mely *céltudatos* cselekvésre képesít, amelynél önmagunk vagyunk tettünk urai.

Fölemelő gondolat ez: *tettünk urai vagyunk.* A régieknek köszönhetjük és mégis mindig új.

Akkor vagyok valaminek ura, ha kezemben van. Akkor vagyok cselekedetem ura, ha kezemben van, ha ezen vagy azon cél felé irányíthatom, akárcsak az ügyes dobó, aki eltalálja előre kitűzött célját.

Ha akaratunk azon csodás tehetség, mely által rendelkező uraivá leszünk cselekvéseinknek, akkor szükségszerűen következik, hogy akaratunkkal szorosan összefügg a *szabadság.* Hajdanta is a szabadság volt az úrnak jellegzetes tulajdona; míg a rabszolga nem volt szabad. Szabad-

ság nélkül mi is csak rabszolgái volnánk tetteinknek, nem pedig urai.

Kérdezzük most már, végelemzésben honnét jő az, hogy urai vagyunk cselekvéseinknek?

Ennek forrása nem egyéb, mint *értelmünk* vezérszerepe. Az állat nem szabad, mert nincs (szorosan vett) értelme. Mi pedig értelmünk révén vagyunk szabadok. — Ne feledjük, hogy itt most az akaratról *általában* van szó: azon akaratról, melynek legalább *parányi* megnyilatkozása minden emberben föllelhető.

Más kérdés, hogy *gyakorlatban* mindegyikünknél külön-külön mennyiben függ cselekvésünk egyéni értelmünktől, öröklött hajlandóságainktól, idővel szerzett szokásainktól. Más szóval, hogy tényleg a gyakorlatban mily mértékben vagyunk urai tetteinknek, irányítói életünknek. Azonban ezen gyakorlati kérdést is csak akkor tudjuk megoldani, ha előzőleg megállapítjuk, mi a pontos értelme e fogalomnak: akarat, és ha tisztába jöttünk az emberi cselekvés általános feltételeivel.

Egyrészt, hogy valóban emberileg cselekedhessünk, kell, hogy akaratunk mélyén ott legyen a szabadság.

Másrészt e szabadság, mely hatalmas folyam gyanánt termékenyíti meg életünket, kell, hogy az értelem magaslatainál lelje forrását. Ugyanis csak akkor cselekszünk szabadon, ha célunkat ismerjük, ha céltudatosan cselekszünk. Az ily

céltudatos cselekvés pedig nem egyéb, mint értelmes cselekvés, azaz életünk megvilágítása értelmünk segítségével. Nem egyéb, mint világosan megismert és pontosan meghatározott célra való törekvés. Ehhez természetesen a kellő célirányos eszközök felhasználása is hozzátartozik.

Az akarat pediglen ama varázsvessző, mely életünk legparányibb cselekedeteit, mihelyt azokat érinti, gyökeresen átváltoztatja: a nyersanyagból erkölcsi értéket alakít ki.

Ebből világos, mi a szerepe az akaratnak a jellemnevelésben.

II. §.

A jellem nem egyszerű, hanem nagyon is sok elemből van összetéve. Sokféle eszme, hajlandóság, cselekedet, törekvés, szokás alkotja azt. Mindezeket fegyelmeznünk, szerveznünk, egységesítenünk kell. Mert csak így érhetjük el kitűzött célunkat, csak így valósíthatjuk meg eszményképünket.

Ezen sokféle összetétel mindenkinél más és más. „Az arc részei mindenkinél ugyanazok. Azonban a különböző arányok, melyek szerint az egyeseknél föllépnek, mégis minden egyénnek a többitől eltérő arckifejezést kölcsönöznek. Hasonlóképpen, ami erkölcsi képességeinket illeti, mindnyájan egyazon emberi természet lényeges

jellemvonásainak részesei vagyunk; csakhogy más-más fokban és arányban...“[1]

Mindegyikünknek megvan a maga sajátos vérmérséklete, természeti hajlandósága, érzelmi világa, cselekvési módja. Megvannak különkülön sajátos szenvedélyeink, hangulatunk, képzelő tehetségünk, értelmi és akarati szokásaink, más-más fokú akaraterőnk, stb., stb.

Hozzájárul ehhez még az is, hogy eme sokféle elem, mihelyt magára van hagyatva, rögtön kölcsönös összeütközésbe kerül egymással. Világos ebből, mily rengeteg munka kell ahhoz, hogy mindezeken uralkodjunk, hogy mindeme összekuszált szálakat rendezzük, hogy emez ellentétek helyére egy magasabb harmóniát, *egységet* teremtsünk.

Mindebből látható, mi az akarat feladata jellemnevelésünkben: az t. i., hogy lelkünk harmóniájának alapja legyen.

Két jellegzetes és egymással arányos tulajdonságról lehet a jellemet felismerni: az *egységességről* és az *állandóságról.*

„Jellemesség — mondja Kant — erős akarat, melynek segítségével az egyén szilárdan ragaszkodik az értelmétől változhatatlan zsinórmérték gyanánt felállított gyakorlati irányító elvekhez.“

[1] De La Hautière: Cours de philosophie appliquée á l'éducation, 356—357. old.

Majd így folytatja: „Ámbátor emez elvek néha tévesek és vétkesek lehetnek, mindamellett az akarat ama készsége általában, hogy szilárd elvek szerint cselekszünk (és nem ugrálunk ide-oda, akárcsak a légy), tiszteletreméltó és annál nagyobb csodálatot érdemel, minél ritkább."[1]

Részünkről biztosak lehetünk, hogy ha a hit irányításához tartjuk magunkat, megbizható gyakorlati elvek vezetik nevelésünket.

Hitünk tanításának napnál fényesebb és sziklaszilárd értékéről húsz évszázad tapasztalata tanuskodik. Most már rajtunk a sor, hogy ezen fény szerint igazodjunk és hogy ezen biztos talajon szilárdul álljunk. Az itt következő eszmefuttatások feladata leend ennek igazságát kimutatni.

[1] Anthropologie. II. §. 3.

II. FEJEZET.

Az akarat viszonylagos gyöngesége a jellemnevelésben.

A jellem, ha tudományosan akarjuk meghatározni, nem egyéb, mint *oly erkölcsi szokások összessége, melyek rendezetten csoportosulnak az akarat tengelye körül.*

Ezen meghatározásnak kettős az előnye. Kiemeli az akarat fontos szerepét a jellemnevelésben, de egyúttal megállapítja a határait is.

Világos, hogy az akarat nélkül a jellemnevelés csak csalóka álomkép. Világos azonban az is, hogy nehéz munka az akarat köré erkölcsi szokásokat észszerűen csoportosítani. Nem is remélhetünk ebben eredményt sokszoros és kitartó erőfeszítés nélkül.

Két egymással homlokegyenest ellentétes és manapság széltében elterjedt elmélet nagyban hozzájárult a jellemnevelés kérdésének

összebonyolításához, noha éppen egyszerűsíteni akarták.

A következő fejezetet ezen elméletek egyikének szentelem. Elméletben téves és gyakorlatban nagyon káros. Ezért akarom megcáfolni.

I. §.

Hányszor halljuk, ha erkölcsi nevelésünkről, életünk megjavításáról van szó, az ilyféle megjegyzéseket: „Jellemem ellen semmit sem tehetek. Nem másíthatom meg egész valómat. Nem az én hibámból vagyok ilyen. Olyannak vegyetek, amilyen vagyok.“

Efajta szólásokkal manapság telekürtölik fülünket. Még hozzá nem ritkán tudományos köntösbe öltöztetve. Pedig mindez csak azt bizonyítja, mily könnyen talál tárt ajtókra az olyan tan, mely természetünkben rejlő hanyagságunkat melengeti, szenvedélyeinknek gyeplőt ereszt és minket mintegy felment az alól, hogy hajlamainkon uralkodjunk és azokat irányítsuk.

Tényleg vannak manapság tudósok, kik így vélekednek: „Meddő a nevelés, ha valamely egyénnél a vérmérséklet és faji jelleg nagyarányú átalakítására vállalkozik. Mert a vérmérséklet és faji jelleg szerint születünk gonosztevőnek vagy költőnek. A gyermek egész erkölcsi rendeltetése már ott rejlik az anya méhében,

később pedig az életben játszódik le... a fajok egyszerre szállnak le az élet és az erkölcs létráján és nem szállnak ismét fel rajta."[1]

Hogy ezen erkölcsbölcselők elméletét összefoglaljuk, a jellem oly adat, melyből a külső környezet levonja a következményt, akárcsak valamely számtani feladványnál.

Világos, hogy ezen elméleti rendszer az akaratnak semmiféle szerepet sem hágy. Eszerint akaratunk minden erőlködése olyan, mint a part szikláin tehetetlenül megtörő hullám. Megtörhetlen gátat képeznek öröklött hajlamaink, testi szervezetünk, legkülönfélébb ösztöneink, szenvedélyeink. Okosabb tehát, mindjárt, ha beszálltunk életünk sajkájába, letenni az evezőlapátot, bevonni a vitorlát és kezünket keresztbefonva életünk útját e jelszóval kezdenünk: jöjjön, aminek jönnie kell!...

Szörnyen lehangoló a jellemnek ily szűk, eltorzult forgalma. Fájdalom, ha elgondoljuk, mily átkot hoz az ifjú nemzedékre. Tulajdonképpen nem hirdet egyebet, mint azt, hogy az erkölcsi nevelés meddő, tehát felesleges.

Szerencse, hogy ellene szól az egész emberiség gyakorlata, az *erkölcsi érzék*, a *nevelők tapasztalata* és főként a *saját tapasztalatunk*.

[1] Guyan: Éducation et hérédité, XIII—XVI. old.

II. §.

Azonban az ilyen *fatalizmus* alkalmazása a jellemnevelésre az *erkölcsi érzéket* olyannyira felháborítja, hogy még leglelkesebb híveit is gondolkodóba ejtette. Úgy, hogy bármily fölényes öntudattal fejtették is ki ebbeli elméletüket, a gyakorlati életben való miheztartásra nézve mégis csak haboznak.

Igy azután tudományos elméletük ellenére is engednek a gyakorlatban és elfogadják, hogy a *gyakorlati életben* elismeréssel kell adózni azoknak, kik bíznak az akarat nevelői szerepében: „A lelkesedés — mondja egyikük — még akkor is, ha a rajongásig fokozódik, jó, sőt talán nélkülözhetetlen lendítő erő. Ezért mondhatjuk, hogy van előnye azok túlzott reményének, kik az értelmi és erkölcsi nevelést mintegy csodaszernek tekintik. És tán jótékony ajándéka a sorsnak, hogy bizalmuk meg nem rázkódtatható.“[1]

Ez végeredményben tulajdonképpen annak beismerése, hogy a nevelési törekvések nem feleslegesek.

Különben is, ha azt állítjuk, hogy a jellemnevelés utópia, hogy az emberiség csak hosszú

[1] Spencer: De l'Éducation intellectuelle, morale et physique. Paris, Alcan, 172. old.

évszázados külső kényszerítő hatások és életkörülmények révén tud átalakulni, előbb azt kellene bebizonyítanunk, hogy *tényleg, gyakorlatban* az összes nevelők kudarcot vallottak törekvéseikkel.

Az ily feltevés azonban nem egyezik meg a tényekkel. Vegyünk csak egy példát. Lássuk, mily hatással volt a nevelés Bourgogne hercegére, XIV. Lajos francia király unokájára. Saint-Simon írja emlékirataiban, hogy „ezen herceg születésétől fogva rettenetes volt és már kora ifjúságában rettegésben tartotta egész környezetét. A végletekig kemény és haragos volt, még az élettelen tárgyak iránt is. Erőszakossága és dühe nem ismert határt. Nem tűrte a legkisebb ellentállást, még az idő és az elemek részéről sem. Ha haragra gerjedt, attól lehetett tartani, hogy valósággal megpukkad. Óriási volt makacssága, szenvedélye és élvezetvágya pedig egy irányban sem ismert határt...“

Világos, hogy ily herceg nevelése nem könnyű dolog. Mindemellett, folytatja Saint-Simon, Beauvilliers hercege és Fénelon, De Fleury abbé támogatásával „szakadatlanul fáradoztak e szörnyű természet megszelidítésén. Isten segítségével, mire a herceg tizennyolc esztendős lett, a munka be volt fejezve. A szörnyből kedves, szelíd, emberséges, mérsékelt, türelmes, szerény és bűnbánó herceg alakult ki és amennyire

csak összeférhet állásával, sőt néha azon túl is, alázatos és szigorú önmagával szemben."[1]

A legszebb elméleteket is megcáfolják az ily tények. Pedig a történelem bővelkedik hasonló esetekben. Azonban ezen egy eset magában is elégséges volna arra, hogy feldöntse amaz érveléseket, melyeket egyesek az erkölcsi nevelés meddő és felesleges volta mellett felhoztak.

„A jellem, mely gyökeresen átalakul, hacsak egy fél órára is, többé már nem változhatatlan jellem. Miért is számítani lehet arra, hogy az ily átalakulás többször is megismétlődik."[2]

Felesleges példákat kívülünk keresni. Tekintsünk csak önmagunkba. Vizsgáljuk magunkat, a lelkesedés óráiban, vagy valamely felemelő példa láttára nem sikerült-e magunknak is egy-egy hibát, tán éppen a legnagyobbat, elhagyni?

Nem fékeztük-e meg sikeresen, legalább rövid időre, rossz hajlamainkat, rendezetlen szenvedélyeinket?

Már pedig azt, amit már egyszer megtettünk, megtehetjük máskor is. És amily mértékben válik mindinkább gyakorivá ebbeli igyekezetünk, oly mértékben csökkenik nehézségük; míg végre eljő azon időpont, amely minden álokoskodás ellenére átalakultan talál bennünket.

[1] Saint-Simon: Mémoires. — Bossuet: Vie de Fénelon.

[2] Payot: Éducation de la volonté. Paris, Alcan, 1903. 17. kiadás, 26. old.

III. FEJEZET.

Az akarat állítólagos mindenhatósága.

Azon tapasztalati következtetésre jutottunk, hogy természetünk nemcsak hogy nem változatlan, hanem ellenkezőleg akaratunknak tág működési teret enged.

Homlokegyenest ellenkező álláspontra helyezkedtünk azokkal szemben, akik a jellemképzésben az akaratnak teljes tétlenségét vallják. Ez azonban ne ragadjon a másik végletbe és arra a hiú feltevésre, hogy az akarat a nevelés nagy munkájában mindenható tényező. Ez a második tévedés még rosszabb volna, mint az első, amint azt könnyen bebizonyíthatjuk.

I. §.

Azok, kik a jellemképzést könnyű feladatnak tekintik — s ezek nagy számmal vannak — véleményüket azon elméletre alapítják, hogy az embernek szabad akarata van. Ezen tételből

merészen azt következtethetik, hogy minden ember, mindenkor és egyformán tényleg és teljesen szabad. Ha ebben az értelemben volna tökéletesen szabad akaratunk, — mivel szabadságunk révén életünknek tetszés szerint irányt szabhatunk, — akkor pusztán tőlünk függne, hogy hirtelen, egy egyszerű „legyen“ szavunkkal jellemek, hősök vagy szentek legyünk.

Találóbb példát alig hozhatnánk föl azon nagy távolság szemléltetésére, mely az elméletet a gyakorlattól, a valóságot az eszménytől elválasztja. Kétségkívül szabad akarata van az embernek s éppen ez különbözteti meg az állatoktól, melyeket csak ösztönök vezetnek. Nemkülönben igaz az is, hogy amennyiben mindennapi tetteinknek erkölcsi értéket akarunk tulajdonítani, a szabad akaratot kell mértékül vennünk. Mert ha életünk nem egyéb, mint szeszélyes ösztönök játéka, mellyel szemben tehetetlenül állunk és ha tetteink, amelyeket szabad elhatározással véltünk véghezvinni, a kölcsönhatás miatt gépiesen folynak egymásból, mint egy végtelen láncnak szemei, akkor a mi életünk képtelenség és szabad akaratunk pusztán álomkép.

De egészen más mindenkinek legalább annyi szabadságot juttatni, amennyi őt az állattól vagy a géptől megkülönbözteti és ismét más, minden embert oly szabad akaratúnak tekinteni, aki nem

ismer akadályt és az élet nehézségeit a legnagyobb könnyűséggel oldja meg.

II. §.

Nagyon sok kellene még ahhoz, hogy ily mértékben szabadok legyünk. A szabadság — t. i. az akarat szabadsága — semmi esetre sem oly fegyver, amelyet születésünkkel kaptunk s amelyet minden alkalommal ügyesen forgathatunk. Fegyver ugyan, de olyan, melyet kiki lelkiismerete műhelyében kovácsol s melynek az a sajátsága, hogy harcban edződik és élesedik. Ha azonban csak egy kis időre is szegre akasztjuk, megrozsdásodik s az első összecsapásnál meggörbül, hasznavehetetlenné lesz. Csak az állandó gyakorlat óvja meg a rozsdától és élét csorbítatlanul csak az őrízheti meg.

Ha tehát egy metafizikai elmélet nevében arról biztosítanak, hogy szabadok vagyunk, nézzük előbb, hogy a tapasztalat valóban mily mértékű szabadságról tanuskodik.

Világos, hogy szabadságon itt lelki önuralmat értünk, a nemes érzelmek és erkölcsi eszmék uralmát az állati indulatok fölött. Ezen fegyelmezés és önuralom, mely voltaképpen a szabadságot teszi, nem érhető el másként, mint erőszak, állandó küzdelem útján.

Mindegyikünk születésével egy sereg rossz

hajlam, szenvedély és vétek csiráját hozta magával, melyek szabad tevékenységünk elé megannyi akadályt gördítenek. Aki ezen kétségtelen ténynyel nem számol s ezen természetes bástyát puszta akaratával akarja ledönteni, annak vállalkozása könnyen meghiúsul, jó szándékai pedig mindenesetre gyengülni fognak.

Eddig az észre hivatkoztunk, fordítsuk most a hitre figyelmünket.

A természetfölötti világrendben éppen úgy, mint a természetesben, az átöröklés törvénye súlyos teherként nehezedik vállunkra. Az áteredő bűnnel együtt elődeink minden nyomorúságát örököltük. Mindnyájan ismerjük azt a betegséget, melyben sínylődünk s ez a folyton ösztökélő rendetlen vágy. Emésztő láz ez, mely a legerősebb lelket is legyűri, ha Isten kegyelme egyesülve saját erőfeszítésünkkel nem jön segítségünkre, hogy azt idejekorán legyőzzük és szomorú hatásait feltartóztassuk.

A szemek és a test kívánsága, az élet büszkesége ezen erkölcsi láz jellemző vonásai — szent János szerint. Mindnyájunkat többé-kevésbé elfog ez a láz, különösen pedig tekintetünkben ég. Bűnösök vagyunk, nincs tiszta pillantásunk, a szép nem önmagáért vonz bennünket, hanem az élvezetekért, melyeket kínál.

Szemünk mindent az érzékiség leplével, az áteredő bűn vázával von be; a színvakokhoz

vagyunk hasonlók, kik mindent egyszínűnek látnak, beteg szemmel jövén a világra.

A szemen, a lélek ablakán, keresztül fér hozzánk a legtöbb kísértés a bűnre, a rendetlen vágy felkeltésére. Érzékeink mindig lesben állnak. A test, melyet az értelemnek és a hitnek kellene kormányoznia, fellázad ellenünk.

Az értelem és a hit sasszárnyakon ragadna bennünket eszményi légkörbe, de a test ellentáll; s mint egy óriási súlytömeg nehezíti a szárnyalást, nem ritkán pedig az észt és a hitet is magával rántja a mélységbe.

De mit mondok! Az értelem maga, elhomályosítva az érzéki vágytól, elveszti tiszta látását; belső tűz égeti testünket, forralja vérünket, szemünk ködbe borul úgy, hogy mitsem látva, tájékozódni sem tudunk többé; tapogatódzva keressük a kezet, mely a homályból kivezethetne.

Ezek röviden főbb hatásai azon erkölcsi láznak, melynek halálos csiráját az áteredő bűn oltotta belénk. Hihető-e ezek után, hogy minden fáradság nélkül, egy bűvös „legyen“ szóval eljuthatunk az önmegtagadás, az önuralom eszményi magaslatára?

Ellenkezőleg, melyik fiatalember nem tapasztalta fájdalommal azt a szomorú aránytalanságot, mely legjobb feltételei és akaratának gyengesége közt van! Ha nem úgy volna, teljes szívemből saj-

nálnám, mert ez azt jelentené, hogy az élet húsz vagy talán több év óta minden nehézségével, melyet a létért való küzdelem magával hoz, észrevétlenül siklott el mellette.

Mindez ne hangolja le az ifjúságot, hanem inkább bátorítsa! Miután ugyanis kimutattuk, hogy a jellemnevelés lehetséges, azt is ki akarjuk mutatni, hogy könnyű is egyúttal. Ha az első sikertelenség után azzal vádolnának, hogy csalatkoztak, igazuk volna. De mivel fiatalok, nagylelkűek és jóakaratúak is. Igy hát mi a jelentősége ezen legyőzhető akadályoknak? Csak az szabad, aki megérdemli, amint mondani szokás. Mutassa meg az ifjúság, hogy megérdemli, különösen, ha már megismerte az utat a szabadság felé!

IV. FEJEZET.

A modern élet és a jellemnevelés.

Ha az akarat közreműködésének a jellemképzésnél csak az eddig tárgyalt és hasonló elméletek állnának útjában, a baj mindenesetre nagy volna, de nem gyógyíthatatlan. Az igazságot kutató lelkek előtt ugyanis az ilyen elméletek értéke hamarosan megdől: nem kell oda más, mint leverni a tudományos mázat és megfosztani őket az álokoskodás cifra köntösétől, amelybe burkolóztak, hogy a naivokat és a könnyelműeket félrevezessék.

De — fájdalom — a modern életnek bizonyos körülményei, melyekért azonban felelősek nem vagyunk, sokkal nagyobb és állandóbb akadályai a jellemképzésnek, mint az elméletek.

Néhányat közülök fel fogok sorolni, hogy az utat így egyengetve a jellemképzés fontos kérdéséhez közelebb férkőzzünk.

I. §.

Mint mondottuk, a jellemnek két ismertető jele van: az egység és szilárdság. Ha valaki szét-

szórt erőit erős akarattal összetartja s őket az eszmény felé irányítja, vagyis ha életében egyensúlyt és rendet teremtett, arról elmondhatjuk, hogy jellemes ember. Azonban ezen önmeggyőzés és önuralom nem egy nap munkája, ellenkezőleg csak hosszú gyakorlatnak eredménye. Az idő tehát igen fontos tényező a jellemképzésben. Ennél még fontosabb az, hogy bármeddig tartson is ezen erkölcsi gyakorlat, figyelmünket állandóan a kitűzött cél felé fordítsuk, még pedig anélkül, hogy a minket körülvevő dolgok és események túlságosan elszórakoztatnának.

Ezen két feltétel alatt, de csakis ezek alatt életünkbe egységet és szilárdságot fogunk teremteni. Meg kell vallanunk, hogy a modern erkölcsök — értem különösen az életfelfogást minden oldalról és minden formájában — olyanok, hogy a legjobb akaratot is meghiúsítják s meggátolhatják, hogy e két feltételnek eleget tegyen.

Egyrészt nem ragadjuk meg az alkalmat és nem használjuk úgy az időt, hogy helyesen éljünk, mivel igen gyorsan akarunk élni, másrészt pedig egyszerre és minden oldalról törtetünk a jólét felé, ahelyett, hogy a Gondviselés által kijelölt utat követnők, mely egyenesen oda vezet; így azután terv és cél nélkül, lázas igyekezettel, pazar kézzel szórjuk erőnket minden

irányba. Világos, hogy ekként jellemképzésről nem lehet szó.

II. §.

Nézzük például a mai szellemi életet. Az emberek nagy részét — bár kisebb-nagyobb mértékben — a tudomány láza fogta el. A tudomány kiváló valami; az erkölcsi nevelés legjobb eszközei közé tartozik — s azért még visszatérünk rá — de minden attól függ, hogyan szenteljük magunkat neki.

Renan egykor azt mondta, hogy „az igazságot nem kell túlságos szenvedéllyel keresni" s hogy „a közömbösség gyakran inkább vezet célhoz".[1] Manapság ez dilettáns nyilatkozat volna. Részünkről azt tartjuk, hogy szenvedélyesen szerethetjük az igazságot, anélkül, hogy annak kutatásába ideges, féktelen és lázas türelmetlenséggel mélyednénk, ami csak gátolja az értelmet mélyebb kibontakozásában és nem engedi, hogy a megismert igazság a szívet áthassa.

Napjainkban egy tanuló ifjúnak, hogy némileg számba vegyék s még inkább, hogy mindennapi kenyerét biztosítsa, már huszadik évében tájékozottnak kell lennie a szellemi élet

[1] Renan: Discours pour la réception de Pasteur à Académie Française.

terén. Nem elég az igazságnak utána járni, hanem lélekszakadva kell utána rohanni.

„A gyermek nem ismeri már a csöndes kibontakozás éveit; alig ébredez értelme, már túlterhelik elméjét fogalmakkal, tényekkel, mesterségesen fejlesztik, mint az üvegházi virágokat. Majd csakhamar mesterkélt tanrend jármába fogják, mely minden körültekintés híján készült, amely aránytalan terhet ró gyönge vállaira, mert benne tudomány, irodalom, történelem és nyelvek egymásra vannak halmozva. Azután következik a vizsgálatok ideje nyugtalan várakozások és meglepetések, izgalmak és megerőltetések közt."[1]

Hogy maradjon idő és tér a jellemképzésre egy ennyire lefoglalt életben? És fájdalom éppen ez azon kor, amikor az alapkövet kellene lerakni. Mert tagadhatatlan ilyen életmód majdnem teljesen kimeríti a tanuló minden idejét. Innen az általános és fájdalmas panasz, hogy a túlhajtott szellemi műveltség és az akarat gyengesége közt aránytalan űr tátong s hogy az erkölcsi erő napról-napra gyengül. Szellemi és erkölcsi légkörünkben villámok cikáznak, melyek elkápráztatnak és megtévesztenek minket.

[1] Janvier: Les Passions. Paris, Lethielleux 1905.
Gustave Le Bon: Psychologie de l'Education. Paris, Flammarion. 1906. II. fej. 30. 49. old.

De talán erkölcsi felfogásunk még inkább kerékkötője a jellemképzésnek, mint a lázas tudni vágyás.

Kevéssé hatna át a keresztény szellem, ha csak egy pillanatig is azt állítanók, hogy kötelességünk csak értelmünk kiművelésére szorítkozik. Ki nem érezte közülünk, hogy a tudomány szeretete mellett más kevésbé nemes szenvedélyek is nyugtalanítanak bennünket, amelyek minden tudományunk ellenére ki-kitörni készülnek. Hogy tartsuk féken ezeket a szenvedélyeket, anélkül, hogy egyenesen kiirtani akarnók? Az eddigi tapasztalat szerint a szenvedélyek megfékezése mindenekelőtt egy benső, lassú és fokozatos munka; elmélkedő megfontolásnak, céltudatos és kitartó akaratnak eredménye. De úgylátszik napjainkban ehhez már nem értünk; erkölcsi életünk súlypontját eltoltuk, belső világunkból a külsőbe tettük át.

Ahelyett, hogy csendben, szívünk bensejében küzdenénk, külső harcot folytatunk, hogy ne legyen többé gondunk és dolgunk a szenvedélyekkel. Igy azt a kevés szabad időt, mely fölött tanulmányaink végeztével rendelkezünk, egyesületek szervezésére, tervezésre vagy egyéb más dologra fordítjuk, ami magában véve bizonyára helyes is lehet, de az a sokféleség megmaradt energiánkat teljesen fölemészti s csak látszatát kelti annak, hogy teljes, tökéletes életet

élünk. Csupán kívülről tekintve úgylátszik, hogy a tanulóifjúság idejét jól felhasználja.

De mihelyt tanulmányait befejezte s körülményei kiragadják az egyetemi életből, melyben percnyi szabad ideje sem volt, szembe kerül önmagával; nem kell-e félni, hogy a szenvedélyek, melyek egy ideig csak lecsendesedtek, de ki nem haltak, újra forrongani kezdenek?

Én féltem ettől az ifjúságot s bár legtöbbjének jóakaratát nagyrabecsülöm, de éppen azért kérve-kérem őket, hogy életüket keresztény mintára rendezzék be, necsak külső, hanem belső életet is éljenek; életet, mely az akaratot és egész lényét a hitnek veti alá, olyant, melynek súlypontját ne külsőségekbe helyezze, hanem mely az elmélkedés fényforrásaiból táplálkozzék; ne hanyagságban és feledékenységben merüljön ki, hanem nőjön erőben, határozottságban és mélységben s így kiegyenlítse azt, amit a társas élet nagyban és felületesen nyújt.

A veszélyekre vonatkozólag, melyeket korunk anyagias élete magában rejt, csak röviden akarok néhány megjegyzést tenni.

Ha az ember közelebbi megfigyeléseket tesz, észre fogja venni, hogy ugyanazon dőreség és szükség vezet a szórakozások után, mely fölöttünk is uralkodik.

Először is közlekedési eszközeink által a távolságot legyőztük; azután a tudományos felfedezé-

sek révén feltaláltuk élvezeteink sokszorosításának és finomításának titkát. Minden oldalról valóságos édenkert tárul szemünk-szánk elé. Pénzzel a zsebünkben egy nap alatt végigfuthatunk az élvezetek összes skáláin. Tantalus kínja már csak szép emlék, mely lassanként elvesztette jelentését.

Most a gyönyörök kelyhe mindig kéznél van, hogy ajkunkhoz emeljük. Szükségleteink és szenvedélyeink szerint oltjuk szomjunkat.

De ez a láz a szórakozások és gyönyörök után, mely akaratunk ellenére gyengít minket, nem fogja-e megbosszulni magát? Az ember nem élhet büntetlenül kettős életet, testit és lelkit, előbb vagy utóbb az egyensúly megbomlik s ez mindig a lélek rovására megy.

Még edzett akarat is megtörik az anyag tehetetlenségén, miként a háborgó tenger minden erejét elnyeli a homokpart.

Azt hiszem, hogy az ifjúság figyelmét e pontra különösen fel kell hívni. Mert oly szociális környezetbe állítva, melyet nem ő teremtett, félő, hogy az felszívja magába, hogy a hazug élet magával sodorja, ha időről-időre egy baráti szó sem figyelmezteti a veszélyre. Ezt szívemből teszem és kívánom, hogy szavam számukra világosság és erő állandó forrása legyen; legyenek rajta, hogy életüket szerinte rendezzék be!

V. FEJEZET.

Az önismeret.

A jellemnevelés hasonlít a szobrász munkájához. Mint a szobrásznak, nekünk is ki kell formálnunk, abból a még alig kialakított márványtömbből, erkölcsi lényünket, élő, eleven, természetfölötti nagyságúvá; nem ugyan vésővágásokkal, hanem erős elhatározásokkal.

Mindenekelőtt ezen erkölcsi lényünket kell tanulmányoznunk, legalább nagy vonásaiban. Elemeznünk kell ellenálló és alkalmazkodó képességét. Egyszóval meg kell vizsgálnunk, vajjon tényleg megmunkálhatatlan-e, durva és csiszolatlan, mint azt némelyek állítják; vagy ellenkezőleg a dologban csakugyan nincs-e semmiféle nehézség.

Nehézségek mindenesetre vannak. Rá is mutattam már néhányra, melyek különösen napjainkat jellemzik. De végre is a jellemnevelés nem üres fogalom. Ami, a történelem és a tapasztalat tanulsága szerint sok ezernek sikerült már, miért ne sikerülne ugyanaz nekünk is?

Ha akarjuk, sikerülni fog, mert többé-kevésbé meg tudjuk változtatni önmagunkat, természetünket. Sőt még azt is hozzátehetem, hogy ez az önnevelés a legtartósabb és a legeredményesebb, mert mélyen belevési lelkünkbe azt a megerőltetést, amelybe került.

Mindenekelőtt azonban meg kell ismernünk önmagunkat, mint azt már Sokrates meghagyta. Nem mehetünk előre egy lépéssel sem anélkül, hogy erőinket jó előre ne mérlegeltük volna, anélkül, hogy összes erőforrásainkat ki ne kémleltük volna és anélkül, hogy gyengéinket ne ismernők. Egyszóval kis világunkat alaposan át kell kutatnunk. Ez a lelki megújhodásnak egyik legfontosabb mozzanata, különösen az önnevelőre (autodidakta) nézve. És ha befejeztük ezt a munkát, vagy jobban mondva — mert sohasem vagyunk készen vele, — munka közben mindig a követendő és megvalósítandó eszményképre kell tekintenünk. Rá-rá kell néznünk míg feléje törekedünk, hogy vonásait annál jobban kidomboríthassuk magunkban. És alkalom adtán nem szabad félnünk az élő húsba vágni vagy a nyitott sebet újra bevarrni.

I. §.

Mindenekelőtt önmagunkat kell ismernünk; és a legtöbb ember mégsem ismeri önmagát.

Az önmegismerés, az egyedüllét és az összeszedettség vágyát tételezi föl, amely sok fiatal emberben hiányzik. És ha beszélek e helyen az egyedüllétről, nem kizárólag a külső, fizikai egyedüllétre gondolok, amely abban áll, hogy nem sokat forgolódunk a világban, hogy távol tartjuk magunkat társaink körétől, hogy visszahúzódunk szerény diákszobánkba.

Nem akarok rosszat mondani erről az egyedüllétről. Olyan az, mint előszobája a lélek dísztermének, ahol a belső egyedüllét trónol. Erkölcsi értéke azonban és befolyása a jellemnevelésre, sokban függ azon okoktól, melyek kívánatossá teszik.

Ha az ifjú embergyűlöletből vonul vissza, vagy azért, mert fél a bilincsektől, melyeket a társasélet rak az emberekre: nemcsak, hogy nem erősíti, acélozza jellemét, hanem a benne uralkodó gyávaságnak, lustaságnak engedelmeskedik. Egyedül csak azért kerüli e nehézségeket, hogy ne kelljen legyőznie őket.

Ebben az esetben sokkal többre becsülöm azt a félénk, ügyefogyott ifjút, aki bátran belerohan az élet forgatagába, társaihoz dörgölődzik, lecsiszolja jellemének szögletességét és így alkalmazkodik a követelményekhez, melyeket a társas érintkezés állít föl. Ez a jellemnevelés útja, mert ha tépik, szaggatják is a szenvedélyek, egy irányban uralkodni tudván önmagán, más tekintetben is hamarabb fog önuralomra szert tenni.

A külső egyedüllét *önmagában véve* tehát nem nevelési eszköz. Csak akkor válik azzá, ha az a célja, hogy elvonjon bennünket a külvilág szórakozásaitól s így jobb, tökéletesebb önismeretre vezessen. Mindenekelőtt tehát a belső egyedüllétre kell törekednünk s még itt is könnyen tévedhetünk, ha nem vigyázunk.

II. §.

A belső egyedüllét egy bizonyos fokig könnyen összeegyeztethető a *külvilág szórakozásaival*, azonban semmiképpen sem fér össze bensőnk, *a lélek szórakozottságával.*

Vannak diákok, akik majdnem mindig szobájukban időznek. Nem embergyűlöletből, nem is azért, hogy gyáván kikerüljék a társasélet nehézségeit. Talán tudományos munkálkodásra adják magukat? Valóban szeretném hinni, hogy sokan ebből a célból keresik a magányt. De végre, ha egyedül van is az ember, nem tanulhat folyton. Azokat kivéve, akik élvezettel tanulnak, szenvedéllyel dolgoznak és magáért a tudásért művelik a tudományt, a tanuló ifjúság legnagyobb része csak akkor vonul vissza a magányba tanulni, ha elmulasztottat kell pótolnia, ha vizsgálatokra kell készülnie. És ilyenkor a végsőkig megfeszíti emlékezőtehetségét, oly ismereteket gyöszöl bele, melyek évközben alig keltették föl

érdeklődését s amelyeket újra elfelejt, mihelyt megkapja bizonyítványát.

A magánynak és a visszavonultságnak ezen percei semmi esetre sem alkalmasak arra, hogy önmagát tanulmányozza az ifjú.

Melyik idő volna tehát erre alkalmas? A látszat szerint mindazon órákat kellene ennek szentelnie, amelyeket tanulmányai le nem foglalnak.

Ez azonban csak látszat, mert az ifjút álmodozásai, gondolatai még inkább távol tartják önmagától, mint a külvilág szórakozásai. Hiszen gondoljuk csak el, hogy húsz éves az ifjú, hogy tüzes nyugtalansággal lobog benne az élet, hogy minden áron dolgozni, munkálkodni, érvényesülni akar. És íme hirtelen csak egyedül találja magát egy idegen városban, szülők nélkül, hivatalos fölügyelet nélkül, közvetlenül kötelező és pontosan meghatározott munka nélkül. El kell ismernünk, nehéz a kísértés. Az önfeledésnek, a kényelemnek, a lustaságnak szentelt órák könnyen szaporodnak!

Ha ilyen körülmények között fiatal emberünk bezárkózik magányába, talán azért fogja ezt tenni, hogy lassú, pontos, gyakorlati értékű ismeretet szerezzen önmagáról? Talán a jó- és rosszindulatokat keresi magában? Vagy föltételezhetjük-e, hogy erkölcsi lényének gyengeségeit, betegségeit kutatja, mert megfigyelni és akara-

tának állhatatos, szakadatlan befolyásával gyógyítani szeretné őket?

Amennyire hinni szeretném, annyira biztos vagyok az ellenkezőjéről. Mert ha szobájában mást nem is látok, azért még nincs egyedül. Sőt még ő maga sincs ottan. Képzelőtehetsége az álmok érzelgős világába ragadta.

És vajjon miről álmodozik? Azt hiszem fölösleges elmondanom, bárki könnyen kitalálhatja. Hiszen miről álmodozhatik egy húsz éves fiatal ember, aki munkátlan, aki nem rak féket képzelőtehetségére és nem szabályozza idejében szívének verését?

Álmodozik; jobban mondva azzal tölti idejét, hogy légvárakat épít, minden valódi alap nélkül. Inkább önmagán kívül él, mint önmagában.

Ahelyett, hogy az egyedüllét óráiban gondolatait összeszedné, önmagát alaposan elemezné, ahelyett, hogy megvizsgálná, hol van az erkölcsi élet terén, halad-e vagy esik, hogy szenvedélyei csendesednek-e vagy pedig erősödnek, hogy érzelmei nemesítik-e vagy ellenkezőleg lealacsonyítják, hogy akarata acélozódik-e a harcban vagy elernyed; mindezek helyett, kérdem én, mivel tölti az idejét? Kalandokból életének regényeit szövögeti unos-untalan. A regénynek minden részletét átélvezi. Ebből él, jobban mondva ebbe pusztul bele.

Mert bármilyen tehetséges legyen is az ifjú, az ilyen értelmi és erkölcsi erőpazarlás mellett elfonnyad, vérszegénnyé lesz.

És ha föltételezzük is, hogy egyetemi éveinek végén reá is ragadt némi bölcseleti, mennyiségtani vagy történelmi máz, hogy jól-rosszul beszél néhány nyelvet, vagy hogy elég ügyesen forgatja a boncolókést, egy szomorú tény mégis biztos, az t. i., hogy több éven át csak partjain lődörgött az igazi életnek, anélkül, hogy belevetette volna magát; hogy önmagáról még halvány fogalma sincs; hogy a jellemnevelés terén még nem haladta túl az abc-t.

Pedig milyen természetes volna, rögtön kezdetben törekedni az önismeretre, hiszen egész erkölcsi fejlődése ettől függ.

Természetesen szemünk előtt kell tartanunk azt a célt is, amelyre törekszünk. De hogyan érhetnők el, ha már jóelőre nem ismerjük a távolságot, amely bennünket elválaszt tőle?

Nézzünk állhatatosan arrafelé, ahová el akarunk jutni! Legyen. De másrészt tekintsünk gyakran vissza is, oda, ahonnan elindultunk. Mert ha egy is a célja mindnyájunknak, — mint azt később ki fogom fejteni — a kiindulási pont azonban mindegyikünknél más és más.

Vérmérsékletünk, velünkszületett hajlamaink, gyermekkori nevelésünk, társadalmi környeze-

tünk, amelyben felnőttünk, szenvedélyeink, öröklött vagy szerzett szokásaink, akaratunk izmossága vagy gyöngesége: mindezen tényezők különbsége szerint változik a távolság köztünk és közös eszményképünk közt.

Fontos tehát, hogy minderről pontos ismeretet szerezzünk, hogy mélyen, alaposan kiismerjük önmagunkat. Mert célunkat sohasem fogjuk elérni, hacsak minden erőnket összeszedve el nem mélyedünk önmagunkban, hacsak vissza nem vonulunk ismételem nem szobánkba, hanem szívünk legelrejtettebb kamrájába.

Hozzáteszem még, hogy ezen önmagába mélyedésnek, mely folytonosan tarthat és jól megfér a mindennapi élettel, életszükségletté, szíves készséggé, életiránnyá kell reánk nézve válnia. Bárhol legyünk, bármit tegyünk, lelkiismeretünknek egészen öntudatlanul kellene megvizsgálnia azon indítóokokat, melyek befolyásolják viselkedésünket.

Ha néhány évig komolyan gyakoroljuk ezt az önvizsgálatot, minden bizonnyal változást fogunk magunkban észlelni. Működésünk talán veszíteni fog kiterjedésében, sokoldalúságában, mert életünket nem fogjuk céltalanul pazarolni, de nyerni fog mélységben és intenzitásban. Önkénytelenül is kikristályosodnak bennünk az összes életerők, amint már könyvem elején megjegyeztem. Az igazságos és jó szokások megerő-

södve, maguktól harmonikus rendbe sorakoznak a küzdelemben megedzett akarat köré. Egyszóval erkölcsi egyensúlyra fogunk szert tenni, mely önuralomra segítve bennünket, *jellemekké* változtat.

VI. FEJEZET.

Az eszménykép ismerete.

A jellem tehát nem olyan egyszerű dolog, amilyennek első pillanatra látszik. Ellenkezőleg sokösszetételű. Eszmékből, hajlamokból, szenvedélyekből, érzelmekből és szokásokból van összetéve, melyeket mind egy elérendő cél, egy megvalósítandó eszménykép köré kell csoportosítani, rendezni és egyesíteni. Senki sem kételkedhetik abban, hogy fontos, nagyon is fontos részletesen és egyénileg ismerni a jellemnek mindeme alkatrészeit, mielőtt arról gondolkodhatnánk, hogy összhangba hozzuk őket, hogy erős tömbbé alakítsuk, melyen megtörnek a bel- és a külvilág széthúzó törekvései. Még nem élt hadvezér, aki ha győzni akart, ne tartott volna seregszemlét, mielőtt harcba küldte csapatait.

Mindemellett még a legalaposabb önismeret sem ér semmit, erkölcsi energiánknak legrészletesebb elemzése is hiába való volna, ha nem ismerjük azt az *eszményt*, melyet el akarunk

érni, melynek fényénél élő- eleven összességgé akarjuk csoportosítani összes energiánkat. Más szóval: *önismeretünknek* szükségszerűleg *önuralommá* kell fejlődnie, hogy munkánk meddő ne maradjon. Azért ezután a keresztény eszményképről beszélve, pontosan elsorolom mindazon feltételeket, melyek segítségével önmagunkon uralkodhatunk és jellemes emberekké fejlődhetünk.

I. §.

A történelem arra tanít bennünket, hogy eszmény nélkül egy nép sem fejlődhetik. És ez áll az egyedekről is. Az egyén erkölcsi értéke nagy mértékben függ az eszménytől, amely irányítja.

„A jobb fogalma — mondja egy mai bölcsész[1] — az az eszköz, amely bennünk megvalósítja a jobbat...“ Az értelem feladata, hogy mindent meghatározott cél szerint rendezzen. És mivel a legtöbb cél erkölcsi értékkel bír és nem semleges, a jellem ezen magasabb szempontból tekintve úgy fogható föl, mint céltudatos rend, vagy Emerson szerint, mint „erkölcsi rend“, mely az értelmes akarat visszahatása alatt keletkezett az egyén természetében. Oly-

[1] Fouillée: Le caractère et l'intelligence 749—51. oldal.

formán, hogy az erkölcsi és társadalmi dolgok széleskörű megértése a jellem folytonos kifejlődését elősegítve magának az erkölcsiségnek folytonos növekedését is megengedi...“ Hogy vallásalapítókról ne is szóljunk, Sokrates nem egyeztette-e össze életét és halálát elveivel? Még pedig saját vallomása szerint természetének bizonyos ellenkező hajlamaival szemben.

Nem vallotta-e be, hogy erősen érzéki vérmérséklete a kicsapongások felé hajtotta őt, aki tiszta életet élt? Nem ismerte-e be, hogy igaza volt Zopyrus fizionomistának, aki számos rossz hajlamot fedezett föl benne, melyeket akaratának erejével legyőzött?

És Kant nem valósította-e meg életében a kategorikus imperativust? „Aludtam — mondja — és azt álmodtam, hogy a világ szépség, fölébredtem és láttam, hogy kötelesség.“ Miként ébredhetett föl, ha nem az akarat hatása alatt? Egy Ágoston, kit vérmérséklete szintén minden élvezet felé hajtott, nem lesz-e a megismert és megszeretett eszménykép hatása alatt a szentség mintaképévé?

Az eszménykép befolyása a jellemnevelésre olyan nagy, hogy a paradoxizmus minden veszélye nélkül állíthatjuk: sok esetben ennek vagy annak az eszményképnek bölcseleti minősége keveset számít.

Beszélhetnek róla tudományosan mint üres

ábrándról; tény azonban, hogy a fényénél, legyen az igaz vagy hamis, lelkek alakulnak át.

Az erkölcsi eszmény majdnem olyan, mint a tudományos föltevés. (Hipotézis.) Nem elméleti, hanem gyakorlati és hasznossági értékét kell mindenekelőtt szemmel tartanunk. Csak futólagosan jelzem mindezeket, azokra az úgynevezett tudósokra való tekintetből, kik még figyelembe sem akarják venni a keresztény eszményképet, azzal okolva meg eljárásukat, hogy tudományosan szólva, önmagában véve, a tudományok keretén kívül esik, mert nem fér *a priori* föltevéseik szűk keretébe.

Bebizonyíthatnók nekik, hogy ez az eszménykép az, amely erkölcsileg átalakította az emberi társadalmat attól a pillanattól kezdve, hogy Jézus Krisztus hirdetni kezdte azt itt a földön. És ha tudósok is, jobban mondva, éppen azért mert tudósok, vagy legalább mivel azoknak tartják magukat, ezen tény előtt meg kellene hajolniok. Tények előtt mindig illik meghajolni.

Sőt még azt sem lenne nehéz kimutatni, különösen akkor, ha nem egyenesen rosszakaratúak, hogy a keresztény eszménykép gyakorlati értéke egyenes arányban áll elméleti értékével; hogy tudományosan szólva léte kétségen felül áll; sőt azonfelül még azt is, hogy lehetetlen megmagyarázni csodás hatását a lelkekre, ha nem hivatkozunk természetfölötti jellegére.

De miért bocsátkozzunk vitába? Hiszen nem tudósokhoz, hanem hívőkhöz szólok. Elég lesz hát röviden figyelmeztetni őket arra, miben áll a keresztény eszménykép és rögtön magukra fogják alkalmazni, hozzája fognak hasonulni, belőle fognak élni.

II. §.

Ha keresztények akarunk lenni, mindenekelőtt becsületes embereknek kell lennünk. De viszont, ha valóban, szó szerinti értelemben becsületes emberek akarunk lenni, keresztény módon kell élnünk. Ebben a két mondatban a maga egészében nyilvánul meg a természetfölötti eszménykép.

Legyünk előbb becsületes emberek, ha keresztények akarunk lenni. De mit jelent az: becsületes ember?

Ez utóbbi években sok szó esett az Übermensch erkölcstanáról. Különösen a szerencsés elnevezés vált hamar divatossá. Azonban tudja-e mindenki, hogy milyennek képzelte ezt az Übermensch-et föltalálója Nietzsche?

Ime. Egyike a legmélyebb megkülönböztető jeleknek, amely az Übermensch erkölcstanát elválasztja az eddig általában elfogadott ember erkölcstanától az, hogy az előbbi természeténél fogva csak a kiválasztottak osztályrésze

lehet, míg az utóbbi egyformán *mindenkihez* szól.

A természetes erkölcstan — a közönséges emberé — határozottan *demokratikus*, még pedig abban az értelemben, hogy minden ember elé, legyen az fiatal vagy öreg, gazdag vagy szegény, tudós vagy tudatlan, ugyanazt az erkölcsi eszményképet állítja. Ezen eszménykép megvalósításában természetesen lehetnek fokozatok, de lényegében ugyanaz mindenki számára.

Nietzsche ellenkezőleg, hisz az emberek szükségszerű egyenlőtlenségében, különösen ami az erkölcsi szempontokat illeti. Az Übermensch erkölcstana lényegileg *arisztokratikus*. A jól körülvonalozott és kasztokba osztott társadalomból, melyben mindenkinek megvan a maga kiváltsága, joga és kötelessége, kizárja az alsóbb rendűek kasztját, a kis emberekét, a középszerűekét, mindazokét, a kiknek természetes hivatásuk, hogy a nagy társadalmi gépezetben egyszerű kerekek gyanánt szerepeljenek.

Az Übermensch erkölcstana nem a kicsinyek, a rabszolgák, a kihasználtak erkölcstana. Nem azoké, akik saját erejükből és munkájukból tartják fenn a felsőbb rétegeket. Az urak erkölcstana az. Az „értéktermelőké", akik az egész társadalmi szervezetnek megadják az első lökést, kiknek azt a szerepet kell betölteniök itt

a földön az emberek közt, amelyet Isten tölt be a mindenségben, a keresztények és bölcselők Istene. Egyedül a hatalmasok számára készült az Übermensch erkölcstana.

Ez az erkölcstan nemcsak *arisztokratikus*, hanem *anti-idealista* is, abban az értelemben, hogy az Übermensch nem fogad el kész eszményképet, hogy életét ahhoz igazítsa, hanem maga, szabadon, függetlenül teremti meg eszményképét. Nem gondolva a jóra, a rosszra, az igazságra vagy tévedésre, megteremti *saját* erkölcstanát.[1]

Megjegyeztem már, hogy az ember erkölcstana, közönséges értelmében véve az erkölcs szót, homlokegyenest ellenkezik ezzel az arisztokratikus erkölcstannal. Azonfelül hozzáfűzhetem még, hogy eszményi erkölcstan. Ami annyit jelent, hogy egy eszménykép szerint igazodik, amelyet nem mi emberek teremtettünk meg, hanem amelyet a természet tár elénk és végső elemzésben Isten a természet által.

Miben áll ez az eszménykép? Nem abban, hogy fölhasználva erkölcsi fogalmainkat, mint alapot, büszkén *mások* fölé emelkedjünk, hanem igenis abban, hogy segítségével *önmagunk* fölé emelkedjünk. Mindenki önmagában hordja er-

[1] Lichtenberger H.: La philosophie de Nietzsche, Paris, Alcan, 1905. 150—199. oldal.

kölcsi világát, melynek megvannak saját, külön törvényei, fény- és árnyoldalai, nyugalmas, viharos, verőfényes és esős napjai. Ez a világ nem üres. Az igazság fénye hatja át; de a szenvedélyek felhői is elsötétítik néha. Vajjon elborítják-e e felhők az igazság fényét? Vagy az igazság napja fogja-e szétoszlatni a felhőket?

Az a mi eszményi célunk, hogy erkölcsi világunkban győzelemre juttassuk az igazság uralmát az alulról jövő forradalmak fölött. Hogy fénnyel és meleggel itassuk át lelkünk hideg és homályos szögleteit meg odúit. Az a mi eszményi célunk, hogy ezt a világot állandó egyensúlyban tartsuk. Ha ez sikerül, a magunk urai vagyunk. Nem másokon, hanem önmagunkon uralkodunk és mindenen, ami bennünk van. Egyszóval: jellemes emberekké legyünk.

Ime a *becsületes ember* eszményképe. De, amint már jeleztem, a legjobb eszköz, hogy ezt a célt elérjük, t. i. hogy tisztességes, önmagunkon uralkodó emberek legyünk, a keresztény életmód. Hogyan lehetséges ez? A keresztény eszménykép ugyanis, midőn bennünk a becsületes ember eszményképe fölé helyeződik egyszersmind megadja mindazokat az eszközöket, melyek segítségével tökéletes módon megvalósíthatjuk magunkban a tisztességes ember eszményképét.

Ha, mint most már feltehetem, ismerjük ön-

magunkat; ha már tudjuk, hogy milyen fönséges eszménykép után kell törekednünk, vajjon eléggé föl vagyunk-e már szerelve arra, hogy jellemes keresztényekké legyünk? Nagyon tévedne, aki azt gondolná, hogy igen.

Más dolog egy útra vonatkozólag minden fölvilágosítást megszerezni, ismerni az elérendő célt és más dolog azt elérni. Különösen, ha utunkban majdnem emberfölötti nehézségek tornyosulnak.

Már az ókori bölcselők is azt tanították, hogy az ember, a bölcs eszményi célja: az istenséghez való hasonlítás; melyet elérünk, ha biztosítjuk az uralmat önmagunkon. Az értelemnek és a nemesebb érzelmeknek uralmát az állati ösztönökön.

Valóban, Isten mindenekfölött értelem. És azért éppen úgy uralkodik önmagán, mint az egész világegyetemen. Ebben az alakban azonban eszményi célunk nagyon is elvontnak látszik. Pedig konkrét eszményre van szükségünk, ha tenni akarunk valamit. A kereszténységnek érdeme és csodája éppen abban áll, hogy egy ilyen húsból és csontból való, konkrét eszményképet állít elénk, Jézus Krisztust, az Istenembert. Isten emberré lett, hogy lehetségessé tegye az embernek Istenhez való hasonulását.

VII. FEJEZET.

Az eszménykép viszonylagos erőtlensége.

Nem akarnám jelenleg lebecsülni azt az eszményképet, melyet az imént annyira földícsértem. De mégis be kell vallanom, hogy első pillanatra, tekintve azt az erkölcsi fönséget, melyet egy ilyen eszménykép elénkbe állít, inkább lehangolólag hat.

Sok modern nevelőnek a hibája, hogy azt gondolja: elég a fiatalság előtt csillogtatni, ragyogtatni az eszményi célt, elég értelmét lebilincselni, az erkölcsi élet megújhodása akkor majd magától jön. Ez az állítás *elméletileg* és *gyakorlatilag* is tökéletesen hamis, amint azt majd kimutatom.

I. §.

Sokrates volt az első, aki a szavait áhitatosan leső athéni ifjaknak kijelentette, hogy a gyakorlati erkölcsi élet és az erkölcstudomány

egy és ugyanaz a dolog. Az igazság, ha megismerjük, rögtön hat akaratunkra. Elég megismerni azt, ami számunkra a legjobb és valóban utána fogunk törekedni

Ha hihetünk Sokratesnek és tanítványának Platonak: „minden erény tudomány“[1] „a rossz nem azt teszi, amit valójában akar, bárha azt teszi, amit jónak lát“.[2] „A bölcsesség nem választható el a helyes életmódtól.“[3] Mindketten állítják, hogy a jónak igazi megismerése maga után vonja a jó gyakorlását is, hogy „a legjobb“ szükségszerűen határozza meg cselekedeteinket és hogy az erény nem más, mint akaratunknak ez a szükségszerű determinációja a cselekedetre a „legjobb“ által.

Leibnitznek is ez a nézete, kinek különben ebben a kérdésben kifejtett optimizmusa közismert. A XVIII. század enciklopedistái újra fölelevenítették ezt a csillogó tudományos paradoxont, jóllehet nem oly metafizikai fogalmazásban.

Ezek a rendes mértéket is túlhaladó szobatudósok azt hangoztatták, hogy a törvények reformálják az erkölcsöket és nem az erkölcsök a törvényeket, hogy elég néhány sort kitörölni

[1] Aristote Ethique à Nicomaque, Z, 13. 1144 l. 29 (berlini kiadás).

[2] Platon: Protagoras 358. c.

[3] Xénophon: Mémor. III. 9.

valamely törvénykönyvből, vagy hozzáfűzni és rögtön megváltozik a nép erkölcsi színvonala.

Egyik közülük[1] — megvallom hogy a legnaivabb — még azt is valószínűnek tartotta, hogy az emberiség egyes képviselői közt fönnálló különbségek a nyert oktatás minőségéből származnak, hogy az erényt úgy lehet tanítani, mint a bölcseletet vagy a mennyiségtant. Azt hihetné az ember, hogy a modern társadalom észrevette végre ezeknek az utópiáknak tarthatatlanságát. Pedig nem úgy van. Éppen az ellenkezője áll. Még manapság is a legtöbb egyetemi körben azt hangoztatják, hogy a jellemet betéve megtanult szabályokkal, kézikönyvekből lehet nevelni. A tudományos világ, még ma sem fordult el egészen ettől a kézzelfogható tévedéstől és alig kezdi keresni azon eszközöket, melyek előnyösen pótolhatnák ama bizonyos kézikönyveket. Egyelőre pedig beérik azzal, hogy fönhangon, az ékesszólás minden művészetével, többé vagy kevésbé csiszolt stílusban hirdetik a helyes nevelésnek megbecsülhetetlen jótéteményét.

II. §.

Már igazán ideje, hogy rendet teremtsünk ebben a zűrzavarban. Boldognak tartanám ma-

[1] Helvétius.

gamat, ha sikerülne, különösen ebben a kérdésben néhány olvasómat meggyőzni.

Hogyan lehet azt gondolni is, hogy elég az ifjúnak ismerni az igazságot, mert akkor magától gyakorolja majd?

Nem kerülte el figyelmemet, hogy már régóta hangoztatják az *erő-fogalom* (idée-force) tanát. Megkisérelték kimutatni hajszálfinomságú következtetésekkel, hogy a tiszta fogalom, azért mert kissé magasabb, amint mondani szokás eszményi, a jellemnevelésben *önmagától* is sokat tehet, ha nem mindent.

Semmi sem lehet szerencsétlenebb erkölcsi szempontból, mint egy ilyen tan. Könnyen belátom, hogy a fogalom önmagában véve fény, világosság, de nem foghatom föl, miképpen lehet önmagában erőfogalommá. A fogalom világítótorony, mely a parton fénylik, de ha az ember a hullámok közepette hánykódik a viharban, ki gondolná, hogy elégséges nézni a bíztató fényt, mert az önmagától a partra visz?

Már pedig, ha arról van szó, hogy erkölcsi, különösen keresztény életet éljünk, mindig ki vagyunk téve viharok dühének. Mindegyikünkben vannak szenvedélyáramok, melyek könnyen letéríthetnek a helyes útról. Vajjon elég-e visszaemlékeznünk fenséges eszményképünkre, melyet el akarunk érni, hogy megmeneküljünk? Éppen ellenkezőleg. Eszményképünk fénye, ha nincs

bennünk, lelkünk mélyén valami, amivel küzdhetünk az elénk tornyosuló hullámok ellen, *kétségbeejt* és mielőtt még használhattuk volna, kicsavarja fáradt kezünkől az evezőt.

Csak akkor lehetne a tiszta fogalom, még a jó fogalma is, erőfogalommá, ha átható fényével egyedül eleven erőt (energia) tudna közölni akaratunkkal, ha önmagában véve meg tudná fékezni szenvedélyeink rendetlen törekvéseit. De a dolog nem úgy van. A fogalom kétségen kívül vonz, elkápráztat, az akarás felé hajlít bennünket, de önmagában véve nem képes arra, hogy bennünket akarásra kényszerítsen. Ha nem ez volna a tényállás, hogyan lehetne kimagyázni, hogy a kereszténységnek ugyanegy időben voltak vértanúi és szomorú kontárkodói is. Egyesek készek voltak meghalni a keresztény eszményért, mások pedig bár csodálták, magasztalták, de még élni sem akartak érte.

Egy oly magasztos eszménykép, mint amilyennek a kereszténytyt festettem, nemcsak hogy semmit sem tud tenni önmagától, hanem míg a hajlamok durva erőszakával szemben is erőtlen. „Hasonlítsuk csak össze például a kisvárosok nyárspolgárainak tisztán értelmi „papagályos“ hitét, egy karthauzi *átérzett* hitével. Mert ez utóbbi *átérzi* a vallásos igazságokat, képes magát egészen föláldozni ezen igazságokért, képes lemondani mindarról, amit a világ

ad, képes magára vállalni a szegénység, a lemondás terhét, képes egyszóval a legnehezebb életmódot folytatni. A nyárspolgár, kinek hite, tisztán értelmi, megy misére, de nem riad vissza a legrútabb önzéstől sem. Irgalom nélkül kihasználja szegény cselédjét, rosszul táplálja és mégis lehetetlen, fárasztó munkát kíván tőle."[1]

Kötelességemnek tartottam az ifjúság figyelmét erre a pontra fölhívni. Az eszménykép szükséges; az igaz. De nem ez a kérdés, hanem az, hogy milyen körülmények között lesz ennek az eszményképnek hathatós befolyása jellemünk fejlődésére. Ime ez az igazi kérdés. És ismétlem újra meg újra; az eszménykép önmagában véve semmit sem tehet jellemünk fejlődésében, ha megelégszünk azzal, hogy folyton csak szemléljük.

Azt hiszem sz. Pál mondotta ezeket a rettenetes szavakat. „Ha Isten nem nyilatkoztatta volna ki törvényét a világnak, az emberek nem vétkeztek volna." Azaz: az isteni törvény tiszta, egyszerű tudása nemcsak hogy nem élteti, hanem ellenkezőleg megöli az embereket.

De jó magunk — a mindennapi tapasztalatra hivatkozom — megtesszük-e mindig azt, amit jónak ismerünk meg? Megtartjuk-e mindig azokat a jó feltételeket, melyeket megfogadtunk, csak azért, mert megfogadtuk őket?

Ki nem érezte közülünk, hogy éppen akkor,

[1] Payot: L'Education de la volonté 41. oldal.

midőn értelme és hite szélesen kiterjesztett szárnyakkal az Eszmény legfönségesebb magaslatai felé törekedett, ki nem érezte éppen ezekben az órákban, hogy állatiasságának súlya magas törekvéseiben megakasztotta, hogy néha talán a rossznak, a bűnnek mélységes szakadékai felé vonzotta ? Nemcsak szellem, értelem vagyunk, hanem anyag is. És mindaddig, míg magunkban meg nem szelidítettük ezt az anyagot, naponkinti állhatatos harcban; mindaddig, míg nem sikerült energiáink réven beléje vésni azt az eszményt, melyet a hit tár elénk; míg nem sikerült az eszményhez szoktatni és idomítani magunkat, egész valónkat, mindaddig semmit vagy legalább is nagyon keveset tettünk jellemnevelésünk érdekében.

Isten nemcsak tömjént követel tőlünk, hogy azt az Eszme oltárán föláldozzuk; hanem azt akarja, hogy önmagunkat áldozzuk föl Neki; igyekezzünk hozzája hasonulni, őt megtestesíteni önmagunkban. Áldozzuk föl Neki mindazon szívörömet, amely elhomályosíthatná törekvéseink tisztaságát!

De ha mindezt el akarjuk érni, nem elégséges Őt megismerni, hanem szeretni, mindenekfölött szeretni kell Őt. Az eszménykép szeretete, de igaz, hatásos, gyakorlati értékű és nem platonikus szeretete az első lépés a cselekedetek terén, mely bennünket jellemnevelésünk ügyében előre visz.

VIII. FEJEZET.

Az eszménykép valódi szerepe.

A legfölségesebb eszménykép sem járulhat hozzá sikeresen egész valónk megújhodásához, ha csak szemlélésére szorítkozunk. És mégis, ha valaki törekszik erkölcsi életében rendet teremteni, ha szabályozni akarja érzelmeit és szenvedélyeit, ha akaratának uralmát érzékei fölött biztosítani akarja, szüksége van eszményképre. A tapasztalat bizonyítja e tételt. Az a kérdés most, hogyan oldható meg e dilemma. Elméletileg semmi nehézség sincs a dologban, de másképpen fest a kérdés a gyakorlatban, mint azt majd látni fogjuk.

Egyelőre a kérdés elméleti megvizsgálására szorítkozom. Nézzük tehát, mily általános föltétel mellett biztosíthatjuk az eszménykép uralmát a jellemnevelésben.

I. §.

Nevelési és tanulmányi kérdésekben, ha az ember reformról beszél, mindig vannak, akik

készek a végletekbe menni. Például: azért, mivel az eszménykép ismerete nem elegendő a cselekvéshez, sok nevelő nem is akar hallani az eszményről. Körülbelül így gondolkoznak: Csak két eszközünk van az erkölcsi nevelésre: az értelem fejlesztése és a testgyakorlat. Mivel az előbbi eszköz hatástalannak bizonyult, nem marad más hátra, mint a másodiknak alkalmazása. Ezért tulajdonítanak mindig több és több jelentőséget a testnevelésnek és mindenféle sportnak, még egyetemi programmokban is.

Van valami igaz ebben az okoskodásban. Véleményem szerint a testnek igen nagy részt kellene biztosítani az erkölcsi élet megújhodásában. Később látni fogjuk, milyen címen. De egyelőre legyen szabad megjegyeznem, hogy még a legcélszerűbben rendezett testgyakorlat sem oldhatja meg az erkölcsi nevelésnek igen sok összetételű kérdését. „Jó testneveléssel Herkuleseket lehet nevelni, de nem látjuk be eléggé, mennyiben fejlesztik ezek a gyakorlatok azon tulajdonságokat, melyeket a nevelésnek elsősorban kellene ápolnia: a kezdeményezési szellemet, a kitartást, a helyes itéletet, az önuralmat, az akaratot, stb".[1]

Az *idealisták* közt egyrészről és a *materialisták*

[1] Gustave Le Bon: Psychologie de l'Education, II. könyv, VI. fejezet, 165. oldal.

közt másrészről; azaz azok között, akik minden ellenvetés ellenére a könyvből való tanítás mellett vannak és azok közt, akik a testgyakorlatokba helyezik minden reményüket, nem lehetne-e találni egy a középúton haladó helyes megoldást?

Azt hiszem igen és a következőképpen bizonyítom: Hogy jellemessé váljék az ember, tisztán kell látnia, meg erősnek is kell lennie. Tudnia kell előre, hová kell összes erőinek törekedniök és tudnia kell őket biztosan a célhoz vezetni. Hogy az eszmény önmagában véve fölvilágosít bennünket, az tagadhatatlan tény. Minden fogalom világosság. De nem lenne e lehetséges átváltoztatni a megvilágító fogalmat erőfogalommá?

Elméletileg semmi sem könnyebb ennél. Elég *akarni*, más szóval szeretni az előttünk fénylő célt. Saját egyéni erőnk ugyanis végelemzésében akaratunkban nyugszik. Fölteszem tehát, hogy a keresztény eszménykép fényétől fölvilágosítva, nem elégszünk meg azzal, hogy csak bámuljuk eszményképünket, hanem hogy akaratunk minden erejével feléje törekedünk egészen addig, míg belőle nem élünk, míg teljesen hozzá nem hasonodtunk, míg csak egész erkölcsi szervezetünket át nem hatotta. Nemde, ilyen módon az eszménykép erővé válik, bár továbbra is megmarad világító fáklyának?

Az erőfogalom tehát nemcsak a *megismert*

fogalom, mint azt néhány pszichológus állítja, hanem az *akart* fogalom. Az akart és a szeretet fogalmak azok, melyek együttvéve irányítói és támogatói minden tartósabb és egy bizonyos cél felé irányuló munkásságnak.

Nézzük a napot. Ugyanazt a szerepet játssza a természetben, mint az így felfogott erőfogalmak a jellemnevelésben. A nap fénye megvilágítja az egész természetet, melege pedig élteti: Fénye nélkül félelmetesen szomorú sötétség borulna a világra.

De tegyük föl, hogy fénylik. Az egész természet át van itatva ragyogásától, de melegében nem részesül. A gyors halált jelentené ez — az örökös telet. Mindazok az erők, melyek a természet ölén szunnyadoznak és csak az alkalmat várják, hogy fölébredhessenek, gyorsan kimerülnének és végre is teljesen megsemmisülnének.

Megtartva a helyes arányt, ugyanazt mondhatjuk a keresztény eszménykép és erkölcsi lényünk közti viszonyról.

Ha ez az eszménykép csak hideg fényét lövelné lelkünk legelrejtettebb zugaiba, anélkül, hogy melegével áthatná; jól ismernők ugyan lelkünk állapotát, de nem tudnók azt gyógyítani. Már pedig nem csak azért vagyunk e világon, hogy önmagunkat megismerjük a keresztény eszme fényénél, hanem azért is, hogy azt átéljük és minden tettünkben megvalósítsuk.

És mivel csak egy eszköz áll rendelkezésünkre, mellyel ezt a fényt meleggé változtathatjuk, t. i. az akarás, a szeretet, szeressük hát és szorítsuk erősen magunkhoz, érzelmeink minden erejével, nehogy kicsússzék kezünkből.

II. §.

Mindez, megvallom, jól hangzik elméletben. De a gyakorlatban már nehezebb megfelelni arra, hogyan kell a keresztény eszményt az értelem tiszta magaslatairól a szív meleg vidékére levezetni.

Ne áltassuk magunkat, ne higyjük, hogy ez a könnyebb feladatok közé tartozik. E vélemény semmiképpen sem felelne meg a valóságnak.

Gondoljunk csak a teremtés utáni napokra. Ősszüleink bukása *tény*, amely az egész emberiség történetén átvonul. Visszhangja öntudatunkban olyan fájdalmas, hogy néhány gyakorlati tanulság levonása kedvéért nem mulaszthatjuk el elemzését.

A *hit* arra tanít bennünket, hogy Isten a teremtésben Ádámot és Évát az erkölcsi egyensúlynak oly tökéletes fokával ajándékozta meg, hogy akaratuk az értelem megvilágító sugarai után indulva, minden nehézség nélkül uralkodott a testen.

Az átöröklés törvénye még nem nehezedett vállaikra. Az Isten kezéből tisztán kikerülve

mentek voltak mindazon egészségtelen hajlamoktól és szenvedélyektől, melyek minden oldalról reánk támadnak. Szemüket az isteni eszményre szegezték; lelkük még feszült a Teremtő lehelletétől; úgy látszott csak szárnyukat kell kiterjeszteniök, hogy felülemelkedjenek mindazon nyomorúságon, amelyben mi vergődünk ma, hogy az isteni légkör éltető levegőjét szívhassák. Nekünk legalább úgy tűnik föl, mintha az ő helyükben ezt tettük volna!

Óh, mennyire nem ismerjük az emberi természet összetettségét! Ősszüleink bukásának története örökké bizonyítani fogja, hogy akik leginkább ragaszkodnak eszményképükhöz, akik legtovább éltek belőle, még azok sincsenek végérvényesen biztosítva a bukás ellen... És mit mondjunk akkor a többiekről, a gyengékről, a kishitűekről, a gyávákról?

Gondoljunk mindig arra, hogy a jótudás mellett rendesen ott van a gonosztudás is, hogy az ég mellett ott van a föld is. Ha lelkünk vonz a magasságok felé, testünk súlya a mélységek, a szakadékok felé húz. Nagyon messziről nézve a föld eltakarja szemünk elől érdességét, durvaságát; csak virágainak finom illatát küldi felénk, de gondosan eltakarja a töviseket. Érzékeink megrészegülnek ezen illattól, e szépségtől; elragadtatásunk megzavar bennünket, néhány percig még ingadozunk, de végre is elvesztjük

az egyensúlyt; és akkor összecsapott szárnyakkal hasítjuk át a levegőt, leesünk valami homályos zugba, honnan az ellenállhatatlan hamis kísértések szállottak felénk. Ez röviden az első bűnbeesés története.

De gondoljunk arra is, hogy mindnyájan örököltük ezen bukás gyászos következményeit. Ezért akaratunknak, mely szellemi szervezetünk ellenálló képessége, nincs meg többé egykori természetes ereje. Rugója ugyan nem tört el, csak meggyengült. De az a munka, mely abban áll, hogy újra visszaadjuk ezen rugónak feszítő erejét, hogy kezdetleges acélkeménységét visszaállítsuk, úgy, hogy a megbillent egyensúly újra helyreállhasson, hogy eszményünk uralmát vétkes ösztöneinken biztosíthassuk, ez a munka, mondom, óriási.

Igaz, a kegyelem is segít bennünket. De a kegyelem nem függetleníti magát a mi közremunkálkodásunktól. Hatása alatt úgy kell dolgoznunk, mintha nem is léteznék. Nézetem szerint ez a legjobb mód, melynek segítségével hasznot húzhatunk belőle.

Mit tegyünk hát. Önmagában, ismételem, az eszménykép semmit sem tehet. Akaratunk tőle kapja ugyan a megvilágító fényt, de nem az éltető meleget. Ellenkezőleg, akaratunknak melege kell, hogy áthassa őt, amennyiben hozzá forr, hozzá ragaszkodik teljes erejéből. Egyrészről

akaratunk meggyengült, vérszegény, másrészről érzéki képességeink fölhasználva azt a gyengeséget, vérszegénységet, rendetlen ugrásokban a külső felé törekednek, mindegyik a maga irányában, tehát a természetfölötti összeszménykép kárára.

Ki szünteti meg ezt a belső anarchiát! Ki állítja helyre az egyensúlyt? Megérkeztünk végre elemzésünk legkényesebb pontjához. Anélkül, hogy már most véglegesen meg akarnám oldani ezt a kérdést, szeretném már itten körvonalazni a megoldást.

A gyógyítószer közelebb van hozzánk, mintsem gondolnók. Magának a rossznak ölében találhatjuk meg.

Vegyük figyelembe, hogy akaratunk érzelmi erő. Nem akar mást, mint engedelmeskedni, de nem szereti ha szárazon, hidegen parancsolunk neki. Szükségét érzi a szenvedélyek színes, érzelmektől áthatott rendelkezéseinek. Kitől fogja hát elsősorban kikérni a parancsokat! Természetesen a szenvedélyektől. A fénytadó eszmény és az erőt szolgáltató szenvedélyek közé helyezve, az akarat egész harci terve abban fog állani, hogy ezeket az annyira különféle elemeket összeforrassza, egymásba olvassza, hogy a megvilágító fogalmat erőfogalommá, érzelmektől áthatott, szenvedélyes parancscsá változtassa.

„Az erős érzelmiség — mondja Stuart-Mill — az a föltétel, azon eszköz, amely megengedi, hogy az ember önmaga fölött hathatósan uralkodjék. De erre nevelnünk kell azt. Miután azonban már részesült ebben az előkészítő nevelésben, nemcsak az első behatások hőseit fogja termelni, hanem az akarat hőseit is, akik uralkodnak önmagukon. A történelem és a tapasztalat bizonyítja, hogy a legszenvedélyesebb jellemek tanusítják a legnagyobb állhatatosságot és hajthatatlanságot kötelességérzetükben, ha szenvedélyeiket ebben az irányban nevelték".[1]

[1] Stuart-Mill: Assujettissement des femmes 150. oldal és köv. Ribot: Maladies de la volonté, Paris, Alcan, 1897: 117. old. és köv.

MÁSODIK RÉSZ.

A SZENVEDÉLYEK ÉS A JELLEM.

I. FEJEZET.

A szenvedélyek.

Az első résznek tárgyalását befejeztük, most a másodiknak, a legfontosabbnak tárgyalása előtt állunk.

Nem lesz talán céltalan e rész tárgyalásának megkezdése előtt röviden megemlékezni azokról a tényezőkről, amelyek a jellemképzés sajátságos nehézségeit képezik.

Mi egyfelől eszményképünk birtokában vagyunk, amely után törekednünk kell.

Eszményképünk azonban mint valami hatalmas fényszóró csak fényt, a világosság bőségét fogja ránk árasztani és csak utat fog nekünk mutatni.

Másfelől azonban az érzékiség zavaros és sötét országában élünk, ahol nem egyszer vak erőkbe ütközünk.

Egyidejűleg a legkülönfélébb irányokba űzhetnek ezen erők, ha kellőképpen nem fegyelmezzük őket. Ha eszményképünk önmagától képes volna

érzéki vágyaink megfékezésére és vezetésére, a jellemnevelés kérdését egy csapásra meg tudnók oldani. De eszményképeink erre képtelenek.

A tapasztalat igazolja még a mi keresztény eszményképünk tehetetlenségét is szenvedélyeink kiméletlenségeivel szemben.

Itt lép közbe az akarat döntő elhatározással keresztény eszményképünk megvalósításának érdekében.

De hogyan viselkedik akaratunk eszményképünkkel szemben?

Akaratunk születésünktől kezdve az áteredőbűn következtében már az eszményképtől elfordult.

Az eszménykép többé már nem gyakorol akaratunkra vonzóerőt és akaratunk sem viselkedik kellő szeretettel vele szemben.

Csak az isteni kegyelem képes az eszményképet akaratunkkal újból annyira megszerettetni, hogy akaratunk hozzá visszaforduljon és feléje tartson.

A kegyelem azonban nem teszi fölöslegessé személyes közreműködésünket. A keresztségben ugyan a kegyelem állapotába jutunk, de továbbra is csak amolyan lábbadozók maradunk, akik teljes erejüket csak a cselekvés jóltevő levegőjében nyerhetik vissza.

Mi rázhatja föl akaratunkat dermedtségéből, érzéseinek és szeretetének mi tud az isteni esz-

mény iránt több mélységet és erőt kölcsönözni és akaratunkat önmagától való tevékenységre bírni?

Nem láttuk-e, hogy eszményeinknek csakúgy nincs hatalmuk akaratunk működése fölött, mint amily kevéssé tudnak ösztöneinknek parancsolni.

Ezzel eljutottunk volna a dolog holt pontjához és ezzel jellemnevelésünk nem lenne egyéb, mint hiú, üres ábrándozás? Nem! a jellemnevelés nem hiú, üres ábrándozás. Mert mentőeszközünk, amely e bajon átsegít, magában a bajban föltalálható. Akaratunk, és ezt mindig hangsúlyozzuk, érzelmi képesség, az ilyennek alapja a szeretet. A szeretet csak szeretetet ébreszt. Ahelyett, hogy akaratunkat világos, de rideg, zord parancsok járma alá hajtanók, melegséggel és érzéssel irányítsuk és mindjárt tapasztalni fogjuk szolgálatkészségét, látni fogjuk, hogy „szívvel-lélekkel“ dolgozik.

Van-e már most valamelyes eszközünk, amely eszményünk elérésébe az erő és a lovagias elhatározottság érzelmét helyezné, hogy általa akaratunk nekibuzduljon és az akarásban tevékeny legyen?

Ez az eszköz létezik, akaratunk saját maga szert tehet rája.

Alapjában véve itt csak a viselkedés módjáról, vagy mint Aristoteles mondá, arról a művészetről van szó, amelynek alapján akaratunk a szenvedélyekkel bánni tud.

Mielőtt azonban részletesen kifejtenők, miben áll e művészet, röviden a szenvedélyek természetéről emlékezzünk meg.

I. §.

Gyakorlati szempontból a szenvedélyek érzéki életünkhöz tartozó kellemes vagy kellemetlen gerjedelmek.

Ha a szenvedélyek tüzéről beszélünk, akkor ezen felindulások önkénytelen és heves voltára teszünk célzást.

Némelykor a legcsekélyebb dolog is elegendő a tűz fellobbanására, mint például egy mozdulat, egy visszaemlékezés, egy kép, mint ahogyan egy kis szikra elegendő a puskaporos hordó felrobbantására.

Az erkölcs-tanítók a szenvedély fogalmának legtöbbször megvetendő jelentést tulajdonítanak, valami olyast, mint a rendetlenség, kicsapongás fogalmainak.

Valóban vannak szenvedélyek, melyeket, ha kellőképpen nem fegyelmezünk, minden rendet felforgatnak és nagyon káros hatásúak lehetnek.

Ez azonban nem elegendő alap a szenvedélyek teljes megvetésére, minthogy az ember a legkiválóbb dolgokkal is vissza tud élni.

Utóvégre mi van a világon jó, amivel nem

tudnánk visszaélni? A szenvedélyek tehát érzéki kellemes vagy kellemetlen gerjedelmek.

Az emlékezet kedvéért itt felsoroljuk, mily általánosabb alakban jelentkeznek a szenvedélyek.

Összes szenvedélyeink tetőfokán áll az önszeretet.

Ez hasonló a kimeríthetetlen erőforráshoz; nincs egyetlen egy szenvedély, amely ebből nem táplálkoznék.

„A *gyűlölet* — jegyzi meg Bossuet — azon szeretetből származik, amely a gyűlölet tárgyával ellenkező tárgyra irányul.“

Valaki csak azért ellenszenves előttem, mert akadály annak elérésében, amit szeretek.

„A vágy szeretet az iránt, ami még nincs birtokunkban.“

„Az öröm szeretet az iránt, ami birtokunkban van.“

„Az ellenszenv és szomorúság azon szeretet, mely kerüli a rosszat és fájdalmat érez a rossz miatt, mert megfosztja a jótól.“

„A merészség szeretet, amely a lehető legnehezebb munka árán is vissza akarja szerezni az elvesztett jót.“

„A félelem vigasztalanságban gyökerező szeretet, amennyiben magunkat valamely jótól mindenkor megfosztva látjuk s ez levertséget okoz bennünk, amelyből nem tudunk kiemelkedni.“

„A harag felinduló szeretet, mert a jótól meg akarják fosztani és bosszút áll a bűnösön.“

Húzzuk keresztül a szeretetet, nincs többé szenvedély; keltsük fel a szeretetet és rögtön egymás után fognak a szenvedélyek föltámadni.[1]

A szeretet, vágy, öröm, gyűlölet, ellenszenv, szomorúság, merészség és félelem, remény, kétségbeesés, harag, ezek azok az elemek, amelyek a szenvedélyek skáláját képezik.

De miként a hanglétra jegyei jó vagy rossz zenedarabot adhatnak, éppen úgy az erkölcsi élet terén a szenvedélyek megválogatása szerint jót vagy rosszat akarhatunk.

Minden attól függ, mily erkölcsi értéke van annak a dolognak, amely felé ragadnak bennünket a szenvedélyek.

Magukban véve a szenvedélyek sem nem jók, sem nem rosszak, mivel erkölcsi jóságukról vagy rosszaságukról csak az értelmes akarat közbelépése után beszélhetünk.

Szent Gergely mondja, hogy a tüzes vas olyan formát ölt, amilyent a kovács akar, és ahogyan igazodik a kiszabott formához, aszerint válik belőle nemes kard vagy egy közönséges mindennapi eszköz.

Éppen így vagyunk a szenvedélyekkel. Ha

[1] Bossuet: Connaissance de Dieu et de soi-même I. fej. 6. szám.

emberi akaratunknak alávetjük őket, akkor vagy az erénynek vagy a bűnnek eszközeivé lesznek, ahogy őket értelmünknek alávetjük vagy pedig értelmünk meghallgatása nélkül magunkra szabadítjuk.

Ha előnynek tartjuk, hogy egészségünk kiváló, szemünk jó, testünk erős és rendes, meggondolt eszünk járása, nem kevésbé előnynek kell tartanunk azt, ha melegen érző szívünk, vidám természetünk és felbuzdulni tudó lelkünk van.

Mindezek az erkölcsi javak természetesen csak azon feltétel alatt bírnak értékkel, ha szenvedélyeink, legyenek még oly erősek, beérik azzal, hogy szolgáljanak nekünk és ne uralkodni akarjanak.

Mindenekelőtt a fiatalok érzik magukban a szenvedélyek forrongását.

Szerencsések, ha szenvedélyeiket hasznukra tudják fordítani. Mert ezek az indulatok, amelyek az ifjúságban éledeznek, a magaviselet és életmód erős rugóivá lehetnek.

Ügyes kormányzás és ápolás révén, a szenvedélyek megedzik a jellemes embert s az ilyen semmi akadályt sem fog ismerni.

Ez az érzelmi vonás, ez a buzgalom, amelyet a szenvedély olt a szeretetbe, hatalmas mozgatója az akaratnak és megbecsülhetetlen segítőtársa az erénynek.

II. §.

De mindezzel egy rendkívül nehéz feltétel áll elő a jellemnevelés kérdésében, tudniillik az összhang megállapítása a szenvedélyek és az akarat érzelmei között.

Akaratunkban ugyanis a különféle érzelem lépcsőzetes fokozatát találjuk föl, amelyek a megfelelő szenvedélyeknek felelnek meg.

Az akarat szeret, vágyódik, örvend, gyűlöl, meghasonlik, szenved, remél, kétségbeesik. Az akarat lehet félénk, merész, csendes, lármás.

De míg a szenvedélyek örömük vagy panaszuk okát vakon ama mindennemű jóban keresik, amelyet az érzékek vagy a képzelet ragyogtatnak előttük: addig az akarat gerjedelmei csak az értelem világa mellett közelednek tárgyukhoz. Kétségkívül az akarat, ha tevékenységében megfeledkezik a keresztény eszményképről, rávetheti magát az érzéki javakra, vagyis mi akaratunk közreműködésével — természetesen lelkünk kárára — tobzódhatunk az élvezetekben, de ez mindig céltudatos, *szabad* és *öntudatos* cselekedet lesz.

Ebből következik, hogy az akarat, mihelyt a szenvedélyekkel a keresztény eszményképért vagy az ellen szövetségre lépett, ez utóbbiaknak erkölcsi jelleget kölcsönöz.

A szenvedélyek az akarattal való szövetségük

révén jók vagy rosszak lesznek és az akaratra való visszahatásuk alkalmával a nyert jóságot vagy rosszaságot sokkal erősebb formában közlik akaratunk érzelmeivel. Az egész kérdés tehát az, hogy a keresztény érzelmek, amelyeknek mint meggyengült akaratunk érzelmeinek sem erejük, sem szeretetük nincsen, hogyan meríthetik a szükséges életerőt az erős és vak szenvedélyekből.

Ez az életerő fogja újraszületett akaratunkat a keresztény eszménykép felé terelni és minden erőforrásunk birtokába juttatni.

Lelkünk hasonlít a kétbillentyűsoros orgonához. Az egyik billentyűsorozat szenvedélyeinkkel, a másik akaratbeli érzelmeinkkel áll összeköttetésben.

Össze tudjuk-e kötni a két billentyűsort olyanformán, hogy minden érzéki felindulás a neki megfelelő akaratbeli érzelmet költse fel vagy megfordítva?

Ha igen, akkor a jellemképzés lehetséges. Mert, amint mondottuk, a jellem lelki összhang. Már pedig éppen az akaratnak és az érzékiségnek egyöntetű működése adja a harmóniát.

Midőn tehát ügyesség és kitartás révén amaz orgonánk megismerésében annyira jutottunk, hogy erős szenvedélyeinket keresztény érzéseinkkel összhangba tudjuk hozni és szilárd készségeink által biztos együttrezgésüket elértük, akkor már nem kell félnünk a további nehézségektől.

Ujjaink elragadó ügyességgel, mintegy önmaguktól fognak a kettős billentyűsoron játszani, akkord akkordot fog követni, egyik gazdagabb és kellemesebb a másiknál.

Egész életünk nem lesz más, mint szakadatlan egymásutánja az összhangzatos tetteknek.

Ezek egymásba fonódnak és a folytonos láncolat adja majd a nagy művet: a jellemet.

II. FEJEZET.

A szenvedélyek és a keresztény eszménykép.

A mondottak szerint szenvedélyeink érzékiségünknek felindulásai és hullámai, amelyek akaratunk ellenére az érzéki javak felé űznek, vagy tőlük elfordítanak, amennyiben szeretet vagy gyűlölet, vágy vagy lemondás, félelem vagy merészség, öröm vagy szomorúság... stb. alakjában jelenkeznek.

Vajjon gyakorlatilag az akarat alá tudja-e vetni a szenvedélyeket a keresztény eszményképnek, hogy felköltse és élessze ez által az eszmény szeretetét magában és neki teljes uralmat biztosítson?

E kérdés megoldása előtt egy másikkal kell foglalkoznunk.

Hogy tudniillik keresztény eszményképünk meg tud-e alkudni szenvedélyeinkkel vagy ellenkezőleg az-e a feladata, hogy szenvedélyeinket visszaszorítsa és romjaik fölé építse uralmát.

A keresztény eszmény értelmében ugyanis mi egy isteni és természetfölötti életből táplálkozunk és az anyagnak kötelékéből magunkat mindinkább kiszabadítjuk. Szenvedélyeink tárgya pedig anyagias, mert az anyag esik kizárólag az érzékek alá.

Az érzéki dolgok felkeltik a szenvedélyeket s minél akaratlanabb és hatalmasabb bennünk a felindulás, annál messzebb távozunk az isteni fenségtől, amelyekben a keresztény eszmény fölragyog.

Kérdésünkre a különböző századok más és más feleletet adtak.

Áttekintjük a főbbeket, hogy kidomborodjék előttünk az, amely szerintem a legjobban egyezik a katholikus tanítással.

I. §.

Az ókornak sztoikusai itt közelebbről meg nem világítható okokra támaszkodva azt tanították, hogy a szenvedélyek alapjukban véve roszszak és az embernek — még inkább tehát a kereszténynek — arra kell törekednie, hogy még csirájukban elnyomja őket.

Igy Zeno és tanítványai szerint a bölcsnek kétségkívül sikerül önuralomra szert tenni.

De ez önuralomra nem a békés király módjára jut el, aki jobbágyait először tudatlanságuk-

ból kineveli és így nyeri meg hódolatukat, hanem mint a zsarnok, aki alattvalóin irgalom és kegyelem nélkül uralkodik.

Az igazi sztoikus azért nemcsak az indulatoktól, hanem azok gyönyörétől és kínzásaitól is függetleníti magát. Befolyásuk ellen érzéketlenné válik; nem javítja, hanem elfojtja őket. Álma a teljes érzéketlenség.

„Marcus Aurelius nem háborodik fel akkor, amidőn látja, hogy népe könnyelmű, vezérei kicsapongók és árulók, katonái gyávák. Feleségének vétke, fiának, Commodusnak bűnei, gyermekeinek halála meg nem indítják. El nem keseríti őt a jellemek elfajulása, a sok visszaélés a közjóval, a sötét babona terjedése, a házasélet megbecstelenítése, a tekintély süllyedése, az ősi vitézség pusztulása. Egy szóval züllött hadseregének, becstelen családjának, bomló országának láttára Marcus Aurelius nyugodtan áll, mint a szirtfok, amelyet hiába ostromol a viharok dühe. Így akar ő élni távol a fájdalomtól, nem bánkódva a ma csapásán s nem félve a holnapitól.“[1] Ezen gyökeres és embertelen megoldáson kívül egy másik, nem kevésbé embertelen, homlokegyenest ellenkező elmélet is foglalkozik a szenvedélyek kérdésével.

Történelmi fejtegetését mellőzöm, mert akár-

[1] Janvier: Les passions. 3. conf. 3. old. Paris, Lethielleux 1905.

melyik jobb erkölcstanban megtalálhatjuk. Megteremtőjének Epicurust, föltámasztójának pedig Rousseaut tartják. Tétele a következő: Természetünk alapjában véve kitünő. Mindaz a törekvés tehát, amely ebben a tiszta forrásban fürdik meg, részesül kitünőségében. Csak az a rossz és természetellenes, hogy jó természetünk befolyásának és bennünk való kiterjeszkedésének határt akarunk szabni.

Előrelátható volt, hogy ezt a tant, amely nyiltan hízeleg minden gerjedelmünknek és érzékünknek, a nagy tömeg lelkesen felkarolta.

„A pogányok istenítették az emberi szenvedélyeket, szentélyeket állítottak nekik, ünnepelték őket. Ezen istenek hivatása az volt, hogy botrányos vétkeikkel mulattassák a Földet és így azon bűnökre sarkalják az embereket, melyeket megszemélyesítettek. Mintha a romlott emberi természet nem vezethetne bennünket elég messze a lejtő útján, a szaturnáliák, a bacchanáliák és a nagy-istennőnek ünnepei csak még jobban feltárják előttünk azokat a korhelykedéseket és kicsapongásokat, amelyekre az ember vetemedhetik. A halhatatlan istenek leszállottak az égből, hogy még tovább tüzeljék az eldurvult lelkeket, hogy tiszteletet erőszakoljanak ki azon kicsapongások közepette, melyeket ők alapítottak.“[1]

[1] Janvier Les Passions. 3. conf. 5. old. Paris, Lethielleux 1905.

Ha az Isten szó helyett a tudomány kifejezést használjuk, könnyen egy mai tanra ismerhetünk, mely szintén a szenvedélyek dicsőítését tűzte ki célul. Amit a pogányok vallásuk és isteneik nevében hirdettek, ugyanazt a mai kor hamis tudósai a tudomány szent nevében tanítják.

Milyen állást foglaljon el tehát e katholikus ezen két tannal szemben, amelyek közül az egyik határtalanul magasztalja a szenvedélyeket, míg a másik tökéletesen elítéli?

II. §.

Tévedés nélkül mondhatjuk, hogy köztünk, derék és keresztény emberek között, nem egy öntudatlan követője akad Zenónak, különösen Epicurusnak.

Hányszor halljuk még a katholikus voltukra büszke egyénektől is egyikét, másikát ama megtévesztő szofizmáknak, amelyekkel a szenvedélyeknek legundokabb túlkapásait mentegetni akarják? Hányszor találkozunk a jelszóval: „Hagyjuk az ifjúságot, tombolja ki magát!“

Mi más ez, mint színtiszta epikureizmus? „Az ifjúságnak ki kell magát tombolnia!“

Gyakorlatilag ez annyit jelent, hogy a fiatal ember azért, mert fiatal, magát szenvedélyeinek átadhatja, anélkül, hogy megkisérelné azok legyőzését, vagy azok irányítását egy magasztosabb eszmény felé.

Hogy a szenvedélyek a fiatal korban teli erővel akarnak érvényesülni, kétségtelen.

Most azonban arról van szó, hogy valaki csak azon a címen, hogy fiatal, átadhatja-e magát szenvedélyeinek öntudatosan és félelem nélkül.

Azonban mi nem ellenkezik jobban a józan ésszel és a hittel?!

Mibe helyezzük a jövő reményét, ha éppen nem az ifjúságba?

Ha emberi eszményünk szenvedélyeink megfékezésében áll, hogyan tartjuk lehetségesnek, hogy a fiatal ember, mihelyt észreveszi, hogy fiatal évei már elmultak, kimerült akaraterejének egy „legyen" szavával áttörhetetlen gátat emeljen a zajló hullámoknak, amelyeket előbb szándékosan felszabadított?

Ime ilyen siralmas eredményeket ér el az a könyvből tanult erkölcs, amely elvont tételeinek kész feláldozni a valót.

Nem! Az ifjúságnak nem szabad magát a világ felfogása szerint kitombolnia.

Ismételjük: a jellemképzés nem egy napi munka! Ha rabszolgái voltunk szenvedélyeinknek húsz éven keresztül, vagy még tovább, akkor nem egyedül rajtunk áll, hogy jármukat hirtelen lerázzuk és uraikká legyünk.

Talán azt akarjuk ezzel mondani, hogy a keresztény eszmény nevében rideg érzéketlen-

ségre kell törekednünk és szenvedélyeinket csirájukban elfojtanunk, mert csak így biztosíthatjuk az önuralmat magunk fölött.

Ez a sztoikus magatartás, akárcsak az előbbi, embertelen, mert a természettel ellenkezik. A tapasztalat eléggé bizonyítja, amit Pascal mond: „Aki az emberből angyalt akar nevelni, állatot nevel belőle."

A keresztény eszménykép hatalma és vonzóereje éppen emberies voltában rejlik.

A kegyelem a természetünk megnemesítésére adatott és minden, ami természetellenes, éppen oly mértékben kereszténytelen is.

Közös mintaképünkre, *Jézus Krisztusra* hivatkozom.

Az evangéliumnak majd minden lapja igazolja, hogy az Istenember sem volt ment a szenvedélyektől.

A templomi űzérkedők, farizeusok kihívták haragját. A hűtlen Jeruzsálem fölött siránkozott, könnyezett barátjának, Lázárnak sírjánál. A haláltusa óráján a félelem borzalma fogta el. A leggyöngédebb szeretet hangján beszélt tanítványaihoz az utolsó vacsorán. Forrón óhajtotta a husvéti bárányt tanítványai körében elkölteni. Kedvelte a szenvedést, végül a kereszt súlyát magára vette. Mindez fényes és félreérthetetlen bizonyítéka annak, hogy a szenvedélyek nem a megvetendő dolgok közé tartoznak.

Bizonyítéka ez még annak is, hogy a Krisztusban megtestesült emberi eszménykép nem kizárólag az értelmes akaratot foglalja le magának, hanem igenis övé az agyvelő, az idegrendszer, az izomzat, a szín, övé a test és a lélek minden ereje.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy összes szenvedélyeink, bármilyen legyen irányuk és bármekkora legyen a kiterjedésük, jók. Szenvedélyeink közül jók mindazok, amelyeknek segítségével elérjük hitadta eszményképünket.

Rosszak mindazok, amelyek eszményünktől elfordítanak és akaraterőnket gyengítik.

Ez a katholikus tanítás a szenvedélyekről.

E tanítás sem túlságosan szigorú, sem túlságosan enyhe: megfelel az igazságnak.

Az igazság pedig az, hogy az erős szenvedélyek, — amilyenek az ifjúság szenvedélyei — ha jól irányítjuk és akaratunk révén a keresztény eszménynek alávetjük, közelebb visznek eszményképünkhöz és tekintetünknek bizonyos tüzet, homlokunknak bizonyos dicsfényt kölcsönöznek, amely elragadtatja az embereket s erőt osztogat a gyáváknak és lelkesedést olt az érzéketlenekbe. Tehát ne féljünk a szenvedélyektől.

Ők adják az ostromlétrát, amelyen állva megvívjuk a jellemet.

A tervet, valamint az eljárást, amelyet az

ostromban szem előtt kell tartanunk, később fogjuk kifejteni és közelebbről megvilágítani.

De az eljárásra vonatkozólag már most hangsúlyozzuk, hogy a keresztény élet nem holttestben fejlődik ki és hogy magunkat joggal kereszténynek nevezhessük, korántsem szükséges az embert magunkból kiölnünk, hanem éppen ellenkezőleg.

III. FEJEZET.

A szenvedélyek és az akarat.

A keresztény eszménykép lényegében nem oltja ki a szenvedélyek tüzét, hanem saját céljaira tudja felhasználni.

A pszichológusok megegyeznek abban, hogy a fegyelmezett szenvedély értelmünket élesíti és akaratunk tevékenységét fokozza.

Pascal is megjegyzi: „Nincs nagy tett szenvedélyesség nélkül."

A nemes cselekedetek, a nagy felfedezések, a félisteni művek forrása és éltető rugója a szenvedély.

Ezzel szemben a fegyelmezetlen szenvedély elhomályosítja az értelmet. Mialatt képzeletünket itélőképességünk rovására felhevíti, megakadályozza a nyugodt megfontolást vagy legalább a dolgokat hamis fényben tünteti fel. Azonkívül uralmába keríti az akaratot és vezetői szerepéből szolgai állásba dönti.

Hányszor okoz a szenvedély tébolyt vagy

halált, mert megrontja az ember szervezetét vagy szétroncsolja idegzetét.

A szenvedélyek erkölcsi értéke, mint föntebb mondottuk, azon iránytól függ, amelyet nekik kiszabtunk.

A keresztény lélekben egyaránt lakhatik a tiszta szeretet és az igazságos gyűlölet, az erős vágyódás és nemes harag, a megengedett öröm és szomorúság, a legfelemelőbb merészség és a legüdvösebb félelem.

Amily mértékben szenvedélyeinket a keresztény eszménnyel összhangba tudjuk hozni, éppen annyira fogjuk a keresztény eszmény elérésére akaratunkat erősíteni.

Kétségkívül egy eszmény, például a keresztény eszmény, ha fogékony lélekre talál, a neki megfelelő szenvedélyeket magához öleli és azokat gyümölcsözőkké teszi.

Ez tapasztalati tény és egy két oldalú és titokzatos egymásra hatás jelensége, amelyet később tanulmányozni fogunk.

Az eszmény némiképpen a szenvedélyekből táplálkozik és erősödik, másrészről pedig tisztasága és nemessége átmegy a szenvedélyekbe és ha erőt nem is, de irányt ad nekik.

Mindamellett, mint már tudjuk, ez a vonzóerő az akarat és az eszmény közös műve, tehát nem pusztán az eszménytől származik.

Szenvedélyeink nem egyesülnek önmaguktól

az eszménnyel, mert tárgyuk egészen más, amennyiben az érzéki rendhez tartozik.

Az egyesülés létesítése tehát mindenképpen akaratunk feladata.

Akaratunk, amennyiben már *természeténél* fogva az isteni jó után áhítozik és ebbeli sóvárgását fokozni kívánja, a szenvedélyek életforrásához megy erőt meríteni.

Ott tudniillik oly erőkészlet várja, amely mindenáron érvényesülésre törekszik. Az akarat, amely érzéketlen a hideg és színtelen parancsok iránt, azon lesz, hogy a szenvedélyek szikráját átadja az eszménynek. Ez a szikra viszont lángra lobbantja az akaratnak saját érzelmeit az eszménykép iránt.

Vagy hogy a régebbi hasonlatunkra visszatérjek: az akarat össze fogja kötni szenvedélyeink és érzelmeink billentyűsorát, úgy hogy valahányszor a keresztény eszménykép tisztelete dalra hangolja szenvedélyeinket, akaratunk mindannyiszor részt vesz az énekben és minden ténye beleolvad a nagy összhangba.

Ezen tiszta akkordok végnélküli sora lesz a nagy zene: a jellem.

I. §.

Van-e akaratunknak irányt adó hatalma szenvedélyeink fölött?

Ez a kérdések kérdése, amelyre elsősorban kell feleletet adnunk.

Elismerjük, hogy akaratunk az első szempillantásra tehetetlennek tünik fel szenvedélyeink önkényével és hevességével szemben.

Valóban szerfölött nehéz egy haragra gyúlt embernek önuralmát megőriznie!

Ugyanígy vakmerőség volna részünkről a villámcsapásként jelentkező érzékiségnek közvetlenül ellenszegülni.

Történelem beszéli őseinkről, hogy elfogultságukban a zivatar ellen is nyilaztak, de hallgat arról, hogy a zivatart ez által minden kárvallás nélkül elkergették volna.

Szenvedélyeinkkel különösen a válságos percekben úgy vagyunk, mint a patakkal, „amelynek könnyebb más irányt adni, mint teljes sodrában megállítani.[1]

Vagyis ez annyit jelent, hogy akaratunknak közvetlen hatalma érzéki gerjedelmeinkkel szemben gyenge, szinte észrevehetetlen.

De van-e nekünk közvetett hatalmunk?

Mélyebb és helyesebb megértés céljából különbséget teszünk a szenvedély élettani hatásai és forrásai vagy okai között.

Az élettani hatások a szenvedély megnyilvá-

[1] Bossuet: De la connaissance de Dieu et de soi-même. III. fej. 19. §.

nulásai, míg forrásai vagy okai a szenvedély eredetét adják.

A szenvedély élettani szempontból szervezetünk megrázkódása, mely vérkeringésünk és lélegzetünk rendetlenségében áll.

Ez a zavar arcelváltozásban, kiáltásban és más mindennemű mozgásokban nyilvánul meg.

Lélektani eszközök révén semmi közvetlen beleavatkozásunk sem lehet a szenvedély lényeges élettani részére, amely magában foglalja az akarattól független szerveink nagyrészét, elsősorban a szívet.

Ellenhatásuk minden eszköze külső és testünk rendszeres ápolásában áll. Ennek módjáról itt nem beszélhetek.

Azonban nem egészen úgy áll a dolog, ha az izomzat testi elváltozásait tekintjük.

„Midőn valamely felindulás belső valónkat áthatja, még meg tudjuk fékezni annyira, hogy külsőleg ne nyilvánuljon meg.

A haragban kezünk ökölbe szorul, fogaink csikorognak, lélekzetünk el-elakad és csak egy szó jő ajkunkra: Quos ego!

Meg tudom tiltani izmaimnak, hogy ne feszüljenek, ajkaimra mosolyt küldhetek és mérsékelhetem lélegzési görcseimet, ha már előzőleg a mindjobban erősödő felindulást visszafojtottam. De ha egyszer már erőre szabadítottam, fáradozásaim sikertelenek maradnak, különösen,

ha az akarat segítségért más indulatokhoz nem tud folyamodni, ilyen volna például a személyes méltóság tudata, vagy a félelem, hogy feltűnést keltünk stb.“ [1]

II. §.

Sokkal nagyobb a mi befolyásunk szenvedélyeink okaira, mint hatásukra.

A nagyon sokféle okokat közelebbi és távolabbi okok csoportja szerint osztályozhatjuk.

A távolabbi okok kétfélék.

Külső okok gyanánt szerepelnek a természetes és erkölcsi viszonyok, mint a *környezet* és az erkölcsi légkör, amelyben élünk. „Bizonyos szenvedélyek bizonyos éghajlatok természetes gyümölcsei.“ [2]

Másfelől a példa, nevelés, társaság az utánzás törvénye értelmében táplálják és erősítik indulatainkat.

Különösen kiemelendők a belső okok.

Valóban mindnyájan magunkban hordjuk a szenvedélyek magvát.

Nem ritkán akadnak gyerekek, akiknél egyes hajlamok már erősen kifejlődve lépnek fel. E hajlamok természetesen vezető uralomra töre-

[1] Payot: Id. munka 63. o.

[2] Montesquieu: Esprit des Lois. II. fej. XIV. k.

kednek és nagyon korán valóságos szenvedélyekként jelentkeznek.

Ezek a hajlamok gyakran az átöröklés (atavismus) eredményei (terheltség).

Ismeretes ugyanis azon vérbeli szoros kötelék, amely közöttünk és szüleink között fennáll.

Megeshetik, hogy ezen ösztönök két-három nemzedéken keresztül pihennek, hogy azután váratlanul fellépjenek.

Akaratunknak e tekintetben semmi közvetlen hatalma nincsen. Mert szüleinket nem magunk választjuk meg.

Tehát nincs más mód, mint közvetve, ügyességgel és kitartással fékezni és nyesni velünkszületett rossz ösztöneinket. Okkal-móddal sikerül hatásaik közömbösítése.

Ugyanazt kell mondanunk akaratunknak természetes és egyéni vérmékségletünkhöz való viszonyáról. Bizonyos szervezeti elemek túlsúlya következtében egyik vagy másik szenvedély erősebb bennünk. Bizonyos szervezeti elemek ezen túlsúlya tapasztalati tény és tőlünk egészen független.

Nem tehetünk arról, hogy melankólikusok vagyunk vagy kolerikusok, szangvinikusok, vagy flegmatikusok.

Éppen így keveset tehetünk ha haragra, restségre, félelemre, érzékiségre, szomorúságra vagy pajkosságra vagyunk hajlandók.

Ha azonban akaratunknak ezen belső és külső okokon semmi hatalma sincs, mit tehet akkor szenvedélyeinkkel szemben?

Akaratunk hatalma sokkal jelentősebb, mintsem gondolnók.

Mindenekelőtt jegyezzük meg, hogy hajlamaink és szenvedélyeink, akárcsak szervezetünk alkotó elemei, amelyek sajátos pecsétjüket nyomják természetes vérmérsékletünkre, nagyon gyakran nem szenvedélyek a szó szoros értelmében, hanem többé-kevésbé csak távoli alapul szolgálnak egyik-másik szenvedély számára.

Mindmegannyi puskaportoronynak képzelem őket, amelyek szikra nélkül nem robbanhatnak fel.

Sajnos azonban nagyon gyakran megesik, hogy a balgaságnak szele a véletlen körülmények kedvezése folytán egy kicsi kis szikrát a puskaporos hordóba dob és fölrobbantja oly erővel, hogy egész erkölcsi jellemünk összeomlik és minket romjai alá temet.

De a legtöbb esetben magunk gyújtjuk meg a tüzet, azaz úgy szeretném mondani, magunk robbantjuk fel a puskaport és ha ügyesek vagyunk, szétrobbanthatjuk — akárcsak dinamittal — mindama sok akadályt, amely akaratunk és a keresztény eszmény között ágaskodik.

Hogyan? Az által, hogy érzéki megismerésünknek, képzeletünknek és gondolatvilágunknak irányt adunk.

Mert tagadhatatlan, hogy érzéki megismeréseseink és gondolataink a képek közreműködése révén, a szenvedélyek felköltésében nagy szerepet játszanak.

Ezek azok a bizonyos szikrák, amelyek véletlenül és váratlanul a puskaporba esnek, vagy más gyúlékony anyaghoz érnek.

Eleven színekben mutatgatják nekünk azon tárgyat, amely iránt vonzódunk, vagy amelyet megvetünk. Felkölti szeretetünket vagy gyűlöletünket. Vágyat vagy ellenszenvet ébresztenek bennünk. Örömre vagy levertségre hangolnak. Reménnyel vagy kétségbeeséssel töltenek el. Vakmerőkké tesznek vagy haragra lobbantanak.

Már pedig a tapasztalat szerint a legtöbbször urai vagyunk érzéki megismerésünknek és képzeletünknek és vigyázni tudunk gondolatainkra, melyek a szenvedélyek tüzét bennünk fellobbantják.

Például: valakivel haragban vagyok, akire most nem gondolok.

Egyszer csak találkozom vele az utcán. Ez a hirtelen találkozás kihoz a sodromból. Nem bírok magammal. Ütök-vágok.

Egyszóval haragba, dühbe jövök. Az nem függött tőlem, hogy én azon a napon ellenfelemmel találkoztam, mert rá sem gondoltam.

Ha azonban az illető velem egy városban van és én tudom, mikor merre jár, csak tőlem függ,

hogy vele a jövőben ne találkozzam, vagy mihelyt messziről megpillantom, elkerüljem.

Egy kirakatban erkölcstelen képeket pillantok meg. Nem is sejtettem előbb, hogy ott vannak. A szennynek láttára bennem erős érzéki felindulások keletkeznek.

Ezért én nem vagyok felelős. Azonban az már rajtam múlik egészen, vajjon holnap ugyanazon az úton sétálok-e vagy sem?

Továbbá legkevésbbé érezhetem magamat arra kötelezve, hogy azokot a képeket megvegyem, szobám falára akasszam, vagy szekrényembe zárjam.

És ugyancsak ezt mondhatjuk gondolatainkról is. Természetszerűleg gondolataink folytonosan váltakoznak.

De a fiatal ember, aki magába mélyed, figyel és dolgozik, könnyen ura lehet gondolatvilágának.

Ha észreveszi, hogy őt ez vagy az a gondolat a megfelelő képek által ellenállhatatlanul ingerli és erkölcsileg nagy kárára van, hamarosan egy másik gondolathoz fordul vagy pedig olvasmány, játék, társaság stb. révén tud ama bizonyos gondolat elől menekülni. Akaratunk hatalma érzéki megismeréseink és gondolatvilágunk fölött tehát nem egyéb, mint az a hatalom, amellyel szenvedélyeinket fékezzük. Gondolataink és érzéki megismeréseink pedig szenvedélyeink közeli okai, amennyiben szenvedélyeinket ők költik fel.

Ezzel már többet tudunk, mint amennyi szükséges a fejezet elején felállított kérdésünk megoldására. Vajjon akaratunk össze tudja-e egyeztetni a keresztény eszményt a szenvedélyekkel, amelyek benne megfelelő érzelmeket ébresztenek és így az eszmény uralmát összes erőink fölött biztosíthatják?

Világos, hogy ha mi nagy hatalommal uralkodunk érzéki megismeréseinken és gondolatvilágunkon, akkor csak bele kell állítanunk a keresztény eszményt gondolatvilágunk eszméi közé, amelyeket én szenvedélyi eszméknek szeretnék nevezni, mert hiszen ezek keltik fel szenvedélyeinket, hogy eszményünk tőlük *erőt* és *lendületet* nyerjen és ugyanakkor akaratunkat is meghódítsa.

Ez a szenvedélyekkel való bánásmód művészete. Sok megfontolást és erőt kíván e művészet, azért még visszatérünk rája.

IV. FEJEZET.

Az akarat magatartása az indulatokkal szemben.

Az akarat hathatós, habár csak közvetett befolyást gyakorol szenvedélyeinkre. Ama minden józan eszű ember befolyása ez, aki tűzhelyére közvetlen közelből éber szemmel vigyáz, nehogy háza lángba boruljon.

Ezzel nem azt mondjuk, hogy szenvedélyeink tüzét oltsuk ki magunkban, amint az sem szükséges, hogy tüzet egyáltalában ne használjunk, ha tűzvész ellen akarjuk magunkat biztosítani. Ez éppen olyan gyerekes, mint elhibázott dolog volna.

Kötelességünk azonban a természetünkben gyökeredző szenvedélyek fölött éber szemmel őrködni és így megakadályozni őket abban, hogy kényük-kedvük szerint érvényesüljenek.

E célból elégséges, ha meghatározott irányba tereljük őket és erkölcsi életünk legsürgősebb szükségleteit szolgáljuk velük, miként a gazd-

asszony is használja a tüzet sok háziszükségletnél. Ismételem és hangsúlyozom, hogy az igazi művészet a szenvedélyeinkkel való ügyes bánásmódban rejlik. Az tehát a föladatunk, hogy gyakorlatilag mutassunk arra, mi módon fejthetjük ki ezen művészetet, tekintettel a keresztény eszményképre. A felelet erre a kérdésre kezünkbe fogja adni mindazon nehézségek kulcsát, amelyek a jellemnevelés kérdésében megoldásra várnak.

I. §.

Példának olyan fiatal embert veszek, aki kilépve az életbe, *akar valami lenni.* Mert az olyanra nem is gondolok, aki csak fölmegy az egyetemre s ott éveken keresztül azon szándékkal hallgatja az előadásokat, hogy egyszer majd a *semmittevésnek* adja át magát.

Akár orvos, akár ügyvéd, jegyző vagy tanár akar lenni a mi emberünk, az amivé lenni akar, egy eszménykép értékével bír reá nézve, amely eszménykép nem annyira képzeletét csigázza föl, hanem olyan, amelyre komoly megfontolás után törekszik és amelyet szeret.

És mi megy végbe bennünk, valahányszor eszményképünket élénken magunk elé állítjuk; milyen gondolatokat ébreszt az, ha a körülmények emlékét fölidézik! Nemde csupa tűz, csupa láng vagyunk, ha megvalósítására gondolunk? Való-

ban választott eszményünk közé nemcsak szellemi erőink, hanem főképpen szenvedélyeink is csoportosulnak. Az iránta való szeretet szárnyat ad lelkünknek, úgy hogy más hajlamok felé emelkedhetünk, mint melyek a földhöz, az érzékiség birodalmához láncolnának bennünket s amelyek legjobb erőinket megbénítanák. Hogyha például *vérmérsékletünk* vagy *átöröklés* folytán hajlandók vagyunk a haragra, heves indulatát, minden nagyobb nehézség nélkül azon számtalan akadály ellen fordíthatjuk, melyek haladásunk útjában állanak, mint ahogy a folyónak is rendes lefolyást biztosítunk, ha nem akarjuk, hogy pusztítson és romboljon.

Ellenben, ha természetünknél fogva félénkek, bátortalanok vagyunk, akkor lassú *autosuggestio* útján elgondolva a siker okozta örömet, vagy a sikertelenség nyomában járó szégyent, előbb-utóbb bizonyos fokú bátorságra teszünk szert. A siker reménye tart fönn bennünket egész életünkön át s különösen tanulmányainknak adhat e remény nagy lendületet.

Röviden: *az akarat valami lenni*, tisztességes állást elfoglalni az életben, kivenni részünket jogból és kötelességből ugyanolyan szerepet játszik szenvedélyeinkkel szemben, mint a mágnes a puha vasban levő áramlatokkal szemben. Ez az akarat magához vonzza a megtermékenyítésre legalkalkalmasabb szenvedélyeket, „egy irányba tereli

őket, ellenállásukat legyőzi és azt, ami csak rendezetlen zűrzavaros tömeg volt, rendezett és százszoros erejű árammá változtatja.“ [1]

Az akarat csak erőt nyerhet, ha az általa fölébresztett, rendezett és egy eszménykép köré csoportosított szenvedélyek lüktetését magával összhangba hozza.

Minthogy akaratunk gyönge, azért a nehézség tulajdonképpen abban áll, hogy lendületet vegyen és hatalmas erővel eszményünk magaslatára emelkedjék. De mihelyt ezt a lendületet a reá nézve kedvező szenvedélytől megkapta, a lendület hatása megérezhető minden cselekedetünkön. És minden tekintetben az a legérdekesebb és legcsodálatosabb, hogy az akarat, ha a szenvedélyek egyszer dermedtségéből fölrázták, kiemelték, *céltudatos* és *állandó* erőben fizeti vissza, amit a szenvedélyektől vak energiában és összefüggéstelen nekibuzdulásokban kapott. Másszóval: akarva és céltudatosan fogjuk folytatni, amit mintegy ösztönszerűleg a heves szenvedélyektől elragadtatva, múló lelkesülésben megkezdtünk. Igy azután életünk *egységes* lesz és többé-kevésbé egyensúlyban marad.

Hány fiatal tanuló ember kímélhette volna meg magát az ifjúság viharaiban és harcaiban a rázkódtatásoktól, a fájdalmas vereségektől, ha

[1] Payot: Id. munka 40. old.

felhasználta volna az akarat azon csodás hatalmát, amellyel az egy meghatározott eszmét olvaszt be a szenvedélyek tüzébe? Vagy jobban mondva, mellyel egy meghatározott eszme felé irányítja mindazokat a szenvedélyeket, amelyek erőt, lendületet kölcsönöznek az eszmének, míg elnyomja azokat, melyek ártalmára lehetnének.

Azonban vigyázzunk! A férfias eszménykép nemcsak abban áll, hogy a világban legyünk valamik, hanem mindenekfölött abban, hogy *igazi jellem* váljék belőlünk. Minden komolyan gondolkozó ifjú meg fogja érteni, mit akarok ezzel mondani.

Valóban, az eszmény nem abban áll, hogy egy szép napon jól jövedelmező, tisztességes állásra tegyünk szert. Sokan vannak, akik hasonló érdekek felé terelik szenvedélyeiknek folyton változó rendezetlen tömegét és mégsem válnak jellemekké.

Az élet semmit sem ad fáradság, küzdelem nélkül és ha akarjuk, hogy tevékenységünknek nyoma maradjon, bátran meg kell markolnunk az eke szarvát. De erre a célra elég, ha erélyesek és ügyesek vagyunk és éppen nem szükséges, hogy erkölcsösek is legyünk.

A mindenáron érvényesülni akaró, a körülményekkel megalkuvó egyén erkölcsisége, aki csak azokat a szenvedélyeket fojtja el magában, melyek ártalmára lehetnek a neki kedves és

hasznot hozó szenvedélyeknek, azon emberre emlékeztet, aki rákbetegségében szívesen levágatja valamely tagját, hogy a többit és életét is megmentse.

De ha arról van szó, hogy igazi jellemmé fejlődjünk, akkor keveset használ az ügyesség és az erélyesség, ha nem vagyunk egyszersmind erkölcsösek is. Azon fordul meg minden, hogy tudjunk uralkodni önmagunkon, gátat vetni durva szenvedélyeink árjának, nemes szenvedélyeinket pedig tudjuk úgy az ész uralma alá rendelni, hogy erejükkel annak törvényeit szolgálják.

Lehetünk *valamivé,* ha az okosság, igazságosság, lelki erősség, mértékletesség és még sok más erényt gyakorolunk, de *valaki,* azaz jellemes emberek csak azon föltétel alatt lehetünk, ha erkölcsi életünkből egyetlen egy erényt sem zárunk ki, hanem készek vagyunk valamennyit gyakorolni.

Ennek a komoly eszményképnek magában véve nincsen meg az a hatalma, hogy az emberek többségét magával ragadja, még azokat sem lelkesíti mind, akikben megvan a jóakarat. És éppen azért ezen a téren kell ügyességünket kifejtenünk.

Térjünk most vissza fiatal tanuló barátunkhoz, akinek fő célja *valamivé* lenni, de a jellemes ember eszményképét is szeretné önmagában ki-

alakítani, *valaki* is szeretne lenni. Az előbbi cél szemében a főcél. Ha törik, ha szakad érvényesülni akar.

Ha egyszer a dologról gondolkozik, arra a meggyőződésre jut, hogy az érvényesülés legbiztosabb eszköze, önmagunknak igaz jellemekké való kiképzése; hogy csak akkor lehetünk *valamikké* az életben, ha már *valakik* vagyunk. Be fogja látni, hogy önmagunk teljes bírása, *az önuralom*, az a legrövidebb út, amely álláshoz, vagyonhoz és jóléthez vezet.

E pillanatban a gondolat, hogy *jellemekké* neveljük magunkat, szinte magától beleolvad a tervbe, hogy *valamivé* legyünk és így fölhasználhatjuk ezen felsőbb cél érdekében mindazon indulatokat és szenvedélyeket, melyeket a *valamivé válás* eszméje maga köré csoportosított. Természetesen az ilyen felfogás még nem tökéletes, mert az illető fiatal ember nemesebb eszményképét hasznossági érdekeknek rendeli alá.

De elvégre is, bennünket embereket úgy kell tekinteni, amilyenek vagyunk. Jobb ha kerülő utakon leszünk jellemekké, mintha egész életünket arra fordítjuk, hogy az egyenes úton elénk tornyosuló akadályokon keseregjünk.

Mert ha a tanuló ifjú egyszer már teljesen uralkodik önmagán, könnyen ki fogja javítani téves nézőpontjait. Az öröm, hogy lassankint

sikerült önmaga fölé emelkednie, míg másokat akart megelőzni, elfelejtet vele minden mást, vagy legalább is helyes megvilágításba helyezi az alsóbbrendű nézőpontokat.

Vagy lehetnénk-e követelőzőbbek a jó Istennél, aki a gonoszt is jóra fordítja és az igazat a bűnösből alkotja?

Hagyjuk csak nyugodtan beszélni azokat, akik megvetve a tapasztalat adatait, mindent megés elitélnek abszolut elveik nevében. Igaz kívánatosabb az emberi eszménykép magaslatára egyenesen eljutni, anélkül, hogy a kisebb értékű eszménykép kerülő útján kellene haladnunk. De aki meggondolatlanul az ismeretlenbe rohan, az a veszély fenyegeti, hogy nyakát szegi. Ki ítélheti el tehát azt, aki ilyen körülmények között inkább lassan, lépésről-lépésre halad föl a lépcsőkön, nem törődve azzal, hogy egyenesen vezet-e fölfelé az út, vagy kerülőket tesz-e?

Törtessünk csak előre és használjunk ki minden ajándékot, amelyet Isten és a természet rendelkezésünkre bocsátott. Senki sem tiltja, hogy ne törekedjünk *valamivé* lenni. Ellenkezőleg e törekvés lehet nemes is. Ne vonakodjunk tehát egy pillanatig sem ezt a becsvágyat kihasználni, hogy vele állatias szenvedélyeinket megfékezzük, hogy magunk fölé kerekedjünk s így jellemekké legyünk. Jövőnk biztosítása forog kockán!

Véleményem szerint a legtöbb embernél ez az eset forog fenn. Hitünk ismerteti meg velünk a keresztény eszményképet. A keresztény eszménykép pedig nem más, mint az emberi eszménykép legnagyobb tökéletességében, legszebb kifejlődésében. Az emberi eszménykép ez minden természetes és természetfölötti eszközzel, mely hozzá vezet. Lehetetlen tehát az egyikre gondolni anélkül, hogy a másikra ne gondolnánk.

De ha már a tény, hogy *valamivé* akarunk lenni, arra vezet bennünket, hogy *valakikké*, jellemekké kell válnunk, — amennyiben az előbbi cél a maga köré gyűjtött érzelmet és hajlamot, a második, a fensőbb cél szolgálatába bocsátotta — mennyivel inkább vezet ugyanazon célhoz a keresztény eszménykép, ha helyesen fogjuk föl!

Hiszen ez az eszménykép éppen azt mutatja nekünk, hogyan lehetünk *valakik*, vagyis jellemek.

Az erőknek és hajlamoknak ugyanaz a csoportosulása lesz az eredmény, melyet az imént vizsgáltunk meg. A keresztény eszménykép minden erőnket magához vonzza ; rendezi, irányítja őket. Az akarat támogatva az isteni szeretettől, magáévá teszi, belőlük meríti majd erejét.

Ha két zongorát jól összehangolunk, elég ha az egyiken játszunk, a másik magától megszólal. Így kell magunkban kialakítani a jellemet,

amely nem más, mint az erények fönséges összhangú himnusza.

És ha visszagondolunk mindarra a nehézségre, melyet le kellett győznünk, csak még jobban fogunk örülni a bennünk megcsendülő isteni harmóniának.

V. FEJEZET.

Az értelem szerepe a szenvedélyekkel és az érzelmekkel szemben.

Csak azért beszéltem eddig oly sokat az akarat szerepéről, melyet a jellemnevelésben a szenvedélyekkel szemben játszik, hogy az értelem ugyanezen szerepét még jobban kidomborítsam.

Már többször mondottuk, hogy az akaratot úgy kell tekintenünk, mint az emberi tevékenység legtökéletesebb formáját, mert működése *öntudatos*, ellentétben az ösztönök működésével, mely vak és *öntudatlan*. De az öntudatosság éppen értelmünknek legsajátságosabb jele, mert csak oly mértékben tudunk megfontoltan, öntudatosan cselekedni, amily mértékben értelmesek vagyunk. Kell-e hangsúlyoznom, hogy az akarat azon munkája, mellyel a keresztény eszményt beolvasztja a szenvedélyek és a neki megfelelő érzelmek közé és amellyel távol tartja a romboló szenvedélyeket, mindenekelőtt a *megfontolás* műve? Minden bizonnyal *akarnunk is kell azt a*

gondolkozási műveletet, amellyel létrehozzuk e beolvasztást és éppen ebben áll az akarat nagy szerepe a jellemnevelésben, de *megfontoltan* is kell cselekednünk és ez már az értelem dolga.

Vizsgáljuk meg tehát az *elmélkedő megfontolás* szerepét az érzelmektől áthatott szenvedélyekkel szemben. Nézzük mindenekelőtt, miben áll ez a szerep.

I. §.

Ne zavarjuk össze az *elmélkedő megfontolást* a tulajdonképpeni tanulással. Mindkettőnek ugyanaz a lefolyása, azonban céluk különböző.

Erről a kérdésről egy újabb pszichológus azt írja: Az elmélkedő megfontolás alatt „nem ábrándozást, különösen nem érzelgős ábrándozást kell értenünk, mert hisz ez az ábrándozás éppen egyike azon ellenségeknek, kik ellen leghatározottabban küzdenünk kell önuralomra való törekvésünkben. Míg figyelmünk az ábrándozásban mintegy szunnyadozik s így mindenféle gondolatot és érzelmet szívünkbe enged lopódzni, melyek azután tetszés szerint csak a véletlentől vezérelve csoportosulnak, sokszor a leglehetetlenebb módon; addig az elmélkedő megfontolás a véletlennek semmi szerepet sem enged. A tanulástól, melynek célja fontos ismereteket szerezni, abban különbözik, hogy nem törekszik a lelket

ismeretekkel „bebútorozni“ hanem azt alakítani, „kikovácsolni“.[1] A tanulásban ismeretszerzésre törekszünk, míg az elmélkedő megfontolásban az a célunk, hogy lelkünkben a szeretet és a megvetés érzelmeit felkeltsük“.[2]

Mindez teljesen találó, azonban idézett pszichológusunk még ezt is hozzáfűzi: „A tanulásban az igazság megismerése vezérel bennünket, ellenkezőleg az *elmélkedő megfontolásban* nem sokat törődünk vele. Többre becsülünk egy hasznos hazugságot az ártalmas igazságnál, mivel egész kutatásunkat *csak hasznossági érdekek* kormányozzák.“

Ezt már nem írhatom alá. Véleményem szerint az *elmélkedő megfontolásban* éppen úgy érdekel az igazság, mint a tanulásban, csak más nézőpontból. A tanulásban az elméleti, tudományos igazságra törekszünk, míg az *elmélkedő megfontolásban* a gyakorlati, élő igazság megszerzése a célunk.

De kérdezhetné valaki: milyen hát tulajdonképpen az a különbség, mely az elméleti és a gyakorlati igazság között van?

E különbség oly fontos, hogy egész jellemképzésünk ettől függ. Sajnos, hogy ezt a különbséget még nem vezették be az egyetemek tan-

[1] Montaigne III. 3.

[2] Payot: Id. munka. 92. köv. old.

rendjébe, ahol úgy látszik, minden úgy van berendezve, hogy az elméleti igazságot csak a gyakorlati hátrányára szerezhetjük meg.

Kifejtem azt, amit mondani akarok. Mi a célja a tanuló ifjúságnak, aki az egyetemre megy előadásokat hallgatni? Bizonyára semmi más, minthogy korának tudományos magaslatára emelkedjék, hogy éppen olyan mély, mint határozott ismereteket szerezzen a bölcseletben, a mennyiségtanban, a történelemben, jogban vagy az orvostudományokban. Távolabbi célja pedig az, hogy az életben olyan állást töltsön be, melyben szerzett ismereteit értékesítheti. És különös! Ez az általános *hasznossági* indítóok nem változtat semmit sem ismereteink *elméleti* jellegén. Sőt ellenkezőleg, amily mértékben képezte magát a tanuló ifjú a bölcseletben, a mennyiségtanban, a történelmi vagy orvosi tudományokban, annál több eredményre számíthat és annál könnyebben fogja célját elérni.

Az elméleti igazság, melyre az egyetemi tanulmányok be vannak rendezve, a megvizsgálandó valóság tökéletes ismeretében áll. Ez az igazság abszolut, ugyanaz mindenki számára. Bármely egyetemre járjon is fiatal barátunk, tanulmányainak, hogy maradandó értékük legyen, ugyanazon célhoz kell vezetniök. Talán nem mindenütt adják ugyanazokat a bölcseleti rendszereket, de a bölcseleti rendszerek nem teszik a bölcseletet, hisz minden

egyes rendszer alapjában ugyanazt a törekvést találjuk: az abszolut igazsághoz jutni.

A transzcendentális térről és a metageometriáról szóló elméletek egyideig leköthetik ugyan az ember figyelmét, azonban nincs tudomásom arról, hogy volna egyetem, ahol ezeket az elméleteket világunkra alkalmaznák, vagy hogy ezek miatt Pythagoras tétele csorbát szenvedett volna.

Összefoglalva mindent, azt kell mondanunk, hogy az elméleti igazság független az előttünk lebegő gyakorlati céltól és azoktól az alanyi hajlamoktól, melyek a kutatásra ösztönöznek. Akár jogászok legyünk, akár történettudósok vagy vérmérsékletünknél fogva akár a haragra, akár az érzékiségre vagyunk hajlandók, sohasem fogjuk megakadályozni azt, hogy kétszer kettő ne legyen négy, vagy azt az igazságot, hogy klasszikus példával éljünk, hogy egy ajtó ugyanazon időben csukva és nyitva nem lehet. Nincs elv, amely kevésbbé volna alávetve akaratunk önkényének, — elméletileg szólva — mint az ellenmondás elve. Még azokon is megbosszulja magát, akik befogadják, amennyiben kényszeríti őket, hogy reá támaszkodjanak, mert máskülönben még látszatát sem tudják fentartani állításuk igazságának.

Ilyen természetű az elméleti igazság, amelyhez tanulmányaink vezetnek. Róla nem lehet elmondani Pascallal: „Igazság a Pireneusokon innen,

tévedés azokon túl". Abszolut és mindig az is marad. Nem akarom azt állítani, hogy ez az igazság nem nagy befolyást gyakorolt az emberiség történetére. Ellenkezőleg, mindazt, ami nagy és maradandó a világban, a gondolkozók hozták létre. Ők a történelem igazi hősei, ők, akik felfedezéseket tettek a tudományokban, a művészetekben, az irodalomban és a bölcseletben; nem pedig a lázongók, a rajongók, sem a politikusok, még a leghíresebb hódítók sem.

De mégis el kell ismernünk, hogy az elméleti igazság magától sohasem javított meg senkit erkölcsileg és hogy az ő fénye egyedül éppen úgy képtelen erkölcsössé tenni a népeket, mint az egyedeket, mert nem tud alkotni sem faji, sem egyedi jellemeket.

II. §.

Az *elméleti* igazságnak *gyakorlativá* kell válnia, hogy jellemünkben tevékennyé legyen, az *abszolutnak* magaslatáról *viszonylagos* körülményeink közé kell leszállnia, hogy ezeket átalakítsa. Másszóval nekünk a *külső szemlélődésből* a *bensőséges átéléshez* kell átmennünk. Ahelyett, hogy egyedül értelmünkkel kutatnánk, minden erőnket össze kell szednünk, hogy az igazságot cselekedeteinkben napfényre hozzuk.

Azonban milyen sok összetételű a lélek, ha minden képességünk összességét, értelmünket,

akaratunkat és érzelmi világunkat értjük rajta. Sőt ezen elemekben is mennyi változat lehetséges, ha figyelembe vesszük azokat a különbségeket, melyeket mindegyikünkben az átöröklés, a vérmérséklet, a nevelés, a társadalmi környezet és a szerzett szokások létrehoznak.

Nem fog-e szenvedni az igazság, ha olyan sok és különféle, gyakran egymásnak ellenmondó képességekhez alkalmazkodik? Elméletileg talán, de nem gyakorlatilag. Azonban csak azon feltétel alatt, ha tényleg közeledünk feléje, ha akarunk belőle élni és ha eltökélt szándékunk hozzá alkalmazkodni. Mert az *abszolut* igazságnak éppen az a nagy ereje és jelentősége, hogy tud alkalmazkodni az élet *viszonylagos* körülményeihez; hiszen ebben az alkalmazkodásban semmit sem veszít, mi ellenben csak nyerhetünk általa. Megtörténhetik és gyakran meg is történik, hogy helytelen utakra tévedünk, az igazságot véljük karjainkba zárni, mikor tévedéssel állunk szemközt. De még ilyen körülmények között sem sértjük meg az igazságot, hiszen ő érte dolgozunk, ha tévesen is. És ha megismerhetnők a való igazságot, bizonyára megváltoztatnók útirányunkat.

Éppen úgy nem vagyunk csalatkozhatatlanok a gyakorlati igazságban, mint ahogy nem vagyunk azok az elméletiben. Igaz, hogy ez a csalatkozhatatlanság volna az az eszményi tökéle-

tesség, amelyet el kellene érnünk akár *megismerésünkben*, akár *cselekedeteinkben*. De nem érhetjük el, csak fokozatosan, lassanként, sok-sok javítás, simítás után. Ezért van óriási szerepe az *elmélkedő megfontolásnak* gyakorlati életünkben. Semmit sem használna nekünk, ha általában tudnók, hogy mit kell a kereszténynek tennie, ha erkölcsi életét az igazság követelményeihez akarja szabni. A legfontosabb az, hogy tudjuk, mit kell nekünk csinálnunk az adott körülmények között, amelyekben élünk, abban a társadalmi keretben, melyben mozgunk; öröklött vagy vérmérsékletünktől származó hajlamainkkal, szenvedélyeinkkel, a mi életkorunkban, választott életpályánkon, egészségi állapotunkban.

Gyakorlatilag ugyanis semminek sem szabad az igazság uralma alól kibujnia. És mivel az a célunk, hogy jellemes keresztények legyünk, azaz távol tartsuk magunktól mindazt, ami jellemünk ártalmára lehetne és beolvasszuk szenvedélyeinkbe és hajlamainkba mindazt, ami előnyünkre válhatik, szükséges, hogy megkülönböztessük magunkban mindazokat az elemeket, melyeket természetünknek legaprólékosabb megfigyelése tudomásunkra hoz. Szükséges, hogy mindezen tényezőknek egymáshoz való viszonyát megvilágítsuk, kutatva egymásra való befolyásukat, társulásukat, csoportosulásukat, viszonyukat a külés belvilág behatásaival szemben.

Ezt a célunkat nem fogjuk elérni, hacsak nem az *elmélkedő megfontolás*, finom és pontos önmegfigyelés révén. Ez a megfontolás, ez a folytonos önmagunkba való mélyedés képesít majd bennünket arra, hogy türelemmel keressük mindazokat az indítóokokat, melyek felébreszthetik bennünk a nemes szenvedélyeket és a lovagias érzelmeket, hogy őket lelki életünkben a keresztény eszményhez kapcsoljuk, hogy magunkban az elvont fogalmakat érzelmi valóságokká formáljuk. Ez az elmélkedő megfontolás tárja fel egész valónkat, ismertet meg saját énünk szerkezetével, megtanít bennünket azt használni, a kegyelem befolyása szerint. Egyszóval ez fog minket jellemes emberekké változtatni, olyanokká, akik tudják, hová törekednek és akik uralkodnak önmagukon, szívükben az igazság kiolthatatlan szeretetével.

VI. FEJEZET.

A kegyelem szerepe a jellemnevelésben a szenvedélyekkel szemben.

Ime, röviden szólva eddig jutottunk fejtegetésünkben: három egymástól igen különböző elemnek kell együttműködnie jellemünk nevelésében: az értelemnek, az akaratnak, a szenvedélyeknek.

Az értelem elsőbben ráutal bennünket az elérendő célra, az eszményre, melyet meg kell valósítanunk, nevezetesen a keresztény eszményre. Önként törekszik erre a célra az akarat; de nincs meg benne az erő, mely egész érzékiségünkön való uralmát biztosítaná. Mert a bűn erre a térre szörnyű magvait szórta a széthúzásnak. Az ezernyi indulat, melyet a szenvedély szele gerjeszt rajta, nem szívesen enged az eszmény ösztökélésének és szembeszáll az akarat hatalmával. Nem azt akarjuk ezzel mondani, hogy akaratunk teljesen elégtelen volna a szenvedély rohamainak megzabolázására; különösen

akkor nem az, ha egyenkint, nem pedig együttesen vesszük számba őket. Mert ez azt jelentené, hogy semmi szabadságunk sincsen. Mindazáltal tagadhatatlan, hogy az önuralom e munkája még az akarat közreműködésével is nehéz dolog.

Ezért kell *okosan* eljárnunk a szenvedélyek ellen vívott küzdelemben. Mert valóban az érzelmiség önkénytelen és heves indulatai azok, amelyek számtalan öröklött vagy szerzett hajlamunkból erednek és az érzékek, a képzelet- és gondolatvilág kiapadhatatlan forrásaiból táplálkoznak.

Ha nem tudnók jobban szabályozni fogalmaink és érzéki képzeleteink irányát, mint az erre vagy arra a szenvedélyre való természetes hajlamunkat, az erkölcsi életért való küzdelmünk hiábavaló próbálkozás volna.

Tényleg azonban tőlünk függ, hogy különböző irányokba tereljük érzeteinket, képzeletünket, sőt mi több, az is, hogy a figyelem és az eszmetársítás lélektani törvényei alapján maradandókká tegyük őket. Ebből az következik, hogy közvetlen forrásuknál érjük magukat a szenvedélyeket s ezért irányukat is kiszabhatjuk. És így abban áll majd egész feladatunk, hogy az aránylag csekély értékű gondolatot, mely azonban alkalmas arra, hogy szenvedélyeket ébresszen bennünk, magasabb érzelmekhez kapcsoljuk.

Az *elmélkedő megfontolásnak* szerepe azután, hogy gyarapítsa az ilynemű asszociációkat a keresztény eszmény világánál. Jól tudjuk, mit nyer az akarat éppen az ezen ideálhoz való viszonyból. Megsokszorozódik ide irányuló természetes hajlama, midőn lendületet kap a szenvedélyektől, amelyeket most már magához vonz.

Aránylag könnyű feladata lesz így az akaratnak: ezután csak biztosítania kell a keresztény eszmény uralmát minden energiánkon. Mert érzelmei *megerősödnek* a szenvedélyekkel való kapcsolat révén, ezek viszont bizonyos visszahatás folytán *nemesebbekké* válnak az akarat befolyása alatt. Semmi sem alkalmasabb arra, hogy biztosítsa bennünk az erkölcsi egyensúlyt, mint a fény és erő e folytonos váltakozása s nem hinném, hogy természetes szempontból más eszközökhöz kelljen fordulnunk, hogy jellemes emberekké váljunk.

Nem így van, ha természetfölötti álláspontra helyezkedünk. S éppen ezért szeretnék röviden ráutalni a kegyelem szerepére a jellemnevelésben, tekintettel a szenvedélyekre.

I. §.

Hányszor ismételtem már, hogy tökéletes az összhang az emberi és a keresztény eszménye között, hogy alapjában a keresztény eszmény

egyszerűen nem egyéb, mint az emberi eszmény, csakhogy módosultan, tökéletesebb formájában, Istentől eredő fénnyel és erővel gyarapodva, melynek segítségével fölemelkedhetünk hozzája.

A természet szempontjából a szenvedélyek megtisztításában az a célja értelmünk világának, hogy a magatartásra vonatkozó vezérelvekhez juttasson bennünket. Csakhogy nem minden nehézség nélkül jutunk el hozzájuk. Mert a szenvedélyek, mint ösztönünk minden ereje, szívesen elzárkóznak az értelem világa elől; s a legnagyobb elmék is bevallják, hogy vannak pillanataik a küzdelem hevében, mikor az érzelmiség heves rohamai mintegy elhomályosítják szemükben azon elvek tiszta képét, melyekben erkölcsi egyensúlyuk biztosítékát látták.

Ezekben a pillanatokban azon vándorokhoz vagyunk hasonlók, akik éjjel akarnak hazatérni oly úton, melyet előbb nappal tettek meg, de nehezen. Ismerik ezt az útat; minden részlete belevéső dött emlékezetükbe s képzeletükbe. Tudják, hogy itt ezt a szakadékot kell elkerülniök, amott határkő jelzi útjuk irányát. De az éj sötétje a legélesebb szemen is erőt vesz néha. Sűrű fátyla, mellyel mindent elföd, eltakarja a mélységeket is, elfödi a legbiztosabb útjelzőket is. Ekkor tájékozatlanságában nem marad más választása az óvatos utasnak: vagy visszafordul, vagy lámpához folyamodik. Mikor arról van

szó, hogy megtaláljuk a kötelesség útját a szenvedélyek sötét éjében, nem gondolhatunk a visszatérésre; mert mindnyájunknak előre van az útja. Egyetlen eszközünk tehát az, hogy kövessük azoknak az elveknek fényét, melyek a legerősebb alapokra támaszkodnak s melyek legjobban alkalmazkodnak egyéni természetünkhöz. De a törékeny csónakban, mely visz bennünket, nincsen mindig biztonságban a világosság a szél rohamai ellen. Libeg-lobog, közbe ki is alhatik.

Mit csinálnánk ebben az esetben, ha az isteni fény, ha a Hit nem jönne segítségünkre? Ez a fény, mivel isteni szikrából árad, legalább is nincsen kitéve az ily gyors elmúlás veszélyének. Isten csak egy kis jóakaratot kíván tőlünk ahhoz, hogy állandóan föntarthassuk magunkban a nyert világosságot.

És mit mutat nekünk a Hit? Még korántsem a tündöklő, verőfényes nappalt; de már nem is a fekete éjjelt. A Hit magasabban van elménk napjánál, mely néha meggyengül és gyakran elhomályosodik a szenvedélyek felhője mögött; a Hit az a kis csillag, mely mindig ragyog és csodás sugarával megvilágítja éltünk útját, kidomborítja az erkölcsi törvényeket, melyekhez igazodnunk kell, megmutatja a mélységeket, melyektől óvakodnunk, a kerülő utakat s a példákat, melyeket követnünk kell, leleplezi

előttünk gyengeségünket s ugyanakkor megmutatja, hol kell keresnünk igazi erőnket.

Valóban, nagyon beható a Hitnek a fénye, csak szabadon hathasson ránk! Első tekintetre azt hinnők, hogy mindig éj van. De lassankint hozzászokik a lélek szeme e szent homályhoz; mindenhová követi a Hit csillagát, bárhová vezesse is. És ugyan hová vezeti? Már nem a bölcselet elvont világába, hanem a keresztény élet legkonkrétebb terére. Mint valamikor a Három királyokat, elvezet bennünket is a jászolhoz, hogy ott csodáljuk a keresztény eszményét, — megtestesülve Isten Fiának személyében; azután végig tájékoztat bennünket minden úton, amelyet Krisztus jónak látott követni s melyre maga után hívott bennünket; bemutatja előttünk belső küzdelmeit a szenvedélyek ellen; megmutatja Őt, ki mindenben, még a halálban is engedelmeskedett Atyja akaratának. Utóbb, mikor a Megváltó visszatért már az égre, a Hit csillaga tovább világít; élénken szemünk elé állítja Krisztus élő példáit, melyeket a szentek hagytak ránk; végre öntudatunk legmélyéig hatol le, ahol szétoszlatja a tudatlanságot, a félreértéseket, az utógondolatokat, a rengeteg sok gyávaságot, melyek szokásainkká váltak. Minden gyengeségünk és vakságunk mellett gondolkodásra, önmagunk megismerésére késztet bennünket. Mert — s íme itt a Hit nagy

hatalma, — megtanít bennünket arra, hogy ha Isten nélkül semmire se jutunk, főleg a bűn következményei miatt, Istennel viszont mindent elérhetünk. Az isteni fény az isteni erőt hozza magával; a Hitnek a szeretet felel meg.

A Hit világánál *megismerjük*, hogy nem szabad benne kételkednünk s hogy mit kell és mit tudunk tenni mindig; a Szeretettel meg is tudjuk ezt *valósítani*. S vajjon hogyan?

II. §.

Szent Pálnak, aki panaszkodott, hogy sokat kell tűrnie szenvedélyeinek hevétől, hogy arculcsapja a Sátán, így felelt Isten: „Elég neked az én kegyelmem."

S ugyancsak hiszem, hogy elég! Mert a kegyelem nem más, mint Isten, amennyire Isten bennünk lakozhatik; a kegyelem nem más, mint maga az isteni tevékenység, mely magában foglalja a mienket anélkül, hogy megsemmisítené; nem más a kegyelem, mint egy mindenható jóbarátnak kézszorítása, mellyel magához segít föl bennünket.

És ha Isten velünk, ki ellenünk? Figyeljünk csak Szent Pál e nemes önbizalmára: Kicsoda tudna elzárni engem a Megváltó Szeretetétől? Semmi, de semmi a világon, sem égen, sem földön nem bírta elzárni tőle. Mert egy volt az

apostol akarata Istenével; s éppen ezért Isten akarata juttatott neki mindenhatóságából, közölte vele végtelen erejének egy részét.

Csak akarnunk kell, hogy mi is részesüljünk benne. De jól jegyezzük meg ezt: az a remény, hogy a kegyelem révén magának Istennek erejére számíthatunk keresztényi ideálunk megvalósításában, nem ment föl bennünket a szenvedélyek erejének használata alól. Isten azt szeretné, hogy mindig úgy cselekedjünk, mintha távol volna tőlünk, bár mindig velünk van. Úgy intézkedik, hogy kegyelme segítségére jöjjön természetünknek, de megköveteli, hogy természetünk a kegyelemmel egyértelműleg működjék. Bőven ellát bennünket természetfölötti eszközökkel, de nem a természetesek rovására.

Ha a természet rendje szerint minden tőlünk telhetőt megtettünk szenvedélyeink megzabolázására és javunkra fordítottuk vak törekvésüket, vígasztalásunkra van az a gondolat, hogy nem egyedül miránk háramlik ez a hálátlan feladat. Velünk van Isten; bennünk működik Ő — s mi Benne mozgunk.

Úgy gondolom, hogy Isten jelenlétének és a belső küzdelmeinkben érezhető, valódi támasznak érzete még a leggyávábbakba is új bátorságot tud önteni.

Már egy erényes jóbarátnak példája is mily hathatós, midőn közel vagyunk ahhoz, hogy a

mélységbe zuhanjunk! S ez csak példa, erkölcsi támasz, kívülről nyert erő, mely nem lépi át lelkiismeretünk küszöbét. És mikor arról van szó, hogy velünk és bennünk van Isten, ki kész felénk nyújtani segítő kezét minden körülmények közt, még a legnehezebbekben is, csak nem hagy el bennünket a remény, hogy elérjük jellemünk újjáalakulását, önmagunk uralmát, erkölcsi életünk kormányzását?

A kétségbeesés gyávaság volna itt; mert ismétlem, ha Isten velünk, ki ellenünk?

VII. FEJEZET.

Az önzés mint szenvedély — s az önzés mint erény.

A szenvedélyek világa háborgó világ, mely magára hagyatva látszólag semmiféle törvénynek sem engedelmeskedik. Különféle szenvedélyeink, mint megannyi kóbor üstökös, kényükkedvük szerint keringenek, nem törődve szomszédjaikkal. De ez csak optikai csalódás ám! Valóságban minden szenvedélyünk egy szenvedélyből fakad, e köré csoportosulnak a többiek s ennélfogva ez játssza velük szemben a vonzó középpont szerepét. Ez az önzés szenvedélye.

Nem igen van szótárunkban kifejezés, mely kellemetlenebbül hangzanék mint ez; s mivel igen nagy a szavak befolyása gondolatunk irányára, nehéz dolog különbséget tenni önzés és önzés között — és például megengedni azt, hogy szabad önzőknek lennünk a szó jó jelentésében. Hát lehet jó és rossz jelentése e szónak? Igenis, a gyűlöletre méltó önzés mellett

elfér a dícséretreméltó önzés; a szenvedélyes önzés mellett megfér az erényes önzés is, amely igen gyakran csak okos átültetése az elsőnek.

Miért megvetésre méltó az önzés mint szenvedély? Mert abban merül ki, hogy mindent önmagunkra vonatkoztat, hogy csak szeszélyeink szűk látószöge alatt engedi látnunk az embereket s a dolgokat, hogy csak azon erősen megnyirbált és kicsinyes határaiban engedi értékelnünk a világot melyek között hasznunkra fordíthatjuk és alávethetjük terveinknek.

Az erényes önzés ellenben dícséretes, mivel a látszat ellenére nagylelkű és minden önzetlen törekvésünk gyökere.

Nem kell azt gondolni, hogy pusztán csak a paradoxon iránt való hajlamomból állítom egymással szembe az önzés e két faját. Ha van paradoxon, csakis a szavakban van; de nincs meg a gondolatokban. Mindjárt meg is kisérlem ennek bebizonyítását.

I. §.

Elsőbben emlékezzünk meg arról, hogy két ember van bennünk: az állati ember s az értelmes ember; a test-ember s a szellemember. mindkettő egészen sajátunk s éppen együttlétük adja meg természetünk eredetiségét. Még nem elég, ha annyit mondunk csak, hogy

együtt vannak; a valóságban egymást át is hatják, annyira, hogy eggyé olvadnak az öntudat sérthetetlen egységében, az „*én*"-ben. Ebből kifolyólag mindketten számot tartanak szeretetünkre, jóllehet nem egyforma címen van rá joguk. Mert az állatnak háttérbe kell szorulnia az ember előtt s a testnek meg kell hajolnia a szellem törvényes szükségletei előtt. Innen ered az a különbség az önzés mint szenvedély s az önzés mint erény között, melyre az imént utaltam.

Ha kizárólag az önzés szenvedélyének engedelmeskedünk, az állati „én"-t, az értelmetlen „én"-t tüntetjük ki önmagunkban; kívánságainknak nem szabunk más látóhatárt, csak a merő élvezetét, a legváltozatosabb örömét, — amely a legalacsonyabb és a legsilányabb is. Az erényes önzés ápolása ellenben kialakítja bennünk az értelmes ént, a valóban emberi ént; eleven szobrát véssük a jellemes embernek erkölcsi energiánk alaktalan tömegébe, azon emberét, ki önmaga fölé emelkedik az állat rovására s hozzáfog hogy *valakivé* legyen, kivetkőzve lassankint *valamivé* voltából.

E két önzés közül melyik sajátja főleg a fiatalságnak? Feleletért legcélszerűbb a tapasztalathoz fordulni. Ám a tapasztalat azt mondja, hogy a fiatal embernek szenvedélyei már vannak, mielőtt még erényeket szerzett volna.

Különben világos a dolog, hogyha meggondoljuk, hogy szenvedélyek gyűjtésére elég, ha átengedjük magunkat érzelmességünk ösztönszerű hajlamainak, míg az erény megkívánja az akarat állandó közreműködését. Az erény feladata kétségtelenül a szenvedélyek nemesítése, tisztítása; de maga ez a körülmény nem bizonyítja-e a szenvedélyek elsőbbségét az erénnyel szemben? Ebből arra következtetek, hogy a fiatal embert éppen azért, mert fiatal s még nem ért rá szenvedélyeinek erénnyé való átalakítására, az önzés szenvedélye fenyegeti, mely magában hordja valamennyi más szenvedély csíráját.

A fiatalemberekről az a hír, hogy nagylelkűek. Hogyan lehet hát összhangba hozni ezt a nagylelkűséget az önzéssel? Az ifjak nagylelkűsége reális tény, csakhogy sok tekintetben nem annyira reális, mint látszólagos. Ha az önzés a nagylelkűség magatartását tanúsítja bennük, azt mindig ifjúságuknak köszönhetik, élnivágyásuknak, erejük bőségének. Mint minden kissé erősebb életerő, a szenvedélyes önzés két hajlamnak engedelmeskedik; az egyiknek centrifugális az ereje s ez arra késztet bennünket, hogy a külvilágból kéregessük össze mindazt, mire életünk táplálására szükségünk van; a másik centripetális, mellyel mindent önmagunkhoz vonzunk. Így tesz a polip, midőn kiveti csápjait, hogy megragadja zsákmányát s újra

bevonja őket, hogy élvezze, amit fogott. Alapjában azonban e két mozgás csak egy és ugyanazon szenvedély két fázisa.

A fiatal ember, éppen azért, mert fiatal, még nem tudta ellátni magát az élet számára. Értelme, szíve, érzelmei egészen új erők, melyek arra törnek, hogy érintkezésbe juthassanak a reálissal, hogy felszívják és élvezzék. Ime ez az oka annak, hogy a fiatalság mindenre kész s hogy mindenen mohón kap. Az ösztönszerű lendület, mely a külvilág felé ragadja, a nagy életerő, mely ott csillog tekintetében és meggyújtja benne a lelkesedés ismeretlen lángját, érzelmiségének rezgései, melyek ezt hárfához teszik hasonlóvá, melyet a lenge szellő is megszólaltat s csodálatos dallamokat csalnak ki belőle, — mindez oly csábító, hogy megtéveszthetí a felületes embert. Úgy tetszik, hogy a fiatal emberek átengedik magukat, holott gyakran és egészen öntudatlanul egyetlen céljuk a foglalás; mintha csak elszakadnának önmaguktól, úgy látszik, — pedig természetes módon máshoz akarnak csatlakozni. Az önzés szenvedélye tehát a fiatalságnál gyakran a nagylelkűség álarca mögé rejtőzik. S mivel mindenekfölött szeretjük az életet, főképpen pedig akkor, mikor hangosan nyilatkozik, nem mindig fáradunk el legcsábítóbb megnyilvánulásainak forrásáig, hogy megérthessük őket.

Olyanformán járnak a fiatal emberek, mint a vakok, kiket csak nemrég gyógyítottak ki a szürke hályogból. Tapasztalat és megfontolás híján egy síkban látják mindazokat a javakat, melyek magukra vonják figyelmüket; még nem tudták megszerezni a távlat ismeretét, mely később, midőn már szembeszálltak az élet nehézségeivel, a maguk megfelelő helyén mutatja meg nekik mindezeket a javakat érdemük s fokuk szerint. Neheztelnünk kell-e reájuk? Világos, hogy nem; mert azt vetnők szemükre, hogy fiatalok. De jó, ha figyelmeztetjük őket, hogy ifjúságuk ideje ne lépje át a megengedett határokat. Sietve meg kell mutatnunk nekik, hogy már most van rá mód, hogyan lehet átalakítani erénnyé azt a szenvedélyes önzést, mely koruk sajátsága, hogyan kell megindítani, irányozni őt a derék ember és a keresztény eszménye felé; hogy tulajdonképpen itt csak energia-átvitelről van szó, nem pedig erőveszteségről vagy erőfecsérlésről; hogy semmiképpen sem önmagunk gyűlöléséről van szó, hanem igenis önmagunk nagyobb s helyesebb szeretetéről.

II. §.

Dehát hogyan történik majd ez az átalakulás? Úgy, amint mondtam: azon komoly, de magában erőtelen kívánságunkhoz, hogy derék em-

berekké váljunk, hozzá kell forrasztanunk a szenvedélyt, amely ösztönszerűen keresteti velünk az állat kedvteléseit. Minden ember, hacsak nem gyengeszülött, szívében hordja a kívánságot, hogy sokra vigye, hogy kifejlessze életét, hogy határait a végtelenig tágítsa. Ám hogyan vihetnők sokra a derék ember eszményének megvalósítása nélkül, hogyan fejleszthetnők ki emberi életünket, ha az állati természet öleléséből nem siklunk ki. Lelkünk minden energiájának kifejtésére hol van tágasabb tér a keresztény életénél?

Föltéve, hogy vannak oly szenvedélyeink, melyeknek forrongása kínoz bennünket; hogy érezzük az életkedvet, mely folyton ösztökél bennünket; talán arról is álmodunk, hogy száz ölnyivel vagy még többel megnyújtsuk alacsony termetünket? Csak rajta! Ne fojtsuk el ezeket a szenvedélyeket csírájukban, ne fojtsunk el minden önzést magunkban. Ellenkezőleg, szeressük magunkat minden erőnkből, de helyesen szeressük magunkat. „Önmagunkból indul ki a rendes szeretet“ — mondá az apostol. Szeressük magunkat azért, ami nemesít, ne azért, ami lealacsonyít bennünket; szeressük a kötelességet, ne az örömöt; vessük alá magunkat az értelem és a Hit jármának, de ne a test kényének. Ne ragadjon magával bennünket szenvedélyeink árja, anélkül, hogy ellenállnánk neki, hanem

inkább iparkodjunk irányt szabni ennek az árnak. Ahelyett, hogy elsüppednénk érzelmiségünk kissé iszapos csatornájában, vessük neki magunkat az erény széles folyamának s bátran ússzunk felszínén. Igaz, hogy főleg kezdetben sok-sok nehézség ellen kell majd küzködnünk s megfeszítenünk izmaink erejét, hogy a felszínen maradjunk. De nézetem szerint ez a torna fölér sok mással. „Szellemi“ izmokat fejlesztünk magunknak, használva tehetségünket; azaz szilárd erkölcsi szokásokat szerzünk — s ezt akarom majd bebizonyítani nemsokára. Az erkölcsi szokások, másszóval az erények, valóban megfelelnek a lélekben a test erős izmainak. Minél jobban törekszik a lélek megerősítésükre, kifejlesztésükre, annál biztosabban ér célt. Tőlünk függ e valószínűség megsokszorosítása, még pedig — csak érinteni akarom még e kérdést — nem minden önzésünk elnyomása révén, hanem azzal, hogy szenvedélyes önzésünket erényes önzéssé, félremagyarázott önszeretetünket „rendes“ szeretetté alakítjuk át értelmileg s erkölcsileg egyaránt.

VIII. FEJEZET.

Egoizmus és altruizmus.

„Caritas bene ordinata incipit a seipso.“ Az igazi szeretet abban áll, hogy önmagunkat szeretjük először. A keresztény életnek ezen első alapelvét nemcsak hangoztatom, hanem azt is be fogom bizonyítani, hogy a felebaráti szeretet legszilárdabb alapja önmagunk helyes szeretete. Mert valóban mi tesz bennünket összeférhetetlenekké s mi tömörít bennünket haszonleső körökbe? Egyetlen egy dolog: állati énünknek, a mi durva énünknek kizárólagos szeretete. S elvégre, ha az egyéni vágyaknak egyedüli célját a puszta élvezetek képezik, nagyon természetes, hogy az ember másokban csak élvezeti eszközöket lát; hogy őket a saját céljaira használja, ahelyett, hogy ő szolgálna nekik, hogy magát áldozná fel értük. És mégis vannak emberek, akik ilyen értelemben mernek beszélni együttérzésről. Az ilyen együttérzés mindenesetre megvetendő, amelynek éppen úgy megvannak az ő vásári

kikiáltói, mint az igaz együttérzésnek az ő apostolai.

Célja pedig, bármit mondjanak is, nem az, hogy az embert tökéletesítse bennünk, hanem, hogy kielégítse az állatot; eszménye nem önmagunkért szeretni másokat, hanem azokat kizárólag önönmagunkért. Jobban mint bárki az ifjak vannak kitéve a veszélynek, már koruknál fogva is, amellyel az önzés szenvedélye együtt jár, hogy ezt a hamis együttérzést összetévesszék a valódival, hogy altruizmusnak tartsák azt, ami alapjában véve önzés. Az együttélés bizony annyira megtéveszti őket, hogy a lelkek összeolvadását pusztán külső érintkezésnek veszik. Még idejében szét kell oszlatnunk ezen tévedést az által, hogy megkülönböztetjük a külső cimboraságot a belső barátságtól, a nyilt és keresztény együttérzéstől.

I. §.

Egyike a diákélet nagy hátrányainak, avagy nagy előnyeinek — mert minden attól függ, milyen szempontból nézzük a dolgot — bizonyára a közös élet. Minden egyetemen vannak bizonyos fiatalemberek, akik mindenáron szövetkeznek. Különbséget kell tennünk azonban egyesületek és egyesületek között. Vannak hivatalos egyesületek, amelyek nemzetiségi, nyelvi, nevelési,

eszmei s egyéb befolyások hatása alatt keletkeznek. Ezekről nincs mondani valóm, ha csak az nem, hogy minden dicséretre méltók és arra vannak hivatva, hogy a szeretet segítségével ösztökéljék az egyesek munkakedvét. De ezen hivatalos egyesületek mellett vannak amolyan félhivatalosak is, amelyek iránt kevesebb bizalmam van, különösen ha tekintetbe veszem az okokat, amelyek létrehozták őket. Ha a fiatalember egyetemre jön, az első benyomása az, hogy idegenben van. Ösztönszerűleg keres valakit ezen új arcok között, akit diáknyelven előkelően „földinek“ hívnak. S földit mindig lehet találni még a számkivetésben is! Sőt szükség esetén „teremtünk“ magunknak egyet. És rögtön még aznap vagy másnap már egy csoportban találja magát a mi fiatalemberünk, amelynek ízlését, irányait magáévá kell tennie s melynek mintájára kell élnie, vagy nem élnie, anélkül, hogy valaha megszabadulhatna befolyásától.

Még jó, ha ezen társaság az, aminek lennie kell. De ha nem az? Ám nagyon sokszor megtörténik, hogy nem az, és az ifjú ezen baráti arcok alatt jövőjének legbiztosabb ellenségeit találja. Föltételezem, hogy ezen ifjú még naiv, — s ki nem lenne az húsz éves korában? — kissé hiú s kevésbbé erős jellemű. Ime, mi fog történni hamarosan. Hiúsága könnyen aláveti a közvéleménynek, azaz „nagy“ pajtásai véleményének,

akiknek ő számát növeli. Különösen azon roszszabbaknak véleménye előtt hajol meg, akik bizonyos tulajdonságaik révén varázserővel hatnak a felületes lelkekre s gyengébb akaratokra. Ily „kedvező“ tulajdonságok lehetnek: a merészség, a határozott fellépés, a biztos hang és olyan szónoki mozdulatok, amelyek éppen nem vallanak szentségre s ájtatoskodásra. Lassankint e rossz példák kiégetik a lelkiismeretét s ideális diákéletnek fogja tekinteni a leggyöngítőbb, a legüresebb s az elképzelhető legostobább életet. S ha időközönként lelkiismerete, mint egy rosszul kialudt vulkán meg is mozdul, elfojtja szavát, talán nem személyes meggyőződésből, hanem hogy tessék azoknak, akiket bámul, vagy akik őt annyira hatalmukba kerítették, hogy egészen szolgailag utánozza őket. Értelme, szíve s egészsége tönkremegy ebben az életben. Lehet ezt — nem mondom — keresztény, hanem tisztességes emberek együttérzésének nevezni? Ez még csak nem is pajtáskodás. Vagy ha ez pajtáskodás, mindenesetre szomorúan nyilatkozik meg.

Hál' Istennek nem az összes diákcsoportok ilyenek s azok sem jutnak mind idáig, akik szerencsétlenségükre ilyen bandába keveredtek.

De azoknak az ifjaknak a száma, akik az egyetemre jöttek, hogy létük horizontját kiszélesítsék s azt harmonikusan lezárják, mégis elég arra, hogy jogossá tegye észrevételemet.

„Azon ifjak csillogása, akik mindig csak élvezni akarnak, — írja fiának lord Chesterfield — nem más, mint a korhadt fának a csillogása a sötétben.“[1]

Mindenesetre figyelembe veszem mindazon gyengeségeket s nyomorúságokat, melyek együtt járnak meggyengült természetünkkel; egyébként arról eleget beszéltem másutt.

Az élvhajhászó ifjak legnagyobb része sohasem gondol életének irányítására. A külső körülmények, mint valami örvény, ragadják őket magukkal. A szenvedélyek összes szelei hányják-vetik őket. És sokszor felületes s egészségtelen nevelés áldozatai. Ami a „jól nevelt“ ifjút illeti, aki közéjük tévedt, lehetséges, hogy kezdetben nem vette észre a bajt. De ha okos, végre is be kell látnia, hogy rossz helyre került. Csakhamar észreveszi, milyen üres szívek között mozog, milyen lehetetlen előítéletekkel telt üresfejűek a barátai. És ha ezt észreveszi, úgy hiszem, „Noblesse oblige“. Már csak nem járja, hogy én, aki tudatában vagyok annak, hogy ezek az ifjak tele vannak képtelen előítéletekkel, elfogadjam az ő befolyásukat; hogy feláldozzam szabadságomat, egészségemet, a munka s erény dús örömeit, csak azért, hogy kikerüljem gúnyolódásukat s bámulatukat vívjam ki.

[1] Lettres de lord Chesterfield à son fils. Lettres de septembre—octobre 1748.

Miért vannak hát mégis olyan kevesen ezen tévútra vezetett „intelligensek“ között, akik megőrzik függetlenségüket s menekülni igyekszenek az ily őrült szuggesztiók elől és ezen könnyelmű élvezetekkel telt életüket az igazi boldogsággal telt élettel váltják fel. Igen ám, de ehhez erőfeszítés kellene, mert a balhiedelmek falán erős kézzel rést kellene ütni s utat törni az ezer akadályon keresztül. De önzésük — az önzés szenvedélye, amelyet még nem változtattak át erénnyé — akadályozza őket. Inkább akarnak álmokat kergetni s azt hiszik, hogy szívüket-lelküket adják barátaiknak, holott ami azokban a legveszedelmesebb méreg, azt szívják magukba. Csak a külső legyen rendben, a belső mellékes. Csak a látszat legyen meg, hogy élnek, mit határoz, ha azért szövetkeznek is, hogy egymást erkölcsileg megöljék?

Ez esetben csak egy orvosságot tudok s ez az, hogy kidobjuk magunkból az önzés szenvedélyét s helyébe az erényes önzést plántáljuk, a jól rendezett szeretetet, amely megment bennünket s biztosítja barátaink üdvét is.

II. §.

Ki tagadná, hogy az ifjú lelkében a hamis nagylelkűség mellett, amely tulajdonképpen csak a szenvedélyes önszeretetnek, az egoizmusnak az

utánzata, van egy helyes s jó nagylelkűség is? Az ifjúság minden bizonyára a nemes barátságok kora, amelyek az egész életen át éreztetik hatásukat.

Ennek azonban van egy elkerülhetetlen feltétele. Hogy másokat szerethessen önkéntelen, nemes és önzetlen szeretettel, a fiatalembernek mindenekelőtt magát kell szeretnie nemesen és önzetlenül, azaz rendelje alá az állati ént az eszes énnek, vagyis az állatot az embernek.

Hogy ezt megérthessük — s ezt még a gyerek is megérti — meg kell engednünk, hogy az egyéni s a közjó között nincsen ellenmondás, sőt ellenkezőleg harmónia. Kétségkívül a közjó emberi jó mindannyiunk számára s nemcsak a magam énje számára, de elvégre ez mégis csak emberi jó. Ez az ember ideálja az ő teljes megvalósulásában: a teljes boldogság. Föltétlenül igaz, hogy eszes lényünk kifejlesztéséhez eljutni nem tudunk mások segítsége nélkül, vagyis azon társaság kizárásával, amelynek tagjai vagyunk. Aminthogy mások sem tudnának oda eljutni a mi segítségünk nélkül. Ebből következik, hogyha teljesen szeretem magamat, ha engedelmeskedem lelkiismeretem szavának s teljes lelkemből igyekszem mindazon kötelességeimet teljesíteni, amelyeket tisztességes embervoltom rám ró, akkor részemről hozzájárulok mások javának az előmozdításához, olyannyira,

hogy ha mindenki úgy cselekszik mint én, ha mindmegannyian hívek maradnak emberi hivatásukhoz, a közjó megvalósul s eljutunk az ideális társadalom berendezkedéséhez. Helyesen jegyeztem meg tehát, hogy van az önszeretetnek egy nemes módja, amelyből mintegy élőforrásból szüntelen bugyog a nyílt és szép együttérzés gondolata.

De ez nem minden. Mert nemcsak az a tény, hogy emberileg, azaz úgy szeretem önmagamat, hogy szívem tudatos szeretetre gyullad embertársaim iránt, járul hozzá mások boldogságához: hanem ha valójában az embert szeretem magamban s nem az állatot, az emberi méltóságot s nem az állati alacsonyságot, természetes szeretetre találok mindazoknál, akik úgy bírják ezt a méltóságot, mint én. Az eszes lény képe, bárhol találjam is vonásait, felkelti szeretetemet. Saját magamra találok másokban és kivétel nélkül szeretni fogom embertársaimat, mert mindnyájan ugyanazon a jogcímen emberek, mint én. Úgy fogom őket szeretni, mint magamat, nem én értem, hanem ő értük; vagy jobban mondva nem is ő értük, hanem az emberi eszményért, amely valamennyiünket áthat s amely homlokunkra nyomja azon fényesség koronáját, amely bennünket az összes teremtmények fölé emel s amely dicsőségünk legszebb záloga.

De tévedek. Az emberi eszmény fölött lebeg a fényesebb s több örömet igérő keresztény ideál.

Az emberi együttérzés azt kívánja, hogy testvéreinket csak az emberiség nevében szeressük, amely bennük éppen úgy megvan, mint bennünk; a keresztény szeretet azt parancsolja, hogy szeressük őket ezenkívül az istenség nevében, amelynek ők éppen úgy részesei lehetnek, mint mi.

Az emberi együttérzés azt követeli, hogy elősegítsük bennük az emberi eszmény megvalósulását. A keresztény szeretet kötelességünkké teszi, hogy kivegyük részünket abban a munkában, amelynek árán ők nemcsak emberek lesznek, hanem istenek. Az emberi együttérzés nem kíván tőlünk semmit a földi horizonton túl: csak az ember győzelme az állati ösztönökön a célja; a keresztény szeretet égi perspektivákat nyit meg előttünk s azt kívánja, hogy az ember ezen győzelméhez az Isten győzelmét adjuk magunkban s másokban is.

Ez csak elégséges arra, hogy a jóakaratú fiatalembert kiragadjuk a szégyenletes önzés karmai közül s rávegyük barátai szeretetére.

És mivel mindenekelőtt róla van szó s az ő boldogsága forog kockán, nem lesz nehezére átváltoztatnia önzését s összekötnie ezen nemes eszményt összes szenvedélyeivel, összes érzetei-

vel, amelyek őt saját maga keresésére ösztönzik. Egyúttal könnyen kihasználhatja természetes hajlandóságait, amelyek akaratát s szeretetét az isteni jóra irányítják. Ez helyes taktika s mások is tanulhatnak belőle.

Ösztönszerűleg elkerüli azon társait, akik meg akarják rontani s egy felsőbb működési központ lesz a nála gyengébbek s félénkebbek számára. Anélkül, hogy bárkit is kivetne szeretete köréből, válogathat értékes barátságok kötésében. Jellemes ember lesz a szó legtökéletesebb, leghelyesebb értelmében. Saját mestere lévén, az lesz mások számára is, nem olyan értelemben, hogy ráerőszakolja magát másokra s viszontagságoknak teszi ki magát, hanem oly értelemben, hogy bájával s vonzóerejével mindent magával ragad.

IX. FEJEZET.

Az érzékiség természete és okai.

A két előbbi fejezetben láttuk, mily fontos meghatározni a lényeges különbséget az önzés szenvedélye és az erényes önzés között. Az első született ellensége az igazi szolidaritásnak, a második éppen ellenkezőleg annak forrása. Ha állatilag szeretjük magunkat, akkor másokat csak magunkért szeretünk; ellenkezőleg ha az eszes lényt szeretjük önmagunkban, akkor magunkat szeretjük másokért. Rajtunk a választás. Részemről és csakis azért, hogy e választást megkönnyítsem, munkámnak ezen második részét a szenvedélyes önzés egyik legalávalóbb s leggyöngítőbb formájának ugyan rövid, de elégséges analízisével akarnám befejezni. Az érzékiségről fog szólni, melyről a legkevesebb, amit mondani lehet, az, hogy mivel az egyén életerejét támadja meg, veszélyezteti a társadalmi életet. Mindenekelőtt az érzékiség természetét s okait igyekszem kifejteni, ilyképpen könnyeb-

ben megérthetjük gyászos következményeit. És ha ismerjük a következményeket, akkor már nagyon könnyű lesz megjelölni az orvosságokat, amelyek mintegy maguktól kínálkoznak mindazon ifjak számára, akik adnak valamit személyes méltóságukra s mások boldogságára.

I. §.

Az öregeknek megvan az a jó szokásuk, hogy ifjú korukat dícsérik; ők aranykorban éltek, mi már vaskorban vagyunk; laudator temporis acti. Én csak korunkról tudok beszélni s ez az egyetlen előnyöm az öregek felett, ha ez egyáltalán előny. Ám a mi korunk amint megérdemli a dícséretet, megérdemli a feddést is. Nem dícsérhetjük eléggé például a humanizmus s altruizmus eszméinek megvalósítását.

Mintha valami nagy szolidáris mozgalom ragadná magával az embereket, hozná közelebb egymáshoz s egységes erős csoportokba tömörítené őket. Másrészről azonban egy különös visszás jelenséggel állunk szemközt s ez abban áll, hogy korunkban az individualizmus kultusza oly arányokat öltött s az énnel való beteges foglalkozás annyira előtérbe lépett, mint még soha.

Az individualizmus és a szocializmus — a szocializmust itt a szó legtágabb értelmében

veszem — mint a modern gondolkodás ké sarkpontja jelentkezik. Innét azon bizonytalan egyensúly, mely jellemzi egyesületeinket s amelynek ezek végzetszerűleg áldozatai lesznek, Mert hiába terjesztünk elméletileg valamely eszmét, ha a gyakorlatban minden erőnkből küzdünk ellene. Már pedig a gyakorlatban mi más az egyéniség kultusza mint a szolidaritás eszméjének brutális tagadása? Az énnel való beteges foglalkozás egyike a legnagyobb veszélyeknek, amelyek a társadalmi megújhodás jelenlegi munkáit fenyegetik. Manapság már nagy a száma azoknak, akik csak élnek ahelyett, hogy az életet a tökéletesedés útjának tekintenék.

Különösen az ifjúság áldozata ennek a lelkiállapotnak, amelyet egy kiváló pszichológus élvezeti önzésnek nevezett el találóan. Éppen ezért nem lehet eléggé óvni az ifjúságot azon veszedelmes izgalom keresésétől, azon ravaszságától, amellyel szívét az újabb s újabb izgalmakra fogékonnyá teszi és azon hajlamától, amellyel lelkét mintegy szétdarabolja. Teszi ezt puszta kíváncsiságból és kora fáradtságból. Ehhez járul, hogy üres szívvel s érzéketlen lélekkel néz szembe az élettel?[1]

Az élvezeti önzés különböző alakban jelent-

[1] Paul Bourget: Préface de l'Acalmie, roman de Pierre Gérard, Francis Laur, Paris.

kezik a fiatalemberben: titokban vagy nyiltan. Nem beszélek azon titkos bűnökről, amelyek csak annyiban ártanak a társadalomnak, amennyiben megtámadják az egyént. Lacordaire egy alkalommal következőképpen rajzolta nagyon érdekesen „a romlott erkölcsi érzék következményeit: ezek az emberek, akik éltük virágkorát élik, akiken még alig látszik meg a férfiasság, már homlokukon hordják az idő hervasztó hatását, akik tönkremennek, mielőtt elérnék létük teljes kifejlődését; homlokukat korai redők szántják fel, szemük üres és mélyen fekvő, ajkaik képtelenek jóságról beszélni, fiatal koruk mellett is nyomorúságos, törékeny életet hurcolnak magukkal."[1] Mert valóban, amit a tapasztalat is bizonyít, semmi sem emészti fel annyira az ember szervezetét, mint a testi bűn, amely őt holttetemmé teszi.

De nagyon sokszor ezen titkos bűnök mellett vagy velük együtt találkozunk a nyilvános bűnökkel. Valamennyinek eredete a féktelen egoizmusban van. A fiatalember, aki ezeknek rabja, mindent saját hajlamainak szempontjából néz, sokszor még csak fogalma sincs az őt körülvevő veszedelmekről, amelyekért bizony nagyon sokszor csak önmaga felelős. Miután megszokta, hogy csak önmagára gondoljon s mindent a

[1] Lacordaire: Conf. de Notre-Dame. 1844. 22. conf.

maga számára használ fel s elfelejti, hogy más személyek irányában is tartozik bizonyos tekintettel; lábbal tipor mindent, ami az ő vágyainak s kivánságainak kielégítésére alkalmatlan, vagy éppen ellenkező. Gyakran azt hiszi, hogy szeret, pedig csak magát szereti; ajkai még kiejtik a szerelem szót, de szíve már nincsen. „Mily szenvedést okozhat másoknak az ilyen ember! Mily könnyedséggel köti magát valakihez s válik tőle ismét! Mennyire képtelen arra, hogy magát odaadja valakinek s hogy higyjen másoknak?“[1]

De egészen fölösleges leírnom részletesen, hogy hányféleképpen tudja a fiatalember érzékiségét ösztönözni ezen érzéki önzés. Nagyon jól tudja ezt mindenki. Irodalmunkban mást sem találunk, mint ilyen és ilyen fajta leírásokat. Sokkal fontosabb azonban, hogy a tisztátalan bűn okait ismerjük meg, amelynek a következményeit kell vizsgálnunk, hogy a bajon segítsünk.

II. §.

Az első okát nem nehéz megtalálni, de hisz ez nem is más, mint az a nyomorúság, melyet mindegyikünk magával hord: első szüleinktől öröklött lázas vágyunk. A vallás és tapasztalat egyetértenek, midőn a lélek reménytelen hely-

[1] Paul Bourget fent idézett helyen.

zetéről siránkoznak, amelyet ez a „holttest“ magába zár. De ha ezen láz erkölcsi vérmérsékletünket állandóan fenyegeti is s ha senki sem ment is tőle, mégis úgy a népek, mint az egyesek életében finomabb vagy durvább érzékiség korszakaival találkozunk.

Különösen az ifjúság áll nagy krízisek előtt. „A fiatalemberben, akiben a természet dolgozik s aki nem áll keresztény befolyás alatt, a test érettsége egy hirtelen s mindent átható mozgalmat hoz létre, amelyet Gratry atya találóan „tűzpróbának“ nevezett el. Az érzékiség felébred s kiárad; a szív ismeretlen éhséggel telik meg, mely néha határozatlan vágyakban nyilvánul, máskor pedig ijesztő határozottságot ölt; olyan kezdetben, mint a lappangó láz, amely egyeseknél bizonyos órákban valóságos őrületté lesz. Vannak percek, amelyekben — mint velősen mondja Bossuet — az ember egész lénye állattá lesz. Az ember lemond a gondolkodásról a kevély test javára; a test megfojtja a lelket; az érzékek elárasztják a szellemet s a belső mécs kialszik, lehet hogy csak egy pillanatra, talán sajnos! sokáig, ha nem örökre. Az erkölcsi napot elhomályosítja bolygója, az értelmet a test, a lelki életet az organizmus élete hajtja szolgaságba.“[1]

[1] Sertillanges: Nos vrais ennemis. Paris, Lecoffre, 1902, 219. old.

Az ifjúság krízise azonban az ő érzéki megnyilatkozásaiban azon kor eszméinek s azon társadalmi kereteknek a visszatükrözése, amelyekben jelentkezik. Ha a közerkölcsök állandóan kavarják a sarat, amelyhez az első anyagot a mi bukott természetünk szolgáltatta, midőn az irodalom összes megnyilatkozásiban — regény, színház, újság — ezt csak úgy önti; midőn maga az utca botrányos falragaszaival, fényképeivel, képeslapjaival, mintegy sárral mocskolja be a járó-kelőket, midőn a határtalan fényűzés rájuk vetíti hamis fényének sugarait s bája illatszereinek részegítő illatát; s mikor végül az úgynevezett „helyes gondolkodású emberek" mindezen kihágások előtt szemet hunynak, vagy megelégszenek a maguk részéről egy finom mosollyal, mit kívánhat az ember a magára hagyot húsz éves fiatalemberektől, kik semmi hivatalos felügyelet alatt nem állanak, kik olvashatnak, láthatnak, hallhatnak mindent s tele tüdővel szívhatják az így megmérgezett levegőt?

„Az érzelmi világnak korai s egészen értelmi kinyilatkoztatása megakadályozza őket abban, hogy szívükre hallgassanak. A rendezetlen s összefüggéstelen olvasmányok, a felügyelet nélküli társalgás s minden ellenőrzést nélkülöző össze-visszaság az iskolában, a sok ülés által csak fokozott idegesség mind olyan körülmények, amelyek túl korán felébresztik azt a képzelő-

dést, amelyet talán csak a vallás gyeplője tarthatna féken... Ennek az eredménye azután az, hogy az ifjú már azon korban, amikor még csak a diákélet gyermekizgalmait élte át, valóban már otthon érzi magát minden sorvasztó ismeretben, minden élvezeti finomságban, egy szóval az érzéki életben![1]

Tegyük fel most, hogy az ifjú, ki már a gimnáziumban ezen gyászos befolyások áldozata volt, az egyetemre kerülvén, olyan társaság karmai közé kerül, amelynek tagjai a divatos elvek szerint rendezik be életüket s teljes elnézéssel vannak a tisztátalanság bűne iránt és előre láthatjuk a szomorú véget. Vagy a gazdag fiúk befolyása alá kerül, kiknek a megélhetésre nincs gondjuk s folytatván otthoni puha szokásaikat, fiatal éveikben egy semmit érő férfikort készítenek elő; vagy pedig az éretlenség pesszimistáihoz csatlakozik, akiknek nincs bátorságuk a harchoz; vagy a restekhez, vagy a tehetetlen s blazirt dilettánsokhoz, akik semmittevésre fogják buzdítani, lebujokba viszik s alkalmat adnak neki a züllésre.

* * *

Ezek röviden összefoglalva távoli és közelebbi okai napjaink fiatalságánál a szenvedélyes önzésnek, amelyről beszélhetünk s amely őket a

[1] Paul Bourget: fent idézett művében.

test szolgaságába hajtja. Most még az ilyen fajta érzékiség következményeit kell jeleznünk s azután nem marad más hátra, mint hogy megadjuk az orvosságot, amely alkalmas arra, hogy legyőzze s megakadályozza romboló munkájában.

X. FEJEZET.

Az érzékiség hatásai és ellenszerei.

Nem lehet tagadni, hogy az érzékiség minden alakjában kiváltképpen társadalomellenes bűn. Valamely társadalomnak erkölcsi értéke ugyanis tagjainak erkölcsösségétől függ. Ha ezek romlottak, hogy lehetne maga a társadalom romlatlan? Ha zérókat adunk zérókhoz, sohasem fogunk pozitív mennyiséget kapni. Ellenkezőleg, előfordulhat — s gyakran elő is fordul — hogy az egyéni romlottság társadalmi okokból származik.

Fent a modern élet azon viszonyairól beszéltünk, melyek leginkább helyezkednek szembe a jellemképzéssel. Nem akarok itt rájok visszatérni, de meg kell jegyeznem, hogy a társadalmi okok, melyek az egyéni romlottságot táplálják, napjainkban ijesztő arányban szaporodtak meg.

Midőn ezek közül a főbbeket szemügyre veszszük, lesujt és mélyen elszomorít az az „erkölcsi rossz", mely belőlük származik s mely, úgylát-

szik, inkább haladásunknak, mint hanyatlásunknak keserű gyümölcse.

A tudomány magasztalásával, teszem, továbbá azzal, hogy kizárólag hasznossági célt tűzünk ki neki, odajutottunk lassanként, hogy nem látunk benne mást, mint a gyönyör csodálatos eszközét és az élvezet kiapadhatatlan forrását.

Ezzel azonban az erkölcsiség tengelye is eltolódást szenvedett. Semmi kétség, az emberek sohasem beszéltek annyit önzetlenségről, altruizmusról, szolidaritásról, mint manapság. Magánkörök megbeszélésein vagy nyilvános gyűléseken egy előadó sem tudná ezeket említés nélkül hagyni; főleg azon alkalmakkal, midőn a közönségessé vált gondolatok és hangzatos, bár üres jelszavak nagy benyomást tesznek a tömegre.

Ha azonban közelebbről szemügyre vesszük ezen „emberbaráti“ jelszavakat, meg fogunk ijedni attól, hogy mennyi önzést takarnak nem egyszer. Nem állítjuk azt, hogy minden hamis és hazug az emberszeretet és odaadás eme megnyilvánulásaiban, melyektől a társadalom minden rétege visszhangzik. Magunk is hinni szeretnők, hogy nagyrészt őszinteségen alapszanak. De mennyi álmot tépnek eközben szét, milyen sok nemes lelkesedést hűtenek le éppen azok, — és számuk légió — kik a gyakorlatban semmibe sem veszik azt, amihez elméletben, legalább a látszat szerint, olyannyira ragaszkodnak.

Sokszor visszatérünk eme gondolatokra. De a kedves olvasó meg fogja bocsátani, ha mégegyszer rámutatunk eme gondolat értékére és jelentőségére, főként, amikor az érzéki önzés társadalomellenes hatásairól és azok orvoslásáról tárgyalunk.

I. §.

Testtel és lélekkel a társadalomhoz tartozunk; s ezért a társadalom joggal számít minden képességünkre, megkívánhatja, hogy erőnket el ne fecséreljük. Az érzékiség pediglen könnyelmű erőpazarlás; egy bűn sem fenyegeti jobban a testet, egy sem sorvasztja gyorsabban a szellemi erőt és a szívet, mint éppen az érzékiség; azért ez legnagyobb társadalomellenes bűn.

Mindenekelőtt azonban megjegyzendő, — mert ilyen kényes tárgynál az ember nem lehet eléggé körültekintő — hogy érzékiség és érzékiség közt különbség van. Nem azon egyéni és múló fogyatkozásokról és gyengeségekről akarunk most szólni, melyekben bukott természetünk, vérmérsékletünk és azon környezet, melyben élünk, olyannyira közreműködik. Ezeket egy nemes lélek kevés energiával is könnyen minimumra szállíthatja le, ha teljesen el nem hagyhatja. Itt most azon érzékiség ellen küzdünk, melynek a fiatalember úgyszólván védekezés nélkül adja

meg magát, melyet tovább ápol, semmi kielégítést sem tagadva meg tőle; s amely féreghez hasonlóan legszívesebben a feslő bimbókat keresi, alattomosan nedvüket szívja és szárukat őrli. Nézzük csak némi figyelemmel az áldozatul esett szerencsétlen fiatalembereket. Minden palástolás ellenére, mellyel mások előtt letört voltukat leplezni akarják, könnyen felismerhetők elgyengült, az élvezetektől elcsigázott testükről, álmatag járásukról, kifejezéstelen arcukról, réveteg tekintetükről.

Mit várhat a társadalom ilyen és hasonló elemektől? Csak ártalmára vannak. Egyrészt ugyanis megfosztják az egyéni erők nagy tőkéjétől, melyre joggal számot tarthat. Másrészt nem hagynak rá mást, mint szomorú hagyatékot, mérgezett vért kora ifjúságtól hervadásnak indult testükben. Kinek fogják ezek az érzékies ifjak egy napon fölajánlani elnyűtt s kicsapongástól kimerült testüket?

Talán egy tiszta nőnek, kit szinte csoda őrzött meg az általános romlottság közepette. Szörnyű ilyenkor elgondolni, hogy az egészséges és friss erő ilyen gyengeség folytán meddő maradjon.

Ha pedig a választott nő hasonló erkölcsök áldozata, el lehet képzelni, hová fog az életben ezen „haldokló testek“ egyesülése vezetni: vagy nem lesz utódjuk, vagy sajnálatraméltó nyomo-

rékok fognak születni, akikből a tisztátalan bűn mint egy vampir, már előre kiszívta a vért, úgy hogy sápadt arccal, fénytelen szemekkel néznek a világba.

S most beszéljünk az emberiség, a társadalom megújhodásáról oly emberek előtt, akiknek élete nem egyéb szándékos lassú öngyilkosságnál, kik nap-nap után mások terhére a halálnak áldoznak, csakhogy az életet a maguk számára kiéljék . . .

Az érzékiség szellemi hatásai a fiatalembernél nem kevésbbé siralmasak, mint a fizikaiak. Avagy nem helyénvaló itt megemlékeznünk arról, hogy ez érzékiség csak az értelem rovására elégíthető ki és hogy a züllött élet a szellemi képességeket is kikezdi?

Az értelemnek, hogy kibontakozhassék, nyugodt, egyenletesen működő testre van szüksége, tiszta és frissen csörgedező vérrel, pihent idegekkel. Ha egymáshoz való viszonyát tekintem a testnek és léleknek, amely utóbbinak természetes eszköze az első, önkéntelenül az eolhárfák jutnak eszembe, melyeket a régiek a fákra függesztettek, hogy tavasszal a friss hajnali vagy ősszel a langyos esti szellő húrjaikat meg-megszólaltassa.

Ha a testben és a test körül minden csendes, ha szenvedély fel nem izgatja s az idegek túl nem feszültek, az értelem enyhe szellőként végig-

rezeg ezen csodás hangszer számtalan húrján és bájosan csengő hangokat csal ki belőle, melyeknek tisztasága és bája az érzékies kívánságok hiúságát és durvaságát elfeledteti velünk. Ha ellenben az élvezet vad szele tombol végig a testen, akkor az ezer meg ezer érzékeny idegszál elszakad, akárcsak gyenge hárfa húrjaiba markolna bele az orkán. Ilyenkor az értelem hasztalan működik, egy hangot sem fog kihozni hangszeréből.

Az érzéki gyönyörök eszerint összeférhetlenek a szellemi élvezetekkel. Aki pedig a testi kényelmet és jólétet fölötte kedveli, képtelen lesz a szellemi munkára. A test ugyanis gyönyörét csak akkor találja, ha mindennemű érzéki izgalomban úszik. Az értelemnek ezzel szemben békés légkörre van szüksége, hogy munkálkodhassék.

„A fiatalember, mikor az estélyről hazatérve szegényes diákszobájába lép, magával hozza zavart képekkel teli képzeletét: a világítás, a tánc, a kihívó ruházat és szegényes szobája között való ellentét valóságos merénylet lelkének épsége ellen. Nyomasztó és lehangoló rá nézve ezen benyomás, mert azon állítólagos gyönyörökről nem tud helyesen gondolkodni. Sohasem hatotta át az az igazság, hogy ő — bármily élénk a szelleme és dús a képzelő tehetsége — képtelen a dolgok mélyére tekinteni. A külső világ a

benne mozgó emberekkel összeolvad körülötte egy délibábos képpé, mely oly élénk, hogy a valóságot eltakarja előtte. Nincs mit csodálkozni, hogy eddigi csendes, olyan nyugodt és valóban boldog élete amaz ellentét folytán elviselhetetlenül egyhangúnak és szomorúnak látszik.“ [1]

Mennyi elcsüggedést okozott ifjú embereknél az élvhajhászat! A legszebb reményekkel lépték át az egyetem küszöbét, a legnagyobb jóakarattal indultak el. A jövő mosolyogva intett feléjük. Egykor tudományos, képzett férfiak lesznek, díszei a társadalomnak és hazájuknak. Ez így tartott egy évig, talán kettőig, de azután lassan-lassan a lelkesedés lelohadt. Miután szellemüket kielégítették, testüknek nincsenek-e szintén jogai? Minden oldalról bátorították s ők engedtek. Kezdetben kerülték a kicsapongásokat, azonban a szenvedély, ha mindennap táplálják, ha csak a legkisebb adagokban is, túlteszi magát minden számításon, olyan mint a rák, mely beleveszi magát a testbe és elpusztítja; olyan mint a hegyi patak, mely a töltés köveit lassanként szétszedi s azután folyása irányában tovább sodorja. Igy pusztulnak ők is, a test a szellem fölé emeli vélt jogait és egészséges, munkás, értelmes ifjak helyett, kikre a haza joggal számított, mint kiváló erőkre, előttünk „fonnyadt

[1] Payot: Idézett munkája 207. old.

gyümölcsök“ lézengenek, azaz idő előtt letört testek, tétova fejek homályos értelemmel, elgyengült akarattal és száraz spongyaszívvel. Mert nem elég, hogy az érzékiség a testet megbecsteleníti, az értelmet elsorvasztja s az akaratot lerombolja: kiszárítja a szívet is s ez mint lehullott levél kiaszik.

„Kijelentem, — írja Lacordaire — hogy érzékies fiatalembereknél sohasem akadtam gyengéden érző szívre, de mindig szeretetre méltóknak találtam azokat, kik a rosszat nem ismerték, vagy akik ellene küzdöttek. Amint egyszer enged az ember a heves gerjedelmeknek, hogyan akarjátok, hogy a szív, egy olyan gyenge virág, mely az itt-ott égből hulló harmattal táplálkozik, mely a legkisebb fuvallatra meghajlik s napokig boldog egy gyengéd szótól, pillantástól, anyai bátorítástól és baráti kézszorítástól; a szív, mely oly csendesen lüktet, igazi természete szerint alig észrevehető, dacára érzékenységének és dacára a félelemnek, hogy egy csepp szeretettől összetörik, ha az Isten mélyre nem helyezte volna, hogyan — kérdem — hogyan állítsa szembe a szív édes és gyengéd örömeit a romlott érzékiség durva élveinek? Egyik önző, a másik nagylelkű, az egyik magában él, a másik magánkívül, a kettő közül egyiknek felül kell kerekednie. Ha a pusztító érzékiség győz, a szív lassan-lassan elhervad, nem érzi többé az egy-

szerű örömöket, nem fordul többé másokhoz, már csak annyit ver, hogy a vért mozgásban tartsa és jelezze azon szégyennel teljes időnek óráit, melynek a kicsapongás sietteti a mulását.“[1]

II. §.

Meg kell most emlékeznünk arról, amit oly gyakran megállapítottunk: hogy *az orvosság magában a bajban van.* A baj az érzékiségben egyedül onnan ered, hogy önmagunkat helytelenül szeretjük.

Ezen segíteni kell, de nem úgy, hogy gyűlöljük, hanem, hogy úgy szeressük önmagunkat, amint kell. És mit jelent ez: „szeretni önmagadat, amint kell“, ha nem azt, hogy azt szeressük magunkban, ami felemel és ne azt, ami lealacsonyít, ne az állatot, hanem az embert, még inkább a keresztént önmagunkban?

Nincs tiltva, hogy testünket ne szeressük, tilos csak testünket lelkünk rovására szeretni. Mégis tegyük fel egy pillanatra, hogy meg van engedve a test kizárólagos szeretete, tekintet nélkül arra, hogy a test kívánalmai szükségképpen alá vannak rendelve a lélek törvényeinek. Ezen lehetetlen feltétel sem bizonyítja, hogy az őrlő érzékiséget az okos és józan ész kívánná. Epikurus

[1] Lacordaire: Conf. de Notre-Dame, 1844. 22. Conf.

maga is azt tanította, hogy a finomabb és tartósabb élvezeteket a durva és múló gyönyörök elé kell helyezni. Ekként a testnek jobb értelemben vett szeretete már maga is feltétlenül ellöki az érzékiséget.

S mit mondjunk akkor, ha ahelyett, hogy mint független valóságot tekintenők a testet, melynek saját élete van, annak a lélekhez való viszonyát vesszük figyelembe? Világos, hogy e nézőpontból maguk a jogosult testi élvezetek, melyek a testi egészséghez, a szervek összhangzatos működéséhez tartoznak, sem bírják önmagukban céljukat; alá vannak rendelve az értelem és a szív magasabb örömeinek.

Minden, ami ezen élvezeteket és örömöket meghiúsítaná vagy hátráltatná, irgalmatlanul eltávolítandó. Nem az fontos az ifjúra, hogy mindent olvasson, lásson, halljon és tegyen, hanem az, hogy csak azt tegye, hallja, olvassa és lássa, ami értelmét fölemelheti és lelkét nemesítheti.

Mint keresztényeknek és becsületes embereknek kötelességünk először értelmünket kimüvelni, enélkül emberi kötelességről nem lehet szó. Hogy ma mindnyájunknak van intellektuális hivatásunk, amely a tudományt önmagáért müveli, az bizonyos, de mindnyájunk kötelessége erőnknek megfelelő müveltségre szert tenni.

Ha tehát a tudomány, mint ilyen nem bír

varázserővel ránk nézve, mégis alkalmas arra, hogy tiszta jövőt biztosítson számunkra.

Nincs az a diák, kit legalább ez a törekvés ne sarkalna. S ez már jó orvosság az érzékiség ellen. Mert az ambíció a neki kedvező képességeket felkelti, neveli, az ellenállókat pedig háttérbe szorítja. Egy fiatalember, kit az ambíció tisztán megőriz, nincs messze attól, hogy a tisztasághoz, miután kimondhatatlan bájait megismerte, önmagáért a tisztaságért vonzódjék.

De ne csak azért éljünk tiszta életet, hogy értelmünket műveljük, hanem főleg azért, hogy szívünket nemesítsük. Tisztességes embernek, annál inkább keresztény embernek jónak kell lennie, azaz becsületességének a józan ész és a hit szabjon határokat. Ha csak az önzetlen felebaráti szeretet fojthatja el bennünk az önzést, akkor — mondhatom bátran — csak a tiszta és önzetlen szeretet képesít bennünket arra, hogy felebarátunkat önzetlenül szeressük. Szolgálunk felebarátainknak, ahelyett, hogy tőlük várnánk szolgálatot, szeretjük őket önmagukért és nem magunkért. Az előbb beszéltem a hitvesről, kit egyszer a családi szentélybe kell vezetni. Erre vonatkozólag ismerek fiatal embereket, akik tiszták maradtak leendő feleségük iránt való tiszteletből vagy önzetlen szeretetből.

Kétségkívül ennyi egy keresztény részéről nem elegendő arra, hogy tisztasága érdemszerző

legyen, mégis a tisztaság ilyen motívumai, ha őszinte szívből fakadnak, lassankint a magasabb tökéletesség felé egyengetik az utat, mely egész törekvésünk főcélja s amely erényességével megtisztít bennünket.

Hangsúlyozom, nem vagyunk angyalok s azért ehhez kell tartanunk magunkat. Szerintem jobb kerülő utakon jutni Istenhez, mint a tőle elválasztó nagy távolságot egy merész szökéssel egyszerre átugrani. Itt is embertársaink szeretete, kik Isten gyermekei és a mi testvéreink, Isten szeretetéhez vezethet. Az ember lehet korának gyermeke s magát az uralkodó szolidaritás áradatára bízhatja, szeretve másokat az emberi méltóságért, amely bennük éppen úgy megvan, mint bennünk, de ezenkívül magasabbra, kora fölé emelkedve szeresse őket amaz isteni vonásért, mely mindnyájunk közös osztályrésze. Innen az Istennek mindenek fölött és önmagáért való szeretetéig már csak egy lépés van s ha ezt egyszer megtettük, jó és biztos úton haladunk. Mert szeretve az Istent önmagáért, másokat és magunkat is Istenért fogjuk szeretni. A magaslatról, amelyre fáradsággal kapaszkodtunk, biztonsággal fogunk leereszkedni s ha egyszer megízleltük a mennyei örömöket, akkor a földieket is igazi értékük szerint fogjuk megbecsülni. Az égi magaslatról széttekintve a föld rendkívül kicsinynek fog feltűnni, a magasztos dolgok után

való vágy meg fog minket szabadítani a kicsinyes gondoktól.

Igy tesz a turista is, ha hegyszeretete a csúcsokig vonzza. Látköre hirtelen kitágul, az ég sokkal mélyebb lesz, a láthatár végnélkülinek látszik. Lába alatt némán terül el domb és erdő, a városok zaja csak mint tompa mormolás hallik.

Ebben a pillanatban kimondhatatlan gyönyör tölti el szívét, a gyönyör, hogy kicsinyes földi gondoktól ment fenséges magányában mindent egy tekintettel ural.

HARMADIK RÉSZ.

A TETT ÉS A JELLEM.

I. FEJEZET.

A lelki készség természete, erkölcsisége.

Eddig az eszménykép és a szenvedélyek szerepével ismerkedtünk meg a jellemképzésben. Határozottsággal és tetterővel az akarat képes arra, hogy *a gyakorlatban* a keresztény eszményképpel összeforrassza a szenvedélyeket és az érzelmi felhevüléseket, hogy a maga módja szerint élessze, erősítse magában ezen eszménykép szeretetét, hogy tökéletesen hatalmába kerítse a szenvedélyt minden téren. Sajnos, a jellemképzés nem egy napi munka, hanem hosszú gyakorlat eredménye. Nem elég csak *tudni*, hogy szenvedélyeinket és legszebb érzelmeinket felhasználhatjuk arra, hogy az ideális élet felé irányuló mindennapi lépteinkben segítségünkre legyenek, hanem azon kell lenni, hogy *állandóan* és *valóban* arra szolgáljanak. De miként érhetjük ezt el? Cselekvéssel, tettel, amely reánk nézve kettős: *természetes* és *természetfeletti*. A természetes cselekvés feladata az, hogy meg-

teremtse bennünk a szilárd erkölcsi készségeket (habitus), amelyek a munkát megkönnyítik és kellemessé teszik. A természetfeletti cselekvés pedig a maga részéről mindazzal, ami vele jár: a kegyelem, az imádság, a szentségek használata, a szeretet gyakorlása: nekünk drága kincsünk lesz, mert a kegyelem nem rontja le a természetet, hanem tökéletesíti, nem kisebbíti az embert, hanem nagyobbá teszi, nem gyengíti, hanem erősíti. E helyen csak a *természetes cselekvésnek a jellemképzésre való szerepének* vizsgálódására szorítkozunk, később azonban a *természetfeletti cselekvés* befolyását is szemügyre fogjuk venni.[1]

A *természetes cselekvés* célja tehát az, hogy szilárd lelki készségekre tegyünk szert, amelyek *értelmesen az akarat tengelye köré csoportosítva*, jellemes emberekké nevelnek bennünket. Mi a lelki készség, miben áll erkölcsisége? Ezen két kérdésre fogunk az alábbiakban megfelelni.

I. §.

Általában véve mindenki tudja, mit jelent e szó készség (habitus): az az olyan törekvés, amelyet bizonyos cselekedetek ismétlése árán szereztünk meg azon célzattal, hogy további

[1] La virilité chrétienne. Desclée, 1909.

hasonló cselekedeteket örömmel és könnyedséggel végezzünk. Ennélfogva lelki készség nem más, mint az arra való törekvés, hogy erkölcsi téren könnyen és kényelmesen cselekedjünk; fő a folytonos ismétlés. E meghatározás helyes megvilágítására elég lészen, ha rámutatok a *lelki készség szerepére* erkölcsi életünkben.

Nézzünk egy gyermeket, aki már eszével él, azon pillanatban, midőn keresztény volta arra kötelezi, hogy az isteni és emberi zsinórmérték szerint cselekedjék. Lelki állapota nem is olyan egyszerű, mint az első pillanatra szembetűnik. Nem szólok fejletlen értelmiségének gyengeségéről, amely még alig nyílt meg az igazság előtt s annak sugaraiból csak annyit foghat fel, amennyit éppen tud, ami azonban elég ahhoz, hogy életében az első lépést megtegye, de kevés arra, hogy minden további lépést támogatás nélkül tegyen meg. Beszéljünk inkább akaratáról. A gyermek akarata nagyon törékeny, finom valami. Minthogy évek hosszú során át az érzéki élet pólyájába volt takarva, ebből csak nehezen bontakozik ki. Nem bénult meg, csak elzsibbadt. Azért, amint a gyermek lábai csak járás útján szokják meg a mozgást: úgy akarata is csak akarással melegedik fel. *Azaz akaratának használata útján jut akaratának birtokába.*

Ne higyjük azonban, hogy a gyermek azért, mert még fiatal és mivel az élet ajja-bajja még

nem nehezedett reá, olyan tiszta szellem, amelyben az isteni jónak akarása semmi ellenkezésre sem talál. Ez annyit jelentene, mint feltételezni azt, hogy a gyermek már teljesen kifejlődött akarattal jön a világra s hogy képességei természetszerűleg Isten felé irányulnak. De látjuk, nem így áll a dolog. A gyermek akarata csak lassan, szünet nélkül megújított igyekezettel, erős, határozott, sokszor megismétlődő cselekvések árán fejlődik. Hasonlóképpen érzéki világa is csak úgy fog a keresztény eszmék előtt meghajolni, ha arra az akarat előkészítette, mert az érzelmiség erkölcsi nevelése mindenekelőtt az akarat hatáskörébe tartozik. Nem tagadom, születnek olyan gyermekek is, akiknél a *mértékletesség erénye* nagyon is kedvez az erkölcsi nevelésnek. De az kivétel. Sőt mi több, ezek közt még a legjobb sincs felmentve a cselekvés alól. Mert szerencsés természet segítségével nem hajlani a rosszra és tetterővel a jót akarni: nem egy dolog. Vannak emberek, akik erényesek maradnak, mert képtelenek vétkezni; mások erkölcsösek lesznek, dacára a rosszfelé irányuló természetüknek. Ezek *jellemek*, azok nem. Mindebből azt a következtetést vonom le, hogy a gyermek azon korban, midőn saját észjárása és hite szerint kell cselekednie, fölötte alárendelt állapotban van, éppen azért mert még gyermek. Ki mozdítja ki tehát ezen helyzetből? Ki fogja

egyenkint elvágni ama érzékeny kötelékeket, amelyek a földhöz bilincselik és kisdèd lelkét a kalitkába zárt madárhoz teszik hasonlóvá? A tetterős akarat, amely egy percig sem feledkezik meg kötelességének teljesítéséről és idegesség s fáradság nélkül lassan, de biztosan fejlődik éppen azáltal, hogy cselekszik.

Valóban úgy áll a dolog a jellemnevelésnél, mint az oktatásnál: „Midőn a gyermek — jól jegyzi meg Kant — egy nyelvtani szabályt nem alkalmaz a gyakorlatban, nem sokat ér, még ha könyv nélkül is tudja. A másik dicséretet érdemel, mert biztosan használja a gyakorlatban, jóllehet szószerint nem tudja. A megértés legjobb módja a gyakorlat. Azt tanulja meg az ember a legkönnyebben, azt tudja a legbiztosabban, amit saját emberségével sajátított el.“ Mit ér az olyan gyermek, aki könyv nélkül recitálja a katekizmust, de szabályait a gyakorlatban megvalósítani nem tudja? Nem egy tanulót ismerek, aki hittanból jeles volt s később hitehagyott lett. Azokat az erkölcsi szabályokat tudjuk legjobban, amelyeket a gyakorlatba vittünk át. A feddhetetlen életű ember többet tud a tisztaság erényéről — még ha máskülönben tudatlan is — mint a legkiválóbb, de kicsapongó életű író, aki szüntelenül értekezik eme erény páratlan becséről, kiváló méltóságáról, anélkül azonban, hogy azt gyakorolná. A nevelésben

tehát a cselekvés játsza a legfontosabb szerepet s többet ér a legszebb gondolatoknál és a legkiválóbb véleményeknél. Méltán mondhatja az ember: „Hogyha egy végrehajtott tett emléke bevésődik a gyermek emlékezetébe, úgy a gyermek tevékenysége a *cselekvő* készségek alakját ölti magára. Semmi sem vész el életünkben, a természet ugyanis mindent lelkiismeretesen feljegyez. Legcsekélyebb jelentőségű tettünk is csak azáltal, hogy meg-megismételtük őket, hetek, hónapok, évek multával egy hatalmas egészet alkotnak: s ez az egész mint kitörülhetetlen készség vésődik bele emlékezetünkbe. Az idő, felszabadulásunk eme értékes szövetségese, ha nem vonjuk szolgálatunkba, midőn munkakedvünk lelohad, nagy makacssággal ellenünk dolgozik. A lélekben uralkodó legfontosabb törvényt: a szokás hatalmát javunkra vagy kárunkra használja fel. A lelki készség győzelmében biztos fejedelemként kerülő utakon halad, sietés nélkül. Azt mondhatná az ember, hogy a készségnek tudomása van a végtelenszer megismételt, lassú cselekedetek csodálatos hatalmáról, bámulatos eredményéről. Az első lépés kínos ugyan, de ha egyszer megtettük, ismétlése már kevesebb fáradságba kerül. A harmadik és negyedik esetben még szükséges egy kis erőfeszítés, de ez folyton kisebbedik, végre eltűnik. Mit mondok, eltűnik? A kezdetben kínos cselekedet

szükségszerűvé lesz, nem teljesítése viszont kínossá válik.“ [1]

A lelki készség létjogosultságának alapja az, hogy cselekvő képességeink természetes gyengeségét meggyógyítsa, azok tevékenységét fokozza, hogy ezáltal számunkra a jóra való törekvés természetünkké váljék. Ily értelemben a lelki készség valóban *második természetté* válik. De amíg első természetünket teljesen készen kaptuk, anélkül, hogy e téren valamit tettünk volna, addig a lelki készség a mi munkánk eredménye, saját szerzeményünk. Ezek után beszéljünk az erkölcsi vagy más szóval lelki készség erkölcsiségének fokairól.

II. §.

Vannak bölcselők, akik a lelki készség erkölcsiségét kétségbe vonják. Ez szinte lehetetlennek látszik, de tények igazolják. Ha ugyanis az erény — mint mondják — állandó készség a jót akarni és tenni, ez lassan-lassan megrögzött szokássá válik, amelytől a szabadság szám-űzve van.

Amily mértékben csökkent az erőfeszítés valamely tett keresztülvitelére, olyan módon kisebbedik az érdem s ezáltal cselekedeteink erkölcsi-

[1] Payot: Idézett műve. 155. old. és a köv.

sége csorbát szenved. Ebből tehát világosan következik, hogy *a világ minden kincséért se legyenek jó készségeink.* Ime ismét azon elméletek egyike, amelyek ellen nem lehet elegendőképpen védekeznünk, olyan nagy gyöngítő befolyásuk gyakorlati téren. Nagyon is igaz, hogy az erényes tett érdemszerző ereje annál nagyobb, minél hatalmasabb erőfeszítést kíván a szabad akarattól a cselekvő személy részéről. De nem erről van szó. Az egész kérdés ellenkezőleg a körül forog, vajjon sikerül-e egy jóakaratú embernek, akit a kötelességérzet folyton-folyvást ösztökél, kimerülés és csüggedés nélkül életének minden percében ugyanannyi erőt kifejtenie, mint amennyivel erkölcsi életének kezdetén kellett rendelkeznie. Erre a gyakorlati élet haladéktalanul azt feleli: *ez nem sikerül, ez lehetetlen.* Aki ellenkező véleményen van, az vagy nem ismeri az életet, vagy sohasem küzdött vérmes természet ellen, sohasem szállt szembe hevesebb szenvedélyekkel, sohasem győzött le erős kísértéseket, vagy sohasem volt dolga bizonyos körülményekkel. Folyton megújítani a küzdelmet, ugyanazon körülmények között, de pihenés nélkül: már maga ez a tudat is elegendő volna arra, hogy még a legbátrabbakat is elcsüggessze.

Különben is a legjobb pszichológusok véleménye szerint, az igazi készség, amelyet az ember önmaga szerzett, emeli a szabadságot.

„Széltében-hosszában beszélnek róla, — írja az egyik — mintha az akarat az erkölcsi erőfeszítés árán egy megbecsülhetetlen, de ösztönszerű automatikus erőhalmazt — a szerencsés és hasznos szokások egy nemét — eredményezné. Pedig éppen az ellenkezője igaz. Ez a megszerzett, vagy inkább *meghódított* csalhatatlanság lelki készség, az érdem legmagasabb foka, ez a legnagyobb szabadság.“ [1] Senki sem szabad igazán, hacsak szabadságát ki nem érdemelte. Már pedig éppen lelki készsége által érdemli ki. A lelki készség meg, szorosan véve a dolgot, szabad tevékenységünk rügója ezer és egy okból kifolyólag, amelyek között a legfontosabb az, hogy akaratunkból kiinduló, folytonosan megismétlődő cselekedetek által szereztük meg és hogy jóltevő befolyása alatt minden nap jobban és jobban birtokába kerülünk önmagunknak. Ez pedig az az eszményi cél, amelyre a jellemfejlesztésnek irányulnia kell.

Ezzel szemben azt a nehézséget lehet felhozni, hogy az erőfeszítés csökkenésével együtt jár az öntudatosság csökkenése s ily módon a kötelességnek ösztönszerű, gépies teljesítésével van dolgunk. Az ellenvetés nem új. Én nem csatlakozom azon véleményhez, amely a következőkben látja a jellemnevelés célját. A jellemnevelés

[1] Marion: La Solidarité morale. Paris, Alcan. 106. old.

— e vélemény szerint — csak akkor tökéletes, csak akkor befejezett dolog, midőn az *öntudatos az öntudatlanba lép át*, azaz midőn az ember a művészhez hasonlóan bekötött szemmel tud az erény billentyűin játszani, a jellemvonások, mint az akarat, a kitartás, a kezdeményezés stb. nem az elvont okoskodás szülöttei és soha könyvből meg nem tanulhatók; végül ezen átöröklött vagy megszerzett jellemvonások — fejezi be az ellenkező vélemény — csak akkor lesznek állandóak, midőn tökéletesen elhagyták a fontolgatás légkörét.[1]

Ezzel szemben a dolog így áll. A fontolgató erkölcsisége szegénységéről tesz tanubizonyságot. A folytonosan aggódó, kétkedő pedig, aki egész életét legjelentéktelenebb tetténck állandó bírálgatásában tölti el, egészen ellentéte a tevékeny embernek. De korántsem állítjuk azt, hogy gyakorlati téren a lelkiismeretes kötelességteljesítésnek oda kell hatnia, hogy az erkölcsiség területéről a lelkiismeretet eltávolítsa. Már maga az erkölcsi élet összetett volta tiltakozik ez ellen. Ha a jó cselekedetek mindig ugyanazon alakban, ugyanazon módon és körülmények között jelentkeznének, remélni lehetne, hogy 10—20 évi gyakorlat után gépiesen, vakon lehetne cselekedni. De ez nem áll. Nem csak máról

[1] G. Le Bon: Idézett műve. 204. old.

holnapra, hanem egyik órától a másikig is ezer és ezer módja akad minden egyes személynek az igazságosság, az okosság, a szeretet, a mértékletesség, a tisztaság, az alázatosság erényének gyakorlására. A kötelesség ösvényei a végtelenségig keresztezik egymást. És bennök sok a veszély, akárcsak az őserdőben, ahol az utast lépten-nyomon meglepetések érik. Valamint az őserdőben minden levél alatt rejtőzhetik egy-egy mérges kígyó, úgy minden egyes erkölcsi cselekedet is óvatos körültekintést igényel, mert azon tény, hogy már 20 éven át elkerültük a kigyó harapását, nem áll föltétlenül jót a jövőért, ehhez hasonlóan erkölcsi téren sem vagyunk felmentve az óvatosság alól. Nincs életünknek tehát egyetlen egy pillanata sem, amelyben a lelki készség működése alatt lelkiismeretünk szunnyadhatna. Az erény és a zongora billentyűi nem hasonlíthatók egymáshoz, mert az erény jelei és hangsorai a zongoráéhoz hasonlóan nincsenek meghatározva. Kétségkívül, ha kora ifjúságunktól kezdve iparkodunk összhangot teremteni az erény sokféle billentyűi között, úgy meglepő ügyességet fogunk elérni; minthogy azonban kimeríthetetlen kombináció lehetséges, a tanulást sohasem szabad félbeszakítani. Ezért mondjuk, hogy a jellemképzés az egész élet munkája. A szentek, az erkölcsi világrend legkiválóbb művészei folytonosan virrasztottak s

körültekintők voltak s minden erejöket összpontosították, hogy míg erőfeszítésök csökken, érdemök szaporodjék. Joggal mondhatjuk ki tehát, hogy a lelki készség, amely egyenértékű az erénnyel, az érdem legmagasabb foka s mint ilyen a legnagyobbfokú szabadság.

II. FEJEZET.

A lelki készség törvényei. Lelki egészség és lelkigyakorlat.

Nem elég általános vonásokban kifejteni, hogy a lelki készséget cselekedetekkel lehet megszerezni — amint ezt sok pszichológus teszi — s hogy ennek fejlődése egyenes arányban van a cselekedetek megismétlődésével. Ha a dolog lényegével teljesen tisztában akarunk lenni, azt is tudnunk kell, hogy a megismétlődés a cél tökéletes elérése végett *milyen törvényeknek* van alávetve. E törvények kétfélék aszerint, amint a lélek *egészségtanára* vonatkoznak, vagy pedig képességeink *gyakorlását* irányítják. E fejezetet e kettős szempont tárgyalásának szentelem. Nincs ennél fontosabb, érdekesebb tárgy, de megjegyzem, nincs is anyag, mellyel kevesebbet foglalkoznának.

I. §.

A testi egészségnek helyesen megértett és jól megtartott törvényei arra szolgálnak, hogy létre-

hozzák és megőrizzék a fizikai egészséget; hasonlóképpen vannak erkölcsegészségtani törvények is, a lélek egészségére vonatkozólag. Amint a testi egészségnek ilyen meghatározását adhatunk: *az emberi test élettani működésének egyensúlya*, oly módon a lelki egészséget ehhez hasonlóan határozhatjuk meg: *a lélek erkölcsi működéseinek egyensúlya.* E meghatározás értelmében, ha a lélek egészségét meg akarjuk őrizni, csak egy pillantást kell vetnünk a módra, ahogyan alkalmaznunk kell a testi egészség törvényeit, amelyek testünk működésének egyensúlyát véralkatunknak megfelelően biztosítják. Nem akarok egészségtant adni, olvasóim nagy része e tekintetben megütköznék rajtam. De ne feledjük, a lélek életéről csak úgy ítélhetünk, ha a test életének működését ismerjük. Kötelességemnek tartom tehát a testi egészség működésének néhány részletébe behatolni, mert csak ilyen föltételek mellett láthatjuk, hogyan lépnek a működés terére a lélek képességei. El kell tehát fogadnunk a tudomány ama fontos tanítását, hogy a test egészsége mindenek előtt két lényeges tényezőtől függ: *a lélekzéstől* és a *táplálkozástól.* Szó sem lehet testi egészségről tiszta levegő belélekzése és egészséges táplálék fölvétele nélkül. Első pillanatra azt hinnők, semmi sem könnyebb, mint testünknek e két életfeltételéről gondoskodni. Pedig ez még semmi. Kétségkívül nem a tiszta

levegőnek, nem az egészséges tápláléknak érezzük mi hiányát, hanem mi magunk vagyunk bűnösök, akik legtöbbször nem alkalmazzuk a testi egészség törvényeit. Tegyük fel, a diák szobájában tartózkodik, amelynek ablakai reggel óta zárva vannak. Asztalánál ül s dolgozik. Egy kis idő mulva észreveszi, hogy nem megy a tanulás, kizökkent a helyes kerékvágásból, a feje fáj, szóval nem jól érzi magát. Mit tegyen? Talán elég lenne az ablakot kinyitni, hogy a hosszas belélekzés után megromlott levegő megújuljon. De ez félbeszakítja a munkát, megzavarja egy mulattató újság olvasását, egy érdekfeszítő regény folytatását, a vizsgára való előkészülést, vagy más efféle szellemi elfoglaltságot; amit többre becsül a tüdejének oly szükséges friss levegőnél. A diák tehát a rosszullét dacára is tovább dolgozik, vagy ha abban hagyja is a munkát, csak azért teszi, hogy az utcán csatangoljon, hogy semmiségekre pazarolja drága idejét. Pedig milyen könnyű lenne jó levegőről gondoskodnia. Teste jobban érezné magát, értelme felfrissülne, főképpen pedig akarata erősödnék azon önmeggyőzés által, amellyel természeti közömbösségéből kiragadta magát. De mi lebecsüljük azt, ami *egyszerű*, semmibe sem vesszük a napjában számtalanszor végrehajtott kicsiny cselekedeteket éppen mert kicsinyek, pedig szívén viseli minden ember, hogy jó testi egészséget bocsás-

son az egészséges lélek rendelkezésére: *mens sana in corpore sano.* Különben jó lesz arra is gondolni, hogy a test és a lélek egészsége egyértékű.

Eddig a lélekzés fontosságáról beszéltem, még többet lehet mondani, ha a táplálkozásról van szó. Akik ezen kérdéssel behatóbban foglalkoznak, megegyeznek általában véve abban, hogy napjainkban túlságosan sokat eszik és iszik az ember, úgy, hogy ama nagy munka, amelyet az egyes szervek az élet fentartásához szükséges elemek átalakítására fordítanak, káros a szervek összességének, sőt gyöngítő hatása még a szellemi és erkölcsi élet terén is érezhető. Tehát „vegetáriánussá" legyen az ember? Vagy az absztinensek közé lépjen s az úgynevezett egészségtani italokkal éljen? Ezek erős orvosságok, nem is valók minden ember számára, azonkívül ez olyan eszmény, amely éppen a fiatalság körében nem tud hódítani. Véleményem szerint vannak szükségesebb orvosságok is, amelyekre éppen ama nagy és biztos orvosságok apostolai nem fordítanak elég gondot. A mi orvosságunk a következő: minden nap gondoljunk arra, hogyan táplálkozunk és hogyan szórakozunk. Ne együnk, ne igyunk anélkül, hogy figyelemmel ne lennénk egészségünk állapotára, a szellemi munkára, amellyel foglalkozunk, az üdülésre, amelyre szükségünk van. De ez az ellenőrzés bizonyos alá-

rendeltséget jelent, amelyhez hanyag akaratunk alig fog hozzászokni. Nem szeretünk „meghatározott életrend“ szerint élni még a szó legtágabb értelmében sem, mert általa kényelmünkről kell lemondanunk s ez szemünkben a szabad élet megszünése. Már pedig 20 éves korában szeret az ember szabadon élni, vele jár ez heves természetével, a holnap bizonytalanságával, így akarják cimborái, a társadalmi élet ezer és ezer körülménye, amelyeket a diákember mind méltóknak tart arra, hogy velök drága egészségét tönkretegye.

Ha most az élettan területéről az erkölcsire lépünk át, ugyanazon ferde ítéletekre találunk. A léleknek még nagyobb szüksége van — mint a testnek — tiszta levegőre, egészséges táplálékra, mert a lélek betegségei összehasonlíthatatlanok a test betegségeivel. Sőt, a lélek egészsége a legkényesebb dolgok egyike, egy számbavehetetlen csekélység egyszer s mindenkorra nyomorékká teheti. És mégis, hány és hány fiatalember tölti éjjelét és nappalát erkölcsileg rossz levegőben, az érzékiség mély fertőjében! Mindenhol lehet őket látni, főleg pedig ott, ahol a könnyelmű élet az egyedüli jelszó. Lelki erejök nagy részét ünnepélyekre, szalónokra, látványosságokra pazarolják. Nem mintha a rosszat magáért a rosszért akarnák: komoly perceiben legtöbb bevallja, hogy ez az életmód untatja, meg-

győződése tiltakozik ellene, szíve üres, lelke fuldoklik. Ámde erő kellene oda, hogy ezen társadalmi kényszerhelyzetéből kivergődjék és egy kis nekilendülés, hogy tökéletesen felszabaduljon tunyaságából. De nincs reá erejök. Még ha ellenméreg gyanánt értelmüket és szívüket egészséges gondolatokkal nemesítő érzelmekkel táplálnák! De nézzétek őket munkájukban. *Belül* sorvasztó, *kívül* pusztuló életet élnek. Sokat nem dolgoznak, vagy csak középszerűen, két hónappal a vizsgák előtt. Azonban mindent befalnak, ami a kezük ügyébe kerül, főleg napi sületlenségeket, csiklandozó elbeszéléseket. Ahelyett, hogy orvosságot keresnének üres szívüknek a józan és nemes érzelmekben, ahelyett, hogy erkölcsileg átalakító, lassú munkában a férj és az apa szerepére készülnének, ábrándozásban töltik napjaikat, szaporítják fölösleges összeköttetéseiket és alkalomszerű találkozásban fecsérlik el nemes és fenkölt érzelmeik készletét, amelyet még hazulról hoztak magukkal. S mindez azért történik így, mert fáradságba kerül az átöröklött szenvedélyekkel való küzdelem, a kényelem ellen való állásfoglalás, mert nehéz az elővigyázatosság, a lelkiismeretes és pontos körültekintés, szóval nehéz a meghatározott életrendet követni, amely az értelemnek igazságot, a léleknek pedig férfias érzelmeket, eszméket biztosít. Sokan későbbre halasztják teljes megtérésüket. Az események nyomása, az

élet szükségleteinek hatása alatt úgy mondogatják majd *rendbeszedik* magukat; csodákat fognak művelni és bámulatba ejtik az egész világot erkölcseik tisztessége, meggyőződésök ereje által. Mily veszedelmes önámítás! A lélek egészsége olyan mint a testé. Midőn a fiatalember testi egészségét aláásta az által, hogy erkölcstelen környezetben élt és napról-napra szinte kéjjel szívta be a mérget, midőn életműködésének egyensúlyát égbe kiáltó visszaélések által megbontotta: mindezt egy nap alatt *jóvátenni* s a megzavart egyensúlyt helyreállítani nem lehet.

II. §.

A virágzó egészség fentartása, legelemibb szabályainak követése is nagy dolog már. Mindamellett ez nem elégséges: még hiányzik az izomgyakorlat. Ezt mindenki elismeri. De a gyakorlatok módjára nézve már eltérnek a vélemények. Vajjon mérsékelt és állandó testgyakorlatokat kell-e végezni? Ezek ugyanis lassan edzik az izmokat s csak idők multával adnak nekik rugalmasságot s éppen ez által megkönnyítik a szervezet rendes működését és állandó egyensúlyban tartják az egészséget. Vagy pedig erős sportgyakorlatokhoz forduljunk, amelyek rendesen a túlhajtás árán szászorosan meghatványozzák ugyan izmaink erejét, de majd

mindannyiszor a szükséges összhang kárára? Tény az, hogy napjainkban sok helyen a két lényeges fogalmat: az egészséget és az izomerősítést egymástól kellően megkülönböztetni nem tudják. Én azt hiszem, hogy az összetévesztést könnyen el lehet kerülni s ügyes fogalmazásban a kérdést nem is olyan nehéz megoldani. Vajjon van-e a testi egészségnek *önmagában értéke* s kereshető-e önmagáért; vagy pedig csak relatív értékű-e, tekintve tudniillik ama kevésbbé szoros viszonyt, amely a test egészségét a lélekhez fűzi?

Ami engem illet, nem tartozom azok közé, akik előtt a földi élet célja a kényelmes jólét, sem azok közé, akik erő dolgában a vásári mutatványosokkal akarnak versenyezni. Ily körülmények között nem nehéz az alkalmas gyakorlatokat megtalálni. A legegyszerübbek a legjobbak. Fő az, hogy tüdőnket fejlesszék, vérkeringésünket könnyítsék és bennünk elősegítsék az emésztést. Az izomgyakorlatok *első törvényét tehát a végtelen kicsinyek* törvényének nevezhetjük. Ezen törvény értelmében az egészségére ügyelő fiatalembernek elegendő, hacsak időközönként és játék alakjában alkalmazza a nehéz és erős izomgyakorlatokat. De más részről elkerülhetetlen, hogy az egyszerű és természetes testgyakorlatokat sohase szakítsa félbe, mert csak folytonos ismétlésükkel fog biztos

fizikai egyensúlyra szert tenni. A végtelen kicsinyek törvényével, amely a testgyakorlatok *tárgyát*, mivoltát határozza meg, elmaradhatatlanul összefügg a *folytonosság törvénye*, amely a gyakorlatok *módját* állapítja meg. Ez utóbbi törvényt joggal a testi gyakorlatok lelkének, éltető elemének nevezhetjük: Valóban, ha az ember, mielőtt még bizonyos eredményt elért volna, abbanhagyja a gyakorlatot, mert kimerült, sőt ha erőlködését ki akarja pihenni — bármily rövid időt szánjon is rája — rövid idő alatt az eddig oly nagy fáradsággal és lassan gyűjtött erőkészletet teljesen el fogja veszíteni. Ellenben, ha kitart, ha távol minden fáradságtól, *módjával* dolgozik mind végig, a végzett gyakorlatok szokássá, szükségessé, második természetté válnak.

Annak is megvan a maga oka, hogy a testgyakorlatok törvényeinek részletezésébe bocsátkozom. Hiszen testi egészségünk forog kockán s ez már valami. De főleg, mert az egyszerű, de *szabályosan* végzett gyakorlat fontos és kiegészítő része a jellemképzésnek. Nagyon helyesen nevezik az „akarat elemi iskolájának". Végül útmutatásul szolgál a lelkigyakorlatokban, mert tekintettel a tekintendőkre, a lélek ugyanazon törvényeknek hódol, mint a test.

Az összes pszichológusok egyértelműleg megegyeznek a *lelkigyakorlatok* szükségességében. Eltérés köztük csak a gyakorlatok nemének meg-

határozásában van. Csak nem régen még sokan voltak, akik a lelkigyakorlatok lényegét kizárólagosan a naponkénti jámbor olvasmányban látták. Véleményem szerint a valódi lelkigyakorlat sokkal inkább a *folytonos cselekedetben* áll, mint az olvasásban.

Amint a testnek tagjai, úgy a léleknek képességei vannak. Továbbá a lelki képességek, készségek úgy viszonylanak a lélekhez, mint az izmok a testhez: azokat szünet nélkül erősíteni, fejleszteni kell. S amily mértékben izmosodnak, növekednek, oly módon könnyítik meg a lélekben a lélekzés és táplálkozás erkölcsi működését, amelyről már fentebb megemlékeztünk. Világos, hogy az a fiatalember, aki helyes és szilárd lelki készségekkel rendelkezik, felszabadul testének uralma alól és súlyos perceiben is nehézség nélkül fog az egészséges és erkölcsileg nemesítő táplálékokhoz nyúlni.

De hogyan fejleszthetők ezen készségek? Gyakorlattal. Egy nap sem tévesztendők szem elől amaz igen egyszerű, de annál szigorúbban kötelező törvények, főleg *a végtelen kicsinyek törvénye*. Erkölcsi téren a fiatalember nem kalandozhat ide-oda. Napi munkája meg van állapítva; katholikus tanulói kötelessége napról-napra, óráról-órára elő van írva. Vagy megvan benne a természetes hajlandóság a jóerkölcsök elsajátítására s a *mértékletesség erénye*, amelyet

mindennél könnyebben lehet értékesíteni, azaz *erkölcsösíteni.* Vagy pedig a fiatalember már rossz hajlamokkal született s akkor rajta áll, hogy azokat okkal-móddal semlegesítse és jobbakat szerezzen helyettük cserébe.

Tegyük fel például, hogy a fiatalember természeténél fogva a mértékletesség felé hajlik. Ezen feltétel alapján a szükséges hajlamok segítségével egész könnyen tájékozódik a keresztény eszmékben s nehézség nélkül művelheti ki akaratát ilyen irányban. Akarata ezen eszmény hatása alatt a természetes hajlamokat erkölcsileg megnemesíti, erényekké alakítja. Viszont egy másikat vérmérséklete az érzékiség karjaiba hajt, ez a szerzett vagy átöröklött hajlamok áldozata. Mit tegyen? E téren a diákok egy része nagy és keserű orvosságokat ajánl: szerzetesi ruháról, kolostorról beszélnek. Elméletben csak hagyján, de a gyakorlatban ez nem mindig megfelelő. A gyakorlati téren vannak kevésbbé csábító, de azért hatásos orvosságok is, mint: a szenvedélyek átalakítása ugyanazonnemű erénnyé, a helytelen önszeretet átváltoztatása természetes, józan szeretetté. Itt módszeres munkára van szükség. *A végtelen kicsinyek törvénye a folytonosság törvényét hívja segítségül.* Nincs szükség rendkívüli és hősies erőfejlesztésre, amely az elcsüggedéssel egyidőben kimerül, hanem komoly, folytononosan ismétlődő, kitartó igyekezetre. Azonkívül

utána kell néznünk, hogy főleg miből erednek napi botlásaink. Talán az olvasás az oka? Akkor ne olvassunk többet, vagy csak keveset, vagy változtassuk gyakrabban a tárgyat. Talán a színház? Ne menjünk oda, hogy egészségesek legyünk, ne pedig betegek. Talán ez, vagy a másik társaság? Legyen bátorságunk azon változtatni. Vagy talán vérmérsékletünk? Ebben az esetben egy időben kérjünk tanácsot az orvostól és tanárunktól. De jól jegyezzük meg, hogy az erkölcsileg beteg vérmérséklet — éppen úgy mint a fizikai — egy nap alatt erőszakos úton nem gyógyul meg, hanem csak lassan, a végtelen sokszor megismételt cselekedetek által. A fenyegető erkölcsi bukás elkerülésével egy időben szerezzük meg a pozitív eszközöket arra nézve, hogy az elhagyott bűnnek (például a kevélység) megfelelő erényeket (alázatosság) meghódítsuk és fejlesszük. Ha érzékiesek vagyunk, azaz ha az egoizmusnak heves szenvedélye él bennünk, amely az érzékiséget a legmagasabb fokig műveli, ébresszük fel magunkban egy magasabb egoizmusnak, az erényes önszeretetnek nemes képét, fenséges eszméjét. Csoportosítsuk ezen eszme körül a legmagasabb indító okokat, amelyek azt vonzóvá teszik. Az önérdek motívumaitól kezdve, mert összefügg jövőnkkel, menjünk el egészen a legönzetlenebb indító okokig, mint: az erény, az emberi méltóság

szeretete, másokra való tekintet, Isten dicsősége. Ha ilyen nemes és fenkölt gondolatokkal, indító okokkal foglalkozunk, az érzéki szeretet szenvedélye, melynek rabjai vagyunk, lassankint elveszt minden okot és magyarázatot, amelynek alapján eddig hozzáragaszkodtunk. Lassankint átszellemül. Nemhogy önszeretetünk megszűnnék, még jobban fogjuk magunkat szeretni és végül helytelen önszeretetünk valódi szeretetté alakul át. Akaratunk megedződik a heves szenvedélyek véres küzdelmében, melyből erőben megacélosodva, erkölcsi értékében pedig szokássá, készséggé, erénnyé változva kerül ki. De ez folytonosan vértanúság nemde? Igaz, de aki ily módon hal meg, abban a nemesebb élet csirája támad fel. *A folytonosság törvénye* értelmében pedig, amely a lelki készségek fejlődését mondja ki, a cselekedetek ismétlésével az erre szükséges erő kisebbedik. Végre már ott találjuk az örömet, ahol kezdetben csak fáradságba ütköztünk. A nyugalom szülőanyja maga a folytonos cselekvés. Minél többet teszünk ilyen értelemben, annál inkább érezzük annak szükségét, hogy cselekedjünk. Lassan-lassan azt fogjuk tapasztalni, hogy eme szükségnek folytonos kielégítését lelki egészségünk óhajtja: s ez a dúsan hajtó lelki élet, amely virága az ifjúságnak.

III. FEJEZET.

Az erkölcsi készségek és a jellem.

Az előbbiek szerint így határozhatjuk meg a jellemet: a *jellem összessége amaz erkölcsi készségeknek (habitus), melyeket az értelem az akarat tengelye köré csoportosított.* Az olvasó beláthatja már mostantól kezdve ennek a meghatározásnak helyességét, ha egyrészt, mint már megjegyeztük, igaz, hogy a jellemes embert megismerteti erkölcsi viselkedésének egységessége és szilárdsága és ha másrészt, amint látni fogjuk, tagadhatatlan, hogy az erkölcsi készségek jól értelmezve legjobb biztosítékát képezik e viselkedés egységességének és szilárdságának. Valóban a készség nyugvó állapotban ugyanaz, mint átmeneti helyzetben a cselekedetek, melyek megszerzéséhez hozzájárultak. Csak azt kell tudnunk, az erkölcsi készségek melyik csoportja segítené elő a jellemképzést és mely föltételek alatt kell az ifjúnak saját felelősségére ezen csoportozat élére állania.

I. §.

A priori számosak amaz erkölcsi készségek, melyek elősegíthetik a jellemképzést. Ennek bizonyságául nyissuk fel a legelső erkölcstani kézikönyvet és vessünk csak egy szempillantást az erények osztályozásáról szóló fejezetre. Mert bölcseleti nyelven erény és erkölcsi készség egy és ugyanaz. Innen felmerül az égető és egyúttal zavaró kérdés: szabadon választhatom-e azt, amelyik közülük jobban megfelelne részleges szükségleteimnek, lelki állapotomnak, személyes hajlamaimnak, avagy ellenkezőleg lelkiismeretbeli kötelességem valamennyit megszerezni? *Elméletileg* senkinek sincs megengedve az erkölcsi készségek között választani és *gyakorlatilag* senki sem dicsekedhetik azzal, hogy megszerezte valamennyit.

Könnyű megérteni, hogy erkölcsi téren nem választhatunk. A jellemes ember valóban állapotánál fogva kötelességtudó ember. Célja teljesen megvalósítani az élet eszményképét, mely szabad cselekvésére irányítólag hat. Az emberi kötelesség, mint olyan, nem zár ki semmiféle erényt hatásköréből. Sőt inkább ama középpont, melyben az összes erények összpontosulnak, a tűzhely, hol lángra gyúlnak, a nap, melynek sugarait alkotják. Ha határozott szándékkal, csak személyes előnyeinket véve tekintetbe, ezt

vagy azt a sugarat akarjuk eloltani, ez annyit tenne, mint a naphoz érni, annyit mint a tűzhelyet megbolygatni. Senkinek nincs ehhez joga. Azonkívül ott van a tapasztalat, mely hasonló vállalkozás hiúságáról tanuskodik. A fiatalember például, ki erős akar lenni, anélkül, hogy mérsékletes törekednék lenni, nem lesz sem ez, sem az, mert a gyakorlati kötelesség szempontjából nem lehetünk egyik a másik nélkül. Erőssége mindenesetre az erősség erényének csak látszata lesz. Mert az esetben, ahol ezen erény gyakorlása ellentétbe kerülne a mérsékletesség követelményeivel, a szándékos mérsékletesség ténye gyöngeségre kárhoztatná e kényes ponton.

Elméletileg nem választhatunk egy bizonyos erényosztályt a másiknak kizárásával. Emellett azonban hangsúlyozom, hogy a gyakorlatban mégsem lehetséges valamennyit gyakorolni. Egy koldus nincs oly helyzetben, hogy adományozhasson, házas ember nem lehet szűz, a tehetségtelennek le kell mondania a tanulásról. Ebből le kell vonnunk a következményt, hogy egyes esetekben bizonyos egyént illetőleg vannak olyan erények vagy erkölcsi készségek, amelyeknek megszerzése a gyakorlatban feltétlenül nem szükséges a jellemképzésre. Mindegyikünk számára csak az szükséges, hogy alkalomadtán készek legyünk valamennyit gyakorolni.

Van-e azonban olyan erénycsoport, amelynek

megszerzése bármely esetben szükséges ahhoz, hogy az ifjú jellemes emberré legyen? Ezen nem is kételkedhetünk, ha egyrészt igaz, hogy mindegyikünknek vannak kötelességei önmagával, felebarátaival és Istennel szemben és másrészt, hogy e kötelességek teljes és kitartó végzése velejár a megfelelő erények rendes gyakorlásával.

Az eszes ember első kötelessége az észszerű cselekvés. Ne gondoljuk, hogy ez magától megy. Hogy értelmünk használatának kezdetével szükségszerűen össze van kötve. És főleg, hogy csak könyvből tanult életszabályokra támaszkodik. Lelkiismeretünk műhelyében az értelemnek egy lanyha akaratra és heves szenvedélyekre való visszahatása nem követi teljesen a kémiai visszahatások törvényét. Nem képletek alapján létesülnek. Erkölcsileg hat az ember magára elmélkedő megfontolás és állandó energia által számot adva magának az összes körülményekről, személyekről, időről, környezetről, nevelésről, amelyek megadják minden szabad cselekvésünknek erkölcsi jellegét. Már ez, mint a többi is, a szokás dolga. Akárminek nevezzük is az értelmi cselekvés készségét, akár az *okosság* neve mellett maradjunk, melyre a bölcselet főpapjai keresztelték, tény, hogy csak úgy szerezzük meg és fejlesztjük majd ki, ha előzőleg már alávetjük magunkat ama törvénynek, mely minden készség megszerzését és kifejlesztését szabályozza.

Az egyiket *a végtelen kicsinyek törvényének* neveztem, a másikat *a folytonosság törvényének.* A jellemes ember mindenekelőtt eszes ember. Az okosságot, mint világító tornyot használja: mozgó és változékony fényével az erkölcsösség láthatárát megvilágítja, hogy ne vesse magát vakon hajlamainak tömkelegébe. Ezen erény fénye mellett megszerzi a többieket is, különösen azokat, melyek természetüknél fogva vak érzéki ingereink szabályozására szolgálnak az emberi eszmény örök követelményeinek megfelelően. Kitalálhatjuk, hogy az erősségről és a *mérsékletességről* akarok szólni. Ezen erények is a végtelenig és rendszeresen ismételt cselekvések által szerezhetők meg és fejleszthetők ki. Céljuk legkevésbbé sem, mint sokan vélik, érzékiségünk elfojtása. Ellenkezőleg, rendeltetésük belsőleg mélyíteni ösztöneinket megszellemesítésük által, tudniillik amennyiben értelmességi kötelezettségünk fejlesztésének szolgálatába rendelik. Valóban nem vagyunk tiszta szellemek, annál kevésbbé állatok. Életünknek tehát bizonyos erkölcsi egyensúlyban kell lennie, mely amellett, hogy fentartja az ész általános jogait, számot vet egyúttal testünk viszonylagos követelményeivel is.

Ez az erkölcsi egyensúly a húshoz és a szellemhez való állandó viszonyában sajátos műve a mérsékletesség és az erősség erényének. A mérsékletesség megóvja az egyszerű érzékeny-

séget, hogy érzékiességgé ne fajuljon. Az erősség feladata az érzéki rend első megnyilvánulásain uralkodni, amelyek önkénytelenül is kizökkentenek hevességükkel és váratlanul megfosztanak önuralmunktól. Ebből következik, hogy az ifjúnak, ha jellem akar lenni, meg kell szereznie ez erényeket.

De ha szükségesek is ezen erények a jellemképzésre, mégsem elégségesek. Valóban a tisztességes embernek nemcsak *személyes* kötelességeket kell teljesítenie, hanem vannak *társadalmi* kötelezettségei is, különösen korunkban, amidőn a „társadalmi erkölcstan" az „egyéni erkölcstant" magába igyekszik szívni. Társadalmi kötelességek már társadalmi erényeket kívánnak. Sok szót alkottunk napjainkban, hogy jellemezhessük ezen erényeket, mint társadalmi igazságot, összetartást, altruizmust, humanizmust. Tettünk-e azonban eleget, hogy a nekik megfelelő valósághoz alkalmazkodhassunk? Nem hiszem. Erkölcsi téren különösen sok katholikus manapság is azon hagyományos balítélet áldozata, melynek alapján ez az élet mindenekelőtt lelkiismeretünk belső ügye, melyet Istennel kell rendeznünk. Távol a világ befolyásától és minden tisztátalan érintkezéstől. Igy látjuk őket a tömegből visszavonulni, amint nyugodtan és közepes tisztességgel élik kicsiny életüket. Nem érdeklődnek a társadalmi fejlődés iránt, mely meg-

félemlítette őket és nem törődnek a művelődéssel, melyet ócsároltak. Csak annyiban igazságosak a többiekkel szemben, hogy ne kerüljenek az igazságosság pőrölye alá. Kelletlenül jótékonyak és alamizsnaosztogatással megszabadulnak a gondtól, hogy önmagukat adják egészen, testüket és lelküket felebarátjuknak. Ne kövessük ezeket az embereket, akiket az élet félelme elrontott és akik nem érdemlik meg, hogy éljenek. Az élet nem szerezhető meg rázkódtatások nélkül és nem fejleszthető ki erőfeszítések nélkül. Azonkívül nem élünk személyes véleményünkkel a holt multhoz fűzve; hanem élünk, amennyiben kétszeresen is számot vetünk a mult tanulságaival, hogy jobban tudjunk a jelenhez alkalmazkodni. Napjainkban az emberiség jobban áhítozik az igazságosság után, a földkerekség minden pontján törekszenek az emberek a kölcsönös egyesülésre, hogy egymást segítsék, hogy kéz a kézben közelebb jussanak azon eszményképhez, amely az emberi ideálhoz vezet: azért ne maradjunk el az ilyen mozgalomtól; ellenkezőleg, menjünk előre meggyőződésünk egész erejével és húsz évünk minden tüzével. Ne gondoljuk azonban, hogy elegendő szép szónoklat vagy lármás összejövetel. Mindenekelőtt akaratunkat kell edzenünk, megszerezve az igazságosság és összetartás szilárd készségeit. Ezen készségeket csakis mindennapi

cselekvések által szerezhetjük meg és fejleszthetjük ki: az akart és szeretett eszménynek önzésünkre való állandó visszahatásai által, hősies és állandó feláldozásával a „gyűlöletes én"-nek, amely mindig vágyaink és a valóság közé áll. Ime egy csoportja az erkölcsi készségeknek, amelyeket szükségszerűen meg kell szereznie az ifjúnak, ha *jellemes* emberré akar lenni. Szántszándékkal nem szóltam a keresztény erényekről. Tervem azonban idővel még erre visszatérni és egy kötetet szentelni a *keresztény jellemnevelés* kényes kérdésének. Célom ezúttal egyszerűen a fiatalság figyelmét felhívni arra a szűk viszonyra, mely a jellem és az erkölcsi készségek, másszóval erények között fennáll. A jellemes ember elsősorban erényes ember, akiben az eszmény, a kötelesség megvalósulása szükségleti állapottá, második természetévé vált, akár általános kötelességeit, akár állásbeli kötelességeit tekintsük. A jellemet megismerjük magatartásának *egységéről* és *szilárdságáról* kötelességével szemben. Az imént leírt erkölcsi készségek nélkül ezen egység és szilárdság minden pillanatban veszélynek lenne kitéve. Nem kétséges tehát, hogy ez az erénycsoport mint csoport lényegesen járul hozzá a jellemképzéshez.

II. §.

Az erkölcsi eszmény *egy*, az kétségbevonhatatlan. Megvalósulása ellenmondás nélkül sok árnyalat és fokozat felvevésére alkalmas, tekintetbe véve a vérmérséklet, környezet, idő és nevelés különbségeit. De lényegében mindenki számára ugyanaz: a *felosztható tlan egész* egy faja, melyből határozott szándékkal semmit sem tudunk lenyesni, anélkül, hogy el nem pusztítanók vagy el nem rontanók. Honnan van tehát, hogy annyi ember és keresztény, vágyakozva ezen eszmény teljes átélésére, nem ér célt s az *egységes* élet helyett, melynek minden tettét a kötelesség bélyege jelölné meg, siralmas állapotát nyújtja egy eltékozolt és egyensúlyából kiforgatott életnek? Hogyan, hogy irányt vesztettek és a szkepticizmus vagy az erkölcstelenség áramlatában fuldokolnak? Ezen erkölcsi zavar okát nem nehéz kitalálni: abban a lehetetlen feltevésben gyökeredzik, hogy elégséges az eszménykép ismerete s azonnal meg is valósul az eszménykép, továbbá, hogy csak parányi kis jóakaratot tanusítsunk iránta: azonnal erős akaratra fogunk szert tenni. Ellenkezőleg, kimutattam, hogy egy eszménykép, bármily magas legyen is, vagy talán éppen felsőbbségénél fogva, önmagában erőtlen gyenge akaratunk és hajlamaink durvaságával szemben. Hogy életelvvé váljon, nemcsak *ismertnek* kell

lennie, hanem *akartnak*, nemcsak *világító-fogalomnak* (idée-lumière), hanem *erő-fogalomnak* (idée force). Már pedig, végső elemzésben mi tehát az erős eszme, ha csak nem maga az erény, az erkölcsi készség megszerezve az akart és szeretett eszmény befolyása alatt? Erény alatt tényleg világosságot és erősséget értünk: világosságot, mivel az erényt csak eszünkkel szerezhetjük meg; erősséget, mert összpontosítása a szabad cselekvésnek, erőkészlet, amelyet különböző tehetségeinkben végtelen sokszor és rendszeresen megismételt cselekedeteink fölhalmoznak. Ha tehát egy ember birtokába jutott valamennyi erkölcsi készségnek, melyeket az eszmény megvalósulása tőle követel, erkölcsi élete erősen visszasugározza ezen eszménykép egységét. Ő maga alkotja az eszményt konkrét állapotban. Ez az átélt eszménykép élő eszményt alakít ki belőle: egyensúlyban lévő lényt, azaz jellemet.

Sőt azonfelül ez az életegység, erkölcsi egyensúly, amely ismertető jele a nagy jellemnek, a szerzett erény által, helyesebben az erényes készségnél fogva szilárd egység, nyugvó egyensúly. Van-e valóban valami szilárdabb a természetes törekvésnél? Már pedig a készség felér ilynemű törekvéssel, mintegy második természet. A cselekvést szükségletünkké teszi és tettre ösztönöz azon eszményi tevékenység értelmében, amelyből származott; ha megszokás révén vagyunk

erényesek, azokká leszünk a szükséglet folytán. Innen van erkölcsi viselkedésünk állandósága.

Nem kétséges tehát, hogy a jellemet, amelynek ismertető jegyei az egység és a szilárdság, egész szabatosan a következőképpen határozhatjuk meg: *összessége amaz erkölcsi készségeknek, amelyeket az értelem az akarat tengelye köré csoportosított.*

IV. FEJEZET.

Az értelmi készségek és a jellem.

Az előbbi fejezet feleletet adott arra a kérdésre: akarunk-e jellemes emberek lenni? Ha igen, ne elégedjünk meg azzal, hogy néhány erkölcsi tettet az emberi eszményhez vezető úton elhintsünk, mert az elmaradás veszélyének tennők ki magunkat. Ellenben gyarapítsuk e tetteket a végtelenig, még pedig rendszeresen. Ekként szerzünk majd szilárd erkölcsi készségeket, melyek a szeretett eszmény birtokába juttatnak és annak egységéből és szilárdságából viselkedésünknek is kölcsönöznek.

Még jobban akarom meghatározni a kérdést s mivel a könyv *tanult embereknek* szól, a következőképpen fogalmazom: tudják-e melyik a legbiztosabb természetes eszköz arra, hogy egykor emberekké és jellemes keresztényekké legyenek? Ne keressék nagyon távol. Legyenek komoly tanulók, kötelességtudó emberek, akik a tudomány és a munka erejével előre vezetik értelmük és akaratuk nevelését.

I. §.

Valóban a sokat vitatott kérdés, amelyet tárgyalok: a *tudomány* és az *erkölcstan* viszonyáról szól. E tárgyat illetőleg két előítéletet találunk, melyeknek egyike éppen olyan elvetendő, mint a másik. Az első visszavezethető erre az egyszerű tételre: gyarapítsuk a tudományt és egyúttal fejleszteni fogjuk az erényt is; tegyük kötelezővé az általános oktatást, ez az egyedüli módszer, amellyel tudósokat és embereket képezhetünk. A másik előítélet éppen olyan naív, bár terjedelmesebb a fogalmazása. Ennek hívei, ha nem mondják is: nyomjuk el a tudományt és azonnal látni fogjuk az erény felvirulását, de azon elvből indulva ki, — ha csakugyan elvnek mondhatjuk — hogy a tudomány felfú: scientia inflat, inkább a tudatlanságot ajánlják az emberiségnek. Meggyőződésünk szerint az a legnagyobb erény, mely az embert *kicsinnyé* teszi.

Ismétlem, hogy ez két sajnálatos balítélet, amely nem állja ki a próbát. Jellemes emberek képzésére, a szó nemes értelmében, nem elégséges az embereknek előírni vagy tőlük megvonni az iskolai képzettséget. Ennek bizonyságául találjuk „a kötelesség vértanuit“ a társadalmi lépcső majdnem valamennyi fokán mind a tudatlanok, mind pedig a képzettek között. Sokkal észszerűbb volna — tehát emberiesebb is

— felderíteni, mily mértékben és mily feltételek alatt járulhat hozzá az értelem kiképzése az akaratneveléshez. Én legalább azt tartom, hogy hozzájárulhat nagy mértékben és pedig egyszerű feltételek mellett.

Kétségkívül megesik, hogy a tudomány felfú, de ez nem szükségszerű tulajdonsága neki. Ami azt illeti, a tudatlanság — értem ehelyt a tettetett tudatlanságot — sehogysem hátrál meg a tudomány előtt, ha ugyan sokban felül nem múlja. A tapasztalat mutatja, hogy rendszerint az igazi tudósok szerények és a teljesen tudatlanok dölyfösek. Helyesen szólva a tudomány csak azokat fuvalkodtatja fel, akiknek értelmét nem hatotta át teljesen, amivel többé-kevésbbé jelentékeny helyet enged a hiúságnak. Isten sem nem hiú, sem nem gőgös, mert Ő a tudomány teljessége. Másrészt ugyanazon forrásokból merítjük az alázatosságot és a tudományt. Mindkettő az igazság leánya. S ilyen feltételek alatt miért nem férnének meg egymással? Ellenben a tudatlanság a hazugság leánya. Ilyen címen csak az álarcos alázatosságot veheti föl. Nézzük őket közelebbről és látni fogjuk, hogy $^{9}/_{10}$ valószínűséggel a tudatlanok szerénysége abban áll, hogy megalázzák a tudósokat. Könnyű szerénynek lenni, ha nincs okunk a büszkeségre. Végre kérdés, hogy szerénységük nem elfojtott gőg-e, amit közönségesen bosszúságnak nevezünk.

Ne hallgassunk tehát azokra, akik ilyen álokoskodással tanulmányainktól el akarnak téríteni. Egy vallásnak, mint a katholikusnak, amely teljesen az igazság alapjára támaszkodik, nincs mit tartania megnyilvánulásaitól, bárhonnan jöjjenek is azok. Ugyanaz a szent Pál, aki szeretetreméltóan először figyelmeztetett bennünket, hogy a tudomány felfú, kért bennünket, hogy legyen az igazságra támaszkodó értelmes hitünk: rationabile obsequium.

Mindazonáltal ez mégsem lehet ok arra, hogy a végletekbe menjünk és bizonyos erkölcsi utópistákkal azt hangoztassuk, hogy akaratunk rugékonyságának felkeltésére elégséges, ha megvilágítjuk értelmünket; s ha borostyánkoszorúsok, licenciások és doktorok vagyunk, valami varázslat révén egyúttal jellemes emberek is leszünk. Sajnos, a tapasztalat nagyon is az ellenkezőjéről tesz tanuságot. A nevelés oklevelét nem adják oly könnyen, mint a tanulmányét. Erre több mint tíz évi önművelésre és évenkint több mint egy lelkiismeretvizsgálatra van szükségünk.

Most az lenne a felmerülő kérdés: milyen mértékben és milyen feltételek alatt hivatottak az értelmi készségek, másszóval a tudomány az erkölcsi személyiség vagyis az ember teljes kifejlődéséhez hozzájárulni.

Először is világos, hogy magasabb szárnyalású

gondolatokkal való elfoglaltság kiszakít alantjáró behatásoktól. Az igazság kutatására szentelt időt már nem használhatjuk fel állati szenvedélyek kielégítésére. Ez ugyanannyi előnyt jelent az ellenség fölött. Ha nem tiszta szellem is az ember, mindenekelőtt mégis csak szellem. Éppen azáltal különbözik testével együtt az állatoktól, hogy hajlítható az ész követelményeinek megfelelően, mint ahogy az agyag gyúrható a fazekas kezében. Már csak ilyen szempontból is a tudomány hathatós eszköze az erkölcsi tisztulásnak. Lehetővé teszi érzékiségünk megfékezését, mert megvonja tőle kielégülésének idejét és alkalmát. Egész bizonyosan szabad a tudományt magáért a tudományért művelni, ellenben semmi sem akadályoz, hogy fel ne használjuk szenvedélyeink „erkölcsösítésére", annyival is inkább, mert a megnemesített szenvedélyek visszahatásképpen megkönnyítik a magasabb értelmi képzettséget. Testünk szándékos szolgasága lelki szabadságunk váltságdíja.

Mindazonáltal a tudomány erkölcsi hatásai még nem merülnek ki ezzel. A tudomány nemcsak kitünő személyes tisztulási eszköz, hanem arra is szolgál, hogy bennünk a társadalmi erényeket ápolja. Gondolatom megfelelő megvilágítására elégségesnek tartom kijelenteni, hogy egy katholikus tanulónak nemcsak személyes szükségletből kell tanulnia, hanem társadalmi

kötelezettségeiből kifolyólag is, nem kell a tudományt magáért a tudományért művelnie, hanem embertársaiért is. A jövő, melyre előkészül, az igazságosság és szeretet kötelességévé teszik, hogy legyen jó tanuló.

Elsősorban az igazságosság teszi kötelességévé. Amikor ezt kijelentem, leginkább a jogi, természettudományi és orvostani hallgatókat tartom szem előtt, mindazokat tudniillik, akik szabad életpályát választottak, akiknek egykor kényes hivatásbeli kötelességeket kell teljesíteniök. Gondoltak-e valaha az elvállalt felelősségre, midőn ahelyett, hogy tanulásra fordítanák egész idejüket és minden erejüket, a legnagyobb részét eltékozolják semmitevéssel. Gondoltak-e arra, hogy felebarátjaik majd egykor testileg és erkölcsileg betegen kopognak ajtajukon, sorsuk intézőivé választják őket és akkor ők csak olyan tanácsokat vagy gondozást nyújthatnak nekik, amilyen még megmaradt az egyetem padjain meg dolgozószobájukban nagy fáradsággal összegyűjtött értelmi tőkéjükből? Meggondolták-e azt, hogy egykor mások szenvedései talán azért gyarapodnak, mert ők haszontalan élvezeteket kerestek azon órákban, napokban, sőt hónapokban, amelyeket tanulásra kellett volna szentelniök? Sok tanuló, még a legkomolyabbja sem fontolja meg ezt eléggé. Örömmel hitetik el magukkal, hogy oklevelük mindenre jó lesz. Pedig tudhatnák, hogy

beteget nem gyógyíthatunk címeink elsorolásával vagy doktori oklevelünk mutogatásával, hanem csak úgy, ha hivatásbeli kötelességeink magaslatán állunk és eme kötelességeink magaslatán pedig csak akkor állunk, ha lelkiismeretesen, évek során készültünk elő jó teljesítésükre. Mindenki számára van, újból hangoztatom, egy szorosan az igazságra támaszkodó kötelesség. Ez a kötelesség hasonló a családapáéhoz, akinek meg kell munkálnia szántóföldjét és idejében bevetnie, ha meg akarja szerezni gyermekeinek a darab kenyeret, melyet joggal elvárhatnak tőle. Mit mondanánk az olyan családapáról, aki egész télen át ölbetett kézzel ülne, csak két hónappal az aratás előtt fogná meg az ekeszarvát. Azután meg bánkódnék, hogy semmit sem vagy alig valamit aratott? Talán a megbüntetett tétlenség könnyei felmentenék hanyagságától és bánata, bármily őszinte legyen is, megszabadítaná feleségét és gyermekeit az éhségtől és nyomortól? Ugyanaz lesz az arányok szemmeltartásával azok sorsa, akik a tanulás helyett az élvezeteket keresik. Sem *emberi hivatásuk*, sem *állásuk* magaslatán nem állanak az ilyenek. Ellenben a lelkiismeretes tanulmány fegyelmezi az észt s egyúttal erősíti az akaratot is. A rendesen dolgozó tanuló két erényt szerez és ápol egyszerre: egy értelmit, amellyel a majdan szükséges tudományi készletét elraktározza és egy erkölcsit, mely

lehetővé teszi, hogy megfelelhessen állásbeli kötelességeinek. Ez a megfontolás nagyon szépen mutatja, hogy a tudománynak nagy hatása van egész erkölcsi életünkre. A tudomány méltányos kötelesség mindazok számára, akik nélküle nem tudnának társadalmi kötelességeiknek eleget tenni. Hozzáteszem még, hogy egyúttal szeretetbeli kötelesség is s a legbiztosabb eszköz eme nagy társadalmi erény kifejlesztésére. A legtöbb katholikus tanuló, kivel alkalmam volt találkozni, nagyon érdeklődött a társadalmi kérdések iránt s ezért büszke is lehetek reájuk. A mai lelkek fölött átvonuló egység fuvallata átlebbent az övéjükön is és megingatta őket. Szeretik felebarátjaikat és szolgálatukra vannak. Mint katholikusok mindenekelőtt azon gondolkodnak, miképpen tudnák eltévedt testvéreiket a tévelyből és skepticizmusból kiragadni, lelküket az igazság napjának feltárni. Ismerek köztük apostoli lelkületű embereket, akik szívvel-lélekkel a szegények vígasztalásán fáradoznak. Semmi sem könnyebb elméletben, de hogyan fognak a megvalósításhoz? Rajtuk múlik, csak tudós emberek legyenek emberbaráti szeretetből, igyanak a Hit és a tudomány kétszeresen termékeny forrásából, de minden lázas elhamarkodás nélkül, mert értelmi egészségük függ ettől.

Meglett férfikorukban ragyogtassák a világ szeme, különösen a nép szeme előtt, helyeseb-

ben a tudatlanok, szenvedők és eltévelyedettek előtt a hit és tudomány összhangját, amely meg fogja azokat nyerni. Mint élő hitmotívumok álljanak a világ előtt. A nép ha látni fogja, hogy a tudósok, kiknek szavát a választottak áhítattal hallgatják, olyan emberek, akik az ő gyermekkorának Istene előtt leborulnak, az ő templomaiba járnak, vele együtt térdepelnek, akkor majd meghajtja a fejét. Lassan, nagyon lassan magához térve újból zengeni fogja a „régi éneket". Könnyel telt szemét az újra megnyílt égre emeli s amit régen árnyképnek hitt, most igazi valósággá lesz előtte. Szent érzelmektől áthatott szíve újra a reménytől fog dobogni. Az élet terhét kevésbbé súlyosnak fogja érezni, sorsa is enyhébbnek fog látszani. És a nép mindezt Isten után a fiataloknak köszönheti majd, legalább is azoknak, kik hívek maradtak katholikus tanulói kötelességeikhez, kiknek a tömeg sem áll ellen, mert valóságos apostolokká, a *tett* és *példa* apostolaivá lettek.

Láttuk, hogy a tudomány elsősorban erkölcsnemesítő tényező. Megfékezhetjük vele a test heves szenvedélyeit és fokozhatjuk általa igazságunkat és szeretetünket. De e célból a következő alapfeltételre van szükségünk: *tudjunk tanulni.* A tanulás módja, miként maga a tudomány, hozzájárul a szellem neveléséhez és egyúttal kedvez az akaratnevelésnek is.

II. §.

A legtöbb tanuló hamis nézeteket táplál ezen a téren. Sokan nem tudnak dolgozni. Tanulnak, ahogy szeszélyük hozza magával és ahogy jólesik, mintha szórakoznának. Vizsgájukra úgy készülnek, mint egy általános gyónásra, a lehető legkésőbben. Akkor azután lapozgatnak könyveikben, lázasan, mint a bűnbánó, kit furdal lelkiismerete. És a vizsgán megesik ugyanaz, ami a gyóntató székben szokott történni, a pillanat hatása megbénítja az emlékező tehetséget, felcsigázza az idegeket. Nagy kínokat okoz nekik még a legegyszerűbb kérdésekre is felelni, vagyis kis adagokban visszaadni, amit egyszerre és nagy tömegben bevágtak. Ez a „gyors“ előkészület nagyon káros következményekkel járhat, nem engedi meg az előadott tanulmányok teljes és szabályos áthasonulását.

A jó vizsga sikerének legjobb módszere a lassú előkészület hosszabb időtartamon át. Anélkül, hogy sokat aggódnánk a vizsga miatt, dolgozzunk nap-nap után. Az értelmi élet, miként az erkölcsi, a készség ügye, fejlődésében alá van vetve a *végtelen kicsinyek és állandóság törvényének.* Állítom, hogy egy közepes tehetségű tanuló, aki komolyan dolgozik az év minden napján, legyen az csak három óra naponkint, nem fogja szükségét érezni, hogy agyát már három hónappal

a vizsga előtt megbénítsa. Ideje volna anyagának megemésztésére és ha az utolsó napokban erősebben kellene is hozzálátnia, ez a megerőltetés csak felserkentené, de ki nem meritené. Mert igazi élvezet tanulmányaink folyamán újból megjárni anélkül, hogy elfáradnánk, azt az útat, amelyre az első alkalommal 8—10 hónapot kellett szentelnünk.

Ez különben erkölcsi szempontból is nagy jótétemény. A *tanulás* erénye, melyhez ilyen munka elvezet, megszerezhető éppen úgy, mint a többi erény. Megköveteli azonban akaratunk állandó közreműködését. Mert a tanulás erényét is, akárcsak akaratunkat, saját cselekvései táplálják és erősítik.

Miért nem dolgozik egy tanuló rendszeresen, rendes órában s megállapított időben? Azért, mert fáradságába kerül kényelemszeretetét legyőzni, szeszélyei, kedvtelései és állhatatlansága ellen küzdeni és munkába fogni azt, amit ő nagy büszkén „szabadságá"-nak vall. Ahelyett, hogy dolgoznék, amikor kell, dolgozik, amikor kedve tartja. Ez pedig csak akkor történik, ha már megunt egy csomó dolgot amely nem kíván megerőltetést. A vizsga sem azért készteti a tanulásra, mintha csábító volna, hanem azért, mert számolnia kell a bukás és siker következményeivel. Mi lesz ilyen tanulási felfogás mellett az értelmi életen kívül még az erkölcsiből? Semmi.

Azonban, ha egy tanuló nap-nap után dolgozik, idő multán maga is csodálkozni fog sikerén. Az ember és a tudós egyidőben fejlődik benne. Először csak keveset dolgozzék, hogy el ne kedvetlenedjék, de rendes időben tanuljon, hogy bizonyos hajlékonyságot véssen akaratába. Ez utóbbi téren legyen hajthatatlan, semmiféle ürügy alatt se változtassa óráit. Ha például már megszokta, hogy minden reggel egy negyedórát dolgozzék — és ez a készség megszerezhető nagyon könnyen — lassankint megszokja azt is, hogy félóráig tanuljon és így tovább mindaddig, amíg készségesen meg nem tud felelni annak a munkának, amelyet joggal elvárhatunk egy húsz éves és egészségtől duzzadó fiatal embertől, aki komolyan törekszik valamivé lenni.

Ilyen szerény keretekben ez a tanulmányi rendszer a közepes tanulóknak szól, de ha akaratnevelésről beszélünk, ez az egyedül igazi valamennyi tanuló számára.

Ugyanazt kell mondanom a pihenésről, melyet minden munka megkövetel. A pihenés művészete nagy művészet. Bizonyos tekintetben a munka negatív másának tarthatjuk. Mindazáltal ne zavarjuk össze a nyugalmat, melyről szólok, a hanyagsággal vagy tétlenséggel. A lusta, tétlen ember kerüli a munkát. Ellenben a komoly tanuló azért pihen, hogy többet tanulhasson. Az igazi pihenést a tanuláshoz hasonlóan rendez-

nünk kell, nem mondom matematikailag, hanem az akarat befolyása alatt. A pihenés legjobb módja gyakran a munkaváltoztatás. Mégis másnemű pihenésnek is van jogosultsága. Jó a szórakozás, játék, az utazás, egy-két vidámabb perc jóbarátaink körében, a szórakoztató művészetek ápolása vagy legalább is az iránt való érdeklődés: minden, minden, ami megőrzi a szellem élénkségét, a képzelőtehetség frisseségét és nem fojtja el sem az érzékeket, sem az akaratot.

Sőt az ilyenfajta nem szeszélyünktől függő, hanem akaratunk-választotta pihenés maga is *cselekvés* s éppen olyan termékeny erkölcsi következményeiben, mint a munka, mely mindent összevéve nyugalom.

Sokat kellene időznünk ennél a tárgynál, de a fiatalságra bízom, hogy róla hosszabban elmélkedjék. Ha ettől kezdve tanulók akarnak lenni a szó szoros értelmében és olyan módon, amint azt láttuk, felelek jövőjükért. Anélkül, hogy számításba venném, mily segítségükre leend, egyelőre értelmi munkájuk öröme és jó lelkiismeretük békéje, nyugodtan merem állítani, hogy egykor az Egyház és a haza nagy megelégedésére kötelességtudó emberekké és jellemes keresztényekké lesznek.

V. FEJEZET.

A természetfölötti készségek és a jellem.

Feladatomat nagyjában már megoldottam. De szólnom kell még a *keresztény jellemről* és kifejlesztésének természetfölötti eszközeiről is. Hanem ilyen kérdést kimerítően nem lehet egy-két oldalon tárgyalni. Ezért alapos tárgyalását későbbre halasztom. A jelen alkalomra megelégszem azzal, hogy röviden összefoglaljam eddigi fejtegetéseink eredményét és nagy körvonalaiban megvázoljam legközelebbi elmélkedéseink tervét.

I. §.

Vegyük először is szemügyre, hogyan áll előttünk a megoldandó kérdés. Értelmünk az ész és hit kettős világa mellett egy megvalósítandó eszményképet állít elénk: a tisztességes és becsületes ember eszményképét. Ezen a címen megjelöli a célt és megtanít az erre vezető eszközökre, de szerepe ezzel véget ér. Értelmünk a

tengerparton világító torony. Fénye nagyon hasznos utunkban, de horgonyunkat nem ő bocsátja le.

Hogy kikössünk, nem elég látni: erőseknek is kell lennünk. Mindenesetre nem érezzük hiányát különböző erőinknek, csak nincsenek fegyelmezve. Ki lesz a fegyelmezőjük? Az akarat, melyet az eszménykép megvilágít. Ez annyit jelent, hogy az eszményképnek erkölcsi viselkedésünkre való hathatós befolyása céljából nemcsak meglátottnak kell lennie, hanem *akart*-nak, hogy egy lényegesen világító-fogalomnak (idée-lumière) gyakorlatilag erő-fogalommá (idée-force) kell válnia.

Az akart, szeretett eszménykép magához vonja mindazon szenvedélyi és érzelmi erőinket, amelyekből táplálkozik. Amit ösztönszerű és vak erő gyanánt vesz át tőlünk, azt visszaadja nekünk erkölcsi és tisztult erő képében. Idővel és ismételt akarással készségek alakulnak ki, *amelyeknek értelmi csoportosítása az akarat tengelye köré alkotja az erkölcsi jellemet.*

II. §.

Hányszor hangoztattam már, hogy mielőtt keresztények akarunk lenni, legyünk tisztességes emberek. Befejezésül nem vonok vissza semmit sem, sőt hozzáteszem, ha jellemes emberek akarunk lenni, elsősorban természetes erényekre

van szükségünk, mert ezek teszik a tisztességes embert, azután a természetfölötti erényekre, amennyiben ezek az ideális embert (surhomme) alkotják. Össze kell vegyítenünk cselekvéseinkben az emberi vonást az istenivel. Mert a természetfölötti erények csakugyan isteni erények, még pedig eredetükben, fejlődésükben és hatásukban. Egyedül Isten adja őket a kegyelem adományával, egyedül Ő gyarapítja őket érdemeinknek megfelelően, amelyek végül Isten fiaivá tesznek. Mindazáltal bármily fönségesek legyenek is a természetfölötti erények, gyakorlatuk feltételezi a megfelelő természetes erények birtokát. Képzeljünk két egymás fölé rakott bazilikát olyanformán, hogy az egyiknek boltozata alapul szolgál a másiknak; kétségkívül, amíg az egyiknek alapja a földben van, a másiknak tornya belevész az égbe. Hasonlóképpen az is igaz, hogy a második bazilikának minden szépsége az elsőnek szilárdságától függ. Döntsük össze emezt és lerontottuk a másikat is. Ugyanilyen a viszony a természetfölötti erények és a természetes erények között. Azok tagadhatatlanul csodálatos erejű isteni erények, de hogy minden hatásukat érvényesíthessék, a természetes erények pilléreire kell támaszkodniok. Mindig visszatérek kezdő tételemhez: Jellemes emberek akarunk lenni? Legyünk elsősorban becsületes emberek.

TARTALOMJEGYZÉK.

Kiss János dr. pápai prelátus, egyetemi rektor előszava ... I.

ELSŐ RÉSZ.

AZ ESZMÉNYKÉP ÉS A JELLEM.

I. fejezet: Az akarat ... 3
II. fejezet: Az akarat viszonylagos gyöngesége a jellemnevelésben ... 9
III. fejezet: Az akarat állítólagos mindenhatósága ... 15
IV. fejezet: A modern élet és a jellemnevelés ... 22
V. fejezet: Az önismeret ... 28
VI. fejezet: Az eszménykép ismerete ... 37
VII. fejezet: Az eszménykép viszonylagos erőtlensége ... 46
VIII. fejezet: Az eszménykép valódi szerepe ... 53

MÁSODIK RÉSZ.

A SZENVEDÉLYEK ÉS A JELLEM.

I. fejezet: A szenvedélyek ... 65
II. fejezet: A szenvedélyek és a keresztény eszménykép ... 75

III. fejezet: A szenvedélyek és az akarat 84
IV. fejezet: Az akarat magatartása az indulatokkal szemben 95
V. fejezet: Az értelem szerepe a szenvedélyekkel és az érzelmekkel szemben 105
VI. fejezet: A kegyelem szerepe a jellemnevelésben a szenvedélyekkel szemben 114
VII. fejezet: Önzés mint szenvedély s önzés mint erény... 123
VIII. fejezet: Egoizmus és altruizmus 131
IX. fejezet: Az érzékiség természete és okai ... 141
X. fejezet: Az érzékiség hatásai és ellenszerei ... 151

HARMADIK RÉSZ.

A TETT ÉS A JELLEM.

I. fejezet: A lelki készség természete és erkölcsisége 162
II. fejezet: A lelki készség törvényei. Lelki egészség és lelkigyakorlat 172
III. fejezet: Az erkölcsi készségek és a jellem ... 181
IV. fejezet: Az értelmi készségek és a jellem ... 190
V. fejezet: A természetfölötti készségek és a jellem 200

